

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ЩЕРБАК ЮРІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 930.2:82—94 ЄВЛАШЕВСЬКИЙ Ф. М.

**“ЩОДЕННИК” ФЕДОРА ЄВЛАШЕВСЬКОГО
ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО:
СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ ТА СИСТЕМНА ДЕКОНСТРУКЦІЯ**

07.00.06 — “ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА
СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ”

ДИСЕРТАЦІЯ НА ЗДОБУТТЯ НАУКОВОГО СТУПЕНЯ КАНДИДАТА ІСТОРИЧНИХ
НАУК

НАУКОВИЙ КЕРІВНИК

Ульяновський Василь Іринархович,
ДОКТОР ІСТОРИЧНИХ НАУК, ПРОФЕСОР

Київ — 2009

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. Федір Євласhevський і його “Щоденник” в історичних та джерелознавчих працях.....	10
1.1. Публікації “Щоденника”: археографічні та інтерпретаційні принципи.....	11
1.2. Особа Федора Євласhevського та його твір в історіографії.....	34
1.3. Джерельна база дослідження.....	46
Розділ 2. “Щоденник” Федора Євласhevського як історичне джерело....	51
2.1. Рукопис “Щоденника” Ф. Євласhevського: мовні особливості та принципи роботи автора.....	51
2.1.1 Кодикологічний аналіз рукопису.....	52
2.1.2. Мовні особливості.....	56
2.1.3. Принципи роботи автора.....	64
2.2. Іntenції творчості автора: можливості деконструкції тексту.....	75
2.2.1. Дефініція жанру.....	76
2.2.2. Причини й цілі написання.....	82
2.2.3. Спогади: автобіографія чи історичне хронікарство.....	88
2.2.4. Спрямованість: автокомунікація чи читач.....	100
Розділ 3. Аналіз “прихованої” інформації “Щоденника”.....	106
3.1. Життя Федора Євласhevського у світлі “Щоденника” та інформації актових джерел.....	106
3.2. Релігійність Федора Євласhevського.....	125
3.3. Соціальні і моральні орієнтири Ф. Євласhevського.....	149
3.3.1. Людина приватна і публічна у “Щоденнику” Ф. Євласhevського.....	149
3.3.2. “Людина добра” і “людина зла” в оцінці Євласhevського.....	156
Висновки.....	160
Додатки.....	164
Список використаних джерел та літератури.....	172

ВСТУП

У добу європейського Відродження з'являється новий вид історичних джерел — приватні нотатки мемуарного типу. Вважається, що їхнє виникнення нерозривно пов'язане з характерним для філософії гуманізму інтересом до людської особистості і є свідченням початку нового етапу в розвитку суспільної свідомості та світосприймання¹. Саме в таких пам'ятках перед дослідником постає нескінченний для пізнання внутрішній світ конкретної людини. Джерела особового походження, до котрих належать і мемуари, з'явилися завдяки поширенню письменності і вивели з тіні століть своїх творців: жовнірів, найманців, середніх і дрібних шляхтичів — усіх тих, чий "маленькі" долі губилися на тлі грандіозної подієво-політичної історії.

Французький історик Бернар Гене, ґрунтуючись на західноєвропейських матеріалах, назвав XVI ст. періодом істориків-аматорів² саме через значне розповсюдження мемуаристики на Заході у той час. А. Г. Тартаковський визначав, що мемуари в Росії поширюються з початку XVIII ст. Це вчений пов'язував з тим, що саме тоді історична свідомість досягла такого рівня, коли люди усвідомили важливість персонального досвіду для історії³. Традиційно розквіт мемуарної прози в Речі Посполитій відносять до XVII ст.⁴ Не

---

¹Ульяновський В. І. Родинна хроніка останньої чверті XVI ст. / В. І. Ульяновський, Н. М. Яковенко // Український археографічний щорічник. — К., 1999. — Вип. 3—4. — С. 416.

²Гене Б. История и историческая культура средневекового Запада / Бернар Гене / [пер. с фр. Е. В. Баевской, Э. М. Береговской; отв. ред. И. И. Соколова]. — М. : Языки славянской культуры, 2002. — С. 79—80.

³Тартаковский А. Г. Русская мемуаристика XVIII — пер. пол. XIX вв. / Андрей Григорьевич Тартаковский. — М. : Наука, 1991. — С. 41—42.

⁴Krzyżanowski J. Historia literatury polskiej. Od średniowiecza do XIX w. / Julian Krzyżanowski. — Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy 1953. — S 422.

заперечуючи цієї думки, зазначимо, що і в XVI ст. було створено певний доробок цього спрямування. Зокрема, “Щоденник” новогрудського підсудка Ф. Євлашевського (1546—1619), вихідця з православного шляхетського роду Великого князівства Литовського (ВКЛ), є одним з ранніх мемуарних творів, котрі походять зі східноєвропейського регіону. Пам’ятка була написана в 1603—1604 рр. і ґрунтувалася на щоденникових записах автора, котрі він вів протягом усього життя, приблизно з 1565 р. Саме це дало підстави першим видавцям назвати твір “Щоденником”. Зміст записів дає можливість встановити, що їхнім автором був саме Федір Євлашевський, новогрудський шляхтич, а сам текст не є щоденником у значенні послідовного хронологічного запису подій, він складений на підставі власних спогадів та, ймовірно, принагідних нотаток. Отже, “Щоденник” насправді належить до жанру мемуарів.

Загалом досліджуване джерело можна класифікувати, як мемуари (спогади), написані на основі щоденникових записів⁵. Від власне щоденника його також відрізняють ретроспективний погляд на події та вибірковість у їх описі. Ф. Євлашевський виступає головним героєм свого твору, тому, на нашу думку, термін “мемуари” (“спогади”) доцільніший, ніж, наприклад, “історичні записки”⁶. В науковій літературі назва “мемуари”, яка об’єднує широкий пласт джерел особового походження, уточнюється через переклад українською — “спомини” чи “спогади”⁷, що дає змогу на термінологічному рівні відрізнити їх

---

⁵Басовская Н. И. Публикация мемуарных источников: методическое пособие / Наталия Ивановна Басовская. — М. : Наука, 1972. — С. 11.

⁶Пор.: Свяжынскі У. М. “Гістарычныя запіскі” Ф. Еўлашоўскага / Уладзімір Мітрафанавіч Свяжынскі. — Мінск : Навука і тэхніка, 1990. — С. 9.

⁷Історичне джерелознавство. Підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів / Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. та ін. — К. : Либідь, 2002. — С. 414; Макарчук С. А. Писемні джерела з історії України: Курс лекцій / Степан

від автобіографій, щоденників, літературних записів тощо. Термін “Щоденник” (з великої літери у лапках) ми будемо вживати як традиційне для вітчизняної історіографії означення пам’ятки, однак при цьому однозначно відносимо пам’ятку до мемуарного жанру.

“Щоденник” новогрудського підсудка Федора Євлашевського (1546—1619) вважається це однією з найраніших східноєвропейських пам’яток мемуарного типу. Її детальний джерелознавчий аналіз, дослідження світоглядних позицій автора, на нашу думку, є дуже важливим для вивчення світу людської особистості на зламі середньовіччя і раннього нового часу, а також самої появи й суті явища мемуаристики на теренах Великого князівства Литовського та Речі Посполитої.

Вивчення “Щоденника” Федора Євлашевського триває вже близько півтори сотні років, але на сучасному етапі розвитку історичної науки назріла потреба в застосуванні до такого джерела нових методів, котрі могли б слугувати інструментом для отримання картини соціальної реальності, віддзеркаленої у тексті. Це дозволить змістити акценти навіть у прагматичному використанні інформації тексту й запропонувати нові схеми і моделі аналізу ранньомодерного нарративу загалом. На нашу думку, українська історіографія приділила цьому джерелу замало уваги. Цим, власне, і зумовлена **актуальність** нашого дослідження.

Ми ставимо перед собою **мету** комплексно проаналізувати “Щоденник” та створити соціальний портрет його автора, новогрудського шляхтича Федора Євлашевського. Без сумніву, кожен текст є продуктом епохи. Він, як у дзеркалі, відображає свого творця і свій час. Отже, **об’єктом** дисертації є соціальна реальність, відтворена в мемуарах Федора Євлашевського, а текст “Щоденника”, авторські інтенції та “закрита” інформація джерела становлять **предмет** дослідження. Під “закритою” інформацією ми розуміємо все те наповнення джерела, що може непрямо вказувати на ті чи інші риси

особистості автора, його системи цінностей та світоглядних позицій⁸. На наше переконання, текст, який з плином років перетворився на джерело історичного пізнання, неправильно було б розглядати окремо від автора-творця. Більше того, дослідник має використати свій науковий інструментарій для того, щоб через текст побачити людину, яка його створила. Отже, без цієї складової історія як наука ризикує перетворитися на звичайну суму знань про факти з минулого, відомості про які великою мірою дійшли до нашого часу випадково. Саме від цього застерігав істориків Марк Блок, розмірковуючи про історію, людей і час⁹.

Таким чином, з поставленої мети логічно випливають такі **завдання** дослідження:

- проаналізувати принципи публікації, стан історіографічного вивчення “Щоденника” та біографії Ф. Євлашевського;
- окреслити коло можливих джерел “Щоденника” та принципи роботи з ними автора;
- виокремити внутрішню структуру мемуарів Євлашевського, визначити інтенції його творчості та запропонувати системну деконструкцію інформаційного наповнення джерела;
- виявити “закриту” інформацію “Щоденника”;
- вивчити її та співвіднести з біографічними відомостями про Федора Євлашевського;
- розкрити персональні риси релігійності Федора Євлашевського;
- розмежувати приватну і публічну сфери життя автора “Щоденника”, визначити його ставлення до сім’ї;
- визначити ставлення Євлашевського до своєї служби;

---

⁸Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. та ін. Вказ. праця. — С. 79.

⁹Блок М. Апология истории или ремесло историка / Марк Блок / [перевод. Е. М. Лысенко, примечания А. Я. Гуревича]. — М. : Наука, 1973. — С. 18—19.

– з’ясувати моральні орієнтири Євлашевського, сформульовані у поняттях “чоловіка доброго” і “чоловіка злого”;

– окреслити ідеальну модель життєвого шляху, котра постає у мемуарах Федора Євлашевського.

Хронологічні межі дослідження мають подвійний, хоч і взаємокореспондований, характер. З одного боку, вони обумовлені часом, в якому жив автор тексту (1546—1619), а з іншого — періодом, котрий охоплює джерело (1546—1604).

Географічні межі дослідження так само мають подвійний характер. З одного боку, це територія, на якій проживав і діяв Ф. Євлашевський (Новогрудське воєводство Великого князівства Литовського), а з іншого — терени всього Великого князівства Литовського та східні землі Корони Польської, адже саме про них ідеться у тексті (нині Литва, Білорусь, Україна, східна Польща).

Цілковито усвідомлюючи складність поставлених завдань, ми також розуміємо, що їхнє розв’язання потребує широкої **методологічної бази**. При розробці теми було використовувалися методологічні нароби французької історичної школи “Анналів”, зокрема розпрацьовані її представниками концепти “ментальність” й “авторське еґо”. Також робота спирається на структуралізм та теоретико-методологічні напрацювання тартуської семіотичної школи. Особливо важливе місце в методологічному базисі дослідження займає розпрацьована У. Еко¹⁰ та К. Гінзбургом¹¹ теоретична модель деконструкції за авторським текстом прихованої інформації про грані

---

¹⁰Еко У. Отсутствующая структура. Введение в семиологию / Умберто Эко / [пер. с итал. А.Г. Погоняйло и В.Г. Резник]. — М. : ТОО ТК “Петрополис”, 1998. — 432 с.

¹¹Гинзбург К. Сыр и черви. Картина мира одного мельника, жившего в XVI в. / [пер. с итал. М. Л. Андреева, М. Н. Архангельской] / Карло Гинзбург. — М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. — 272 с.

особистості автора XVI—XVII ст. Також серед традиційних для історичних праць **методів**, таких як текстологічний, порівняльно-історичний, палеографічний, ми використовуємо поширений у соціології кількісний метод контент-аналізу. Використання останнього в роботі, не присвяченій масовим однотипним джерелам, зумовлене тим, що він дає змогу точніше структурувати інформаційне наповнення тексту та об'єктивно визначити авторські пріоритети. Дослідники красномовно називають контент-аналіз “науково обґрунтованим методом читання між рядків” і вважають ефективним для вилучення з нарративу системи цінностей автора¹².

Ми також свідомі того, що методологічною хибою було б розглядати “Щоденник” як “річ у собі”, не застосовуючи порівняння з іншими подібними текстами, близькими територіально і в часі, а також без долучення додаткових джерел, що містять відомості про самого Ф. Євлашевського. Отже, окрім “Щоденника”, до **джерельної бази** дослідження увійшли актові матеріали, твори польських мемуаристів XVI—XVII ст. та деякі історичні твори того самого часу.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в багатогранному вивченні поставленої проблеми. Завдяки застосуванню модерних методів текстологічних та історико-антропологічних студій, у роботі здійснено спробу цілком по-новому підійти до аналізу тексту пам'ятки. Принципи роботи автора “Щоденника” прослідковуються через кодикологічний аналіз оригінального авторського рукопису. Через призму причини та мети створення джерела показано, яким чином має декодуватися інформативний ряд пам'ятки.

---

¹²Чеснокова В. Ф. Об одном подходе к извлечению из текстов фрагментов системы ценностей автора / Валентина Федоровна Чеснокова // Методологические и методические проблемы контент-анализа (тезисы и доклады рабочего совещания социологов). — М.-Л., 1973. — Вып. 2. — С. 98—103.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що нагромаджені в роботі фактичний матеріал, теоретичні положення та висновки розширюють наукові знання про “Щоденник” Ф. Євлашевського, світоглядні орієнтири та принципи роботи його автора. Підхід дисертанта до аналізу цього нарративу XVI—XVII ст. допоможе кожному, хто надалі використовуватиме текст “Щоденника” та розпрацьовуватиме подібні джерела.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані при написанні комплексних узагальнюючих праць з джерелознавства історії України, Польщі, Литви і Білорусі, навчальних посібників, при підготовці лекційних курсів, у практичних і семінарських заняттях, що стосуватимуться джерелознавства зі східноєвропейської історії та джерелознавства XVI—XVII ст.

Наукова **апробація** результатів дослідження здійснена на засіданнях кафедри давньої та нової історії України Київського національного університету імені Тараса Шевченка та “Просемінарію” під керівництвом д.і.н., проф. В. І. Ульяновського. Основні положення та висновки дисертації знайшли своє відображення на наукових конференціях, зокрема: “Шевченківська весна” (Київ, 2006, 2007, 2008), “Історія релігій в Україні” (Львів, 2008), “Одеські читання” (Одеса, 2009) та інших.

Основні положення та зміст дисертації викладено в **наукових працях**, три з яких опубліковано в наукових фахових виданнях, що входять до переліку ВАК України, та публікаціях матеріалів наукових конференцій.

Структура дисертації зумовлена поставленою метою та завданнями дослідження. Її загальний обсяг становить 193 с. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (22 с., 185 позиції) і додатків (8 с., 7 позицій).

РОЗДІЛ 1

ФЕДІР ЄВЛАШЕВСЬКИЙ І ЙОГО “ЩОДЕННИК” В ІСТОРИЧНИХ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИХ ПРАЦЯХ

Осягнення досвіду попередників є невід’ємною частиною будь-якого історичного дослідження, адже дає змогу визначити актуальні проблеми у розроблюваній темі. Тому ми маємо вирішити кілька завдань: підсумувати досвід публікацій “Щоденника” Ф. Євлашевського і проаналізувати їх у контексті розвитку археографії, а також — можливостей і завдань кожного конкретного вченого; визначити основні історіографічні тенденції та досягнення в дослідженні джерела та біографії його автора; проаналізувати підходи до інтерпретації інформації “Щоденника”.

“Щоденник” новогрудського підсудка Федора Євлашевського (1546–1619) відомий в історичній науці вже близько півтори сотні років. За цей час пам’ятку було кілька разів видано, перекладено польською, англійською і литовською мовами, написано багато робіт, дотичних до теми “Щоденника” та його автора. Однак, попри свою унікальність, широку відомість і часте цитування в історіографії, “Щоденник” Євлашевського досі не було всебічно і повно проаналізовано та досліджено. Ще немає і його академічного видання, яке відповідало б сучасним науковим вимогам.

На сьогодні “Щоденник” увійшов до скарбниці історії та літератури народів не лише Східної (Білорусь, Україна, Росія) але й Центральної (Польща, Литва) Європи, пам’ятка стала хрестоматійним прикладом ранніх мемуарів цих регіонів.

Від передачі тексту “Щоденника” видавцями залежали й залежать помилки інтерпретації, а відсутність детального аналізу ключових питань творення та авторських інтенцій призводить до некоректного використання інформації джерела. Фактично, існує кілька традицій публікації та вивчення цієї пам’ятки, досвід яких потребує узагальнення і певної синтези.

1.1. Публікації “Щоденника”: археографічні та інтерпретаційні

принципи

Рукопис, який пізніше увійде в історичну науку як “Спогади” (польська) або “Щоденник” (українська, білоруська) Ф. Євлашевського*, вперше привернув до себе увагу археографа та бібліотекаря Антонія Стжелецького (1793—1859)¹³. Протягом 1853—1859 рр. він, за дорученням Олександра Потоцького, працював над упорядкуванням та консервацією наукових зібрань бібліотеки у Вілянупі¹⁴. Віднайдений “руський” рукопис зацікавив дослідника, і А. Стжелецький почав перекладати його польською мовою, проте встиг опрацювати тільки першу сторінку¹⁵.

Після смерті А. Стжелецького складну археографічну та перекладацьку роботу з автографом “Щоденника” продовжив його наступник, Євген Цемневський (1827—1896)¹⁶. Він мав значний досвід з палеографії, знав дванадцять мов і був обізнаний із тогочасною закордонною літературою з історії та археології. Його переклад “Щоденника” польською мовою видав у

-
- *У вступі ми вже пояснювали різницю означень і наш підхід до вживання терміна.

¹³Piotrowski W. Strzelecki Antoni / Wojciech Piotrowski // Polski Słownik Biograficzny. — T. XLIV/4: Strytyński Jan — Strzelecki Ryszard / [przew. red. J. Tazbir]. — Warszawa—Kraków : FNP, 2007. — S. 609.

¹⁴Rudnicka J. Biblioteka Wilianowska. Dwieście lat jej dziejów (1741-1932) / Jadwiga Rudnicka. — Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966. — S. 130.

¹⁵Ciemniewski E. Pamiętnik Teodora Jewłaszewskiego, Nowogródzkiego podsędką (1546—1604) / Eugenij Ciemniewski. / [wydał T. X-ze L[ubomirski]. — Warszawa: Drukarnia R. Fridlejna, 1860. — S. 2.

¹⁶Antoniewicz W. Ciemniewski Eugeni / Waclaw Antoniewicz // Polski Słownik Biograficzny. — T. IV/1: Chwałczewski Jerzy — Dąbrowski Ignacy. — Wrocław—Warszawa—Kraków : Zakład narodowy im. Ossolińskich — wydawnictwo, 1937 — S. 49.

1860 р. у Варшаві історик, економіст, політичний та громадський діяч, князь Ян Тадеуш Любомирський (1826—1908)¹⁷. Прізвища Стжелецького та Цемневського — обох перекладачів мемуарів Ф. Євлашевського — згадуються тільки в примітці від видавця. Однак у ХІХ ст. це було загальною практикою: можновладці, які провадили наукову діяльність, не особливо переймалися інтелектуальною власністю своїх асистентів¹⁸.

“Щоденник” Ф. Євлашевського вже до першовидавців дійшов без початкових аркушів. Через те, що авторський заголовок не зберігся, видавці змушені були дати власну назву. Так у польській історіографії за твором Ф. Євлашевського було закріплено означення “Pamiętnik” (“Спогади”), яке вживається й досі.

У ХІХ ст. будь-яка публікація в Російській імперії мала пройти цензуру, яка особливо “дбала” про Польщу після польського (Листопадового) повстання 1830—1831 рр. Можливо, у зв’язку з цим видавець, Т. Любомирський не побажав називатися повністю, а тільки поставив свій криптографічний підпис (“Т. X-ze L.”). Видання “Щоденника” підписав старший цензор Максиміліан Собеціанський (1814—1878). Завдяки йому, як відзначає Я. Тазбір, часто проходили публікації, котрі не мали б шансів на дозвіл у інших цензорів¹⁹.

У невідомій передмові до “Щоденника” немає глибокого аналізу тексту пам’ятки, однак відчутні ідеї, актуальні для того часу. Так, багато місця займає характеристика ставлення Ф. Євлашевського до Лівонської

---

¹⁷Lepalczyk I. Lubomirski Jan Tadeusz / I. Lepalczyk // Słownik pracowników książki polskiej. — Warszawa-Łódź: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1972. — S. 527—528.

¹⁸Tazbir J. Teodor (Fedor) Jewłaszewski i ego pamiętnik / Jan Tazbir // Aere Perennius: Księga jubileuszowa ku czci G. Labudy. — Poznań: Drukarnia uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2002 — S. 85.

¹⁹Tazbir J. Op. cit. — S. 86.

війни між ВКЛ і Московським князівством як до марного витрачання ресурсів держави²⁰. Ця теза, вочевидь, мала припасти до душі цензорам. Однак автор передмови ще більше підкреслює те, наскільки добре Ф. Євлашевський як активний представник шляхетської корпорації розумів важливість самоврядування та повітового політичного життя для майбутнього свого народу²¹. Ці слова, мабуть, було звернено до патріотично налаштованого польського читача, що мав би тяжко сприймати те, що надана Королівству (Царству) Польському широка автономія (сейм, уряд, армія, польська мова, демократичні свободи), на длі суттєво обмежувалася імперською адміністрацією.

Мовою оригіналу “Щоденник” уперше опублікував В. Б. Антонович (1834— 1908) на сторінках “Киевской старины” у 1886 р.²² Для цього видання було використано рукописну копію “Щоденника”, віднайдену, як зазначає вчений, у Львові в бібліотеці Оссолінських (нині ця копія зберігається в рукописному відділі Львівської наукової бібліотеки імені В. Стефаника НАН України у збірці Оссолінських під № 2434/П*). За спостереженням В.Б. Антоновича, свій твір Ф. Євлашевський уклав на основі щоденникових записів. З огляду на це, дослідник дав джерелу назву “Щоденник”, яка закріпилася в білоруській і українській історіографії.

Достеменно не з’ясовано всіх обставин, за яких розглядана копія “Щоденника” з’явилася у львівському Оссолінеумі. Як свідчать особливості рукопису, невідомий копіювальник XIX ст. користувався вліянувським автографом мемуарів. Ймовірно, створення копії відбулося в

²⁰Ciemniewski E. Op. cit. — S. VII.

²¹ІВІДЕМ. — S. VIII.

²²Антонович В. Б. “Дневник” новгородского подсудка Федора Евлашевского (1546–1604) / Владимир Бонифатьевич Антонович // Киевская старина. — К., 1886. — Т. 14. — С. 124—160.

*У В. Б. Антоновича подано № 2444.

ПРОМІЖКУ МІЖ ВІДНАЙДЕННЯМ “ЩОДЕННИКА” А. СТЖЕЛЕЦЬКИМ (1859 Р.) ТА ЧАСОМ, КОЛИ В. Б. АНТОНОВИЧ ОПРАЦЬОВУВАВ РУКОПИСНІ ЗБРАННЯ ОССОЛІНЕУМА (1880 Р.). НАЙАКТИВНІША СПІВПРАЦЯ БІБЛЮТЕК КН. ОССОЛІНСЬКИХ ТА ГР. ПОТОЦЬКИХ ВІДБУВАЄТЬСЯ У 60-Х РР. ХІХ СТ., КОЛИ МІСЦЕ БІБЛЮТЕКАРЯ А. СТЖЕЛЕЦЬКОГО У ВІЛЯНУВІ ПОСІДАЄ СТАНІСЛАВ ПЖИЛЄЦЬКИЙ. ВІН ПІКЛУВАВСЯ ПРО БІБЛЮТЕКУ ПОТОЦЬКИХ ПРОТЯГОМ 1866—1872 РР²³. С. ПЖИЛЄЦЬКИЙ СКЛАДАВ ДЛЯ БІБЛЮТЕКИ НОВУ КАРТОТЕКУ²⁴. У СВОЇЙ РОБОТІ ВІН ВЗОРУВАВСЯ НА КАРТОТЕКУ ОССОЛІНЕУМА²⁵. НА 1862—1865 РР. ПРИПАДАЄ ПЕРІОД ЙОГО ТІСНОЇ СПІВПРАЦІ З АВГУСТОМ БЕЛЬОВСЬКИМ (1806—1876)²⁶ — ІСТОРИКОМ, БІБЛЮТЕКАРЕМ ОССОЛІНСЬКИХ, ПЕРЕКЛАДАЧЕМ “СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВИМ”, ВИДАВЦЕМ І УПОРЯДНИКОМ ПЕРШИХ ТРЬОХ ТОМІВ “MONUMENTA POLONIAE HISTORICA”²⁷. В ЦЕЙ ЧАС ДВІ БІБЛЮТЕКИ АКТИВНО ОБМІНЮВАЛИСЯ РУКОПИСАМИ ТА РІДКІСНИМИ ВИДАВАННЯМИ. МОЖЛИВО, САМЕ ТОДІ БУЛО ВИГОТОВЛЕНО КОПІЮ “ЩОДЕННИКА” ДЛЯ ОССОЛІНЕУМУ. ДО РЕЧІ, НА ВИГОТОВЛЕННЯ КОПІЇ СПЕЦІАЛЬНО ДЛЯ ЦЬЄЇ БІБЛЮТЕКИ МОЖЕ ВКАЗУВАТИ ЩЕ Й ТЕ, ЩО В КІНЦІ БУЛО ДОДАНО ФАКСИМІЛЬНО ВІДЗНЯТИЙ 17-Й

²³Rudnicka J. Op. cit. — S. 130.

²⁴SEMROWICZ W. PRZEWODNIK PO ZBIORZE RĘKOPISÓW WILIANOWSKICH / WACŁAW SEMROWICZ. — WARSZAWA : PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE, 1961. —S. 7.

²⁵RUDNICKA J. OP. CIT. — S. 153.

²⁶SEMROWICZ W. BIEŁOWSKI AUGUST / WACŁAW SEMROWICZ // POLSKI SŁOWNIK BIOGRAFICZNY. — T. II/1: BEYZYM — BROWNSFORD.. WARSZAWA—KRAKÓW : ZAKŁAD NARODOWY IM. OSSOLIŃSKICH — WYDAWNICTWO, 1936 — S. 58—59.

²⁷MONUMENTA POLONIAE HISTORICA. POMNIKI DZIEJOWE POLSKI. — T. 1 / [WYD. A. BIEŁOWSKI]. — LWÓW : NAKŁADEM WŁASNYM, 1864. — XXXII, 946 s.; T. 2 / [WYD. A. BIEŁOWSKI]. — LWÓW : NAKŁADEM WŁASNYM, 1872. — XVI, 998 s.; T. 3 / [WYD. A. BIEŁOWSKI]. — LWÓW : W KOMISIE KSIĘGARNI GUBRYNOWICZA I SCHMIDTA, 1878. — XXI, 876 s.

АРКУШ АВТОГРАФА “ЩОДЕННИКА”.²⁸

У 1880 р. В.Б. Антонович виїздить у закордонне відрядження. Свої пошуки вчений починає з львівської бібліотеки Оссолінських, де виявляє низку цікавих творів. Основним предметом його студій стала хроніка Яна Юзефовича²⁹ (охоплює 1614—1700 рр.). Проте вона не була єдиним предметом зацікавлення вченого. За три місяці у Львові В. Б. Антонович вивчив понад 50 рукописів, серед яких — 12 мемуарів³⁰. Під час архівних пошуків він і натрапив на копію “Щоденника” Ф. Євлашевського.

Наукову роботу вчений продовжив у Італії, Франції, Німеччині. Матеріал, зібраний під час цієї експедиції, В. Б. Антонович опублікував після повернення до Києва³¹. Серед цих публікацій текст Ф. Євлашевського

²⁸Львівська національна бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. — Відділ рукописів. — Ф. 5. — Оп. 1. — Спр. 2434/П. — Арк. 16.

²⁹Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3-х т. / [упор. В. А. Короткий, В. І. Ульяновський]. — Т. 1. — К.: Заповіт, 1997. — С. 226.

³⁰Ульяновський В. І. Володимир Антонович: образ на тлі епохи / В. І. Ульяновський, В. А. Короткий, Віктор Андрійович]. — К.: ТОВ “Міжнародна фінансова агенція”, 1997. — С. 91.

³¹Антонович В. Б. Дневник Станислава Освенцима (в извлечениях и переводе) / Владимир Бонифатьевич Антонович // Киевская старина. — 1882. — Кн. 1. — С. 125—151; Кн. 2. — С. 366—385; Кн. 5. — С. 257—276; Кн. 6. — С. 443—450; Кн. 9. — С. 503—522; Кн. 11. — С. 328—348; Кн. 12. — С. 538—556. Антонович В. Б. Записки киевского мещанина Божка Балыки о московской осаде 1612 г. / Владимир Бонифатьевич Антонович // Киевская старина. — 1882. Кн. 7. — С. 97—105. Антонович В. Б. Летопись Яна Юзефовича как источник для истории Южной Руси / Владимир Бонифатьевич Антонович // Киевская старина. — 1887. — Кн. 11. — С. 529—536.

ПОСІДАЄ ОСОБЛИВЕ МІСЦЕ.

В. Б. АНТОНОВИЧ ОБҐРУНТОВУВАВ АКТУАЛЬНІСТЬ ПОВТОРНОГО ВИДАННЯ МЕМУАРІВ Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО ТИМ, ЩО ДЖЕРЕЛО РАНІШЕ БУЛО ПЕРЕКЛАДЕНЕ ПОЛЬСЬКОЮ МОВОЮ, А ТОМУ МАЙЖЕ НЕ АКТУАЛІЗОВАНЕ ЗА МЕЖАМИ ПОЛЬЩІ³². ТА Й ДЯ НАУКИ ВАЖЛИВІШИЙ ОРИГІНАЛЬНИЙ ТЕКСТ З ЙОГО МОВНИМИ ОСОБЛИВОСТЯМИ.

ЗАВДЯКИ ПОВТОРНОМУ ОПРИЛЮДНЕННЮ В. Б. АНТОНОВИЧЕМ, “ЩОДЕННИК” ПОЧАВ ЧАСТІШЕ ВИКОРИСТОВУВАТИСЬ ЯК ДЖЕРЕЛО В РІЗНИХ ІСТОРИЧНИХ ПРАЦЯХ. ОДНАК ПОЗИТИВНИЙ ЕФЕКТ ВІД ПУБЛІКАЦІЇ ДЕЩО ПРИМЕНШУВАВСЯ ТИМ, ЩО ВОНА МІСТИЛА БАГАТО ПОМИЛОК, ЯКІ ЗРОБИВ ПЕРЕПИСУВАЧ “ЩОДЕННИКА”, КОТРИЙ НЕ ЗМІГ ПРОЧИТАТИ ОКРЕМИХ ПОШКОДЖЕНИХ МІСЦЬ. ДО ТОГО Ж, В. Б. АНТОНОВИЧ ВІДСТУПИВ ВІД АРХЕОГРАФІЧНИХ ПРИНЦИПІВ, ЗОКРЕМА ЗМІНИВ ОРИГІНАЛЬНІ ПОЛЬСЬКІ ЗАКІНЧЕННЯ СЛІВ НА СТАРОБІЛОРУСЬКІ³³.

ВАЖКО СКАЗАТИ, ЧИМ КЕРУВАВСЯ ВОЛОДИМИР БОНІФАТІЙОВИЧ, РОБЛЯЧИ МОВУ Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО МЕНШ ПОЛОНІЗОВАНОЮ. НАВРЯД ЧИ ЦЕ БУЛО ЗУМОВЛЕНО ПОЛІТИЧНИМИ (ПРИДУШЕННЯ ЦАРАТОМ ПОЛЬСЬКИХ РУХІВ) ЧИ ІДЕЙНИМИ (НЕГАТИВНЕ СТАВЛЕННЯ В. Б. АНТОНОВИЧА ДО ПОЛЬСЬКОЇ ШЛЯХТИ І ПОЛОНІЗАЦІЇ³⁴) МІРКУВАННЯМИ. НА ТОЙ ЧАС ЗАГАЛЬНОЮ ПРАКТИКОЮ БУЛО

---

³²Антонович В. Б. “Дневник” новгородского подсудка Федора Евлашевского (1546–1604) / Владимир Бонифатьевич Антонович // Киевская старина. — К., 1886. — Т. 14. — С. 125.

³³Жураўскі А. Заўвагі аб моўных асаблівасцях “Дзённіка” Ф. Еўлашеўскага / Аркадзь Івановіч Жураўскі // Slavia Orientalis. — Warszawa, 1968. — № 3. — С. 470.

³⁴Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3-х т. / [упор. В. А. Короткий, В. І. Ульяновський]. — Т. 1. — К. : Заповіт, 1997. — С. 168 і 169.

РЕДАГУВАННЯ ТЕКСТІВ ДЖЕРЕЛ³⁵ (ЩО І ЗРОБИВ В. Б. АНТОНОВИЧ ПІД ЧАС ВИДАННЯ “ЩОДЕННИКА” У “КИЇВСЬКІЙ СТАРОВИНІ”). ЩОПРАВДА, У ХІХ СТ. В РОСІЙСЬКІЙ АРХЕОГРАФІЇ ВЖЕ ФОРМУВАЛИСЯ НОВІ НАУКОВІ ПРИНЦИПИ ВИДАННЯ НАРАТИВІВ, КОТРИ ЗАКЛАЛА СЕРІЯ ПСРЛ (РОС. — “ПОЛНОЕ СОБРАНИЕ РУССКИХ ЛЕТОПИСЕЙ”). ОДНАК В. Б. АНТОНОВИЧ ТРИВАЛИЙ ЧАС (1863—1882)³⁶ ПРАЦЮВАВ У КИЇВСЬКІЙ АРХЕОГРАФІЧНІЙ КОМІСІЇ Й ЗАЙМАВСЯ ПУБЛІКАЦІЄЮ АКТОВИХ ДОКУМЕНТІВ (ПІДГОТУВАВ 9 ТОМІВ СЕРІЇ “АРХИВ ЮЗР” (РОС. — “АРХИВ ЮГО-ЗАПАДНОЙ РУСИ”). УЧЕНИЙ ОБМЕЖУВАВСЯ ВСТАНОВЛЕННЯМ ЧАСУ НАПИСАННЯ ТА АТРИБУТУВАННЯМ. ПРИ ЦЬОМУ В. Б. АНТОНОВИЧ ЧАСТО КОМБІНУВАВ СПИСКИ, ВДАВАВСЯ ДО ПЕРЕКАЗУ ЗМІСТУ ПАМ’ЯТОК, НЕ ВРАХОВУВАВ СИСТЕМИ ПИСЬМА ТОЦО. СЛОВОМ, ВЧЕНИЙ ПЕРЕНОСИВ ПРИНЦИПИ ПУБЛІКАЦІЇ АКТИВ НА НАРАТИВ, НАМАГАЮЧИСЬ ПОДАТИ ЯКОМОГА БІЛЬШЕ ФАКТОЛОГІЧНИХ ДАНИХ, БЕЗВІДНОСНО ДО ЇХНЬОГО ПОПЕРЕДНЬОГО АНАЛІЗУ (СПИСКИ, ЇХНЯ ГЕНЕАЛОГІЧНА ЗАЛЕЖНІСТЬ ТОЦО)³⁷. ОТЖЕ, ВІРОГІДНИМ ВИДАЄТЬСЯ, ЩО ОСОБЛИВОСТІ ВИДАННЯ “ЩОДЕННИКА”, НА ЯКІ З ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ. НАРІКАТИМУТЬ ДОСЛІДНИКИ, ЛЕЖАЛИ В ЗАГАЛЬНОМУ КЛЮЧІ ПІДХОДУ В. Б. АНТОНОВИЧА ДО ПУБЛІКАЦІЇ НАРАТИВУ.

ЧЕРЕЗ 10 РОКІВ ВОЛОДИМИР БОНІФАТІЙОВИЧ ЩЕ РАЗ ОПУБЛІКУВАВ “ЩОДЕННИК” У “МЕМУАРАХ, ОТНОСЯЩИХСЯ К ИСТОРИИ ЮЖНОЙ И ЗАПАДНОЙ РУСИ”³⁸. ЗБІРНИК МАВ ОХОПИТИ БІЛЬШІСТЬ ВІДОМИХ МЕМУАРІВ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

---

³⁵SAJKOWSKI A. NAD STAROPOLSKIMI RAMIĘTNIKAMI / ALOIZIJ SAJKOWSKI. — POZNAŃ: DRUKARNIA UNIWERSYTETU IM. ADAMA MICKIEWICZA, 1964. — S. 5.

³⁶ЖУРБА О. І. КИЇВСЬКА АРХЕОГРАФІЧНА КОМІСІЯ 1843—1921: НАРИС ІСТОРІЇ ДІЯЛЬНОСТІ / ОЛЕГ ІВАНОВИЧ ЖУРБА. — К. : НАУКОВА ДУМКА, 1993. — С. 88.

³⁷УЛЬЯНОВСЬКИЙ В. І. ВОЛОДИМИР АНТОНОВИЧ: ОБРАЗ НА ТЛІ ЕПОХИ... — С. 92.

³⁸Антонович В. Б. “Дневник” новгородского подсудка Федора Евлашевского (1546—1604) / Владимир Бонифатьевич Антонович // Мемуары, относящиеся к истории Южной и Западной Руси (первая половина XVII ст.) / [под ред. В. Б. Антоновича]. — Вып. 2: Ф. Евлашевский.

XVI—XVII ст., однак було вийшло тільки два випуски³⁹. Таким чином, твір Ф. Євляшевського було вписано до корпусу класичних мемуарних джерел з історії України поряд з текстами Г. Боплана, Б. Віженера, Й. Єрлича і Б. Маскевича. Ця повторна публікація відрізнялася лише тим, що наприкінці вступної статті від видавця було вміщено інформацію про попереднє видання “Щоденника” в січневому номері “Київської старовини” за 1886 р.⁴⁰ Тексти джерела й джерелознавчого огляду залишилися без змін.

Другий випуск “Мемуаров...”, як і ідея серії загалом, отримав схвальний відгук у рецензії Н. В. Молчановського⁴¹. Рецензент вказував на гостру потребу в систематичному виданні мемуарів, які б допомогли позбутися багатьох недоречностей у поглядах на історію Південної Русі, а також послуговували цінним джерелом для ознайомлення з “психологією епохи”⁴². Особливо автор відзначив вдалий метод видання, покладений в

Я. Собеский. Походы 1625 и 1628 гг. С. Оскольский. Г. Боплан. Освобождение невольников. Б. Машкевич. — К. : Типография Корчак-Новицкого, 1896. — С. 1—39.

³⁹Готувалися і наступні томи “Мемуарів ...”, котрі мали закінчити серію пам’ятками початку XVIII ст., однак задум не вдавсь. Див. Ульяновський В.І. Син України (Володимир Антонович: громадянин, учений, людина) // Антонович В. Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори / Володимир Боніфатійович Антонович / [упор. О. Тодійчук, В. Ульяновський] . — К. : Либідь, 1995.— С. 59.

⁴⁰Антонович В. Б. Мемуары, относящиеся к истории Южной и Западной Руси... — С. 5.

⁴¹Палієнко М. Г. “Киевская старина” у громадському та науковому житті України (кін. XIX — поч. XX ст.) / Марина Геннадіївна Палієнко. — К. : Темпора, 2005. — С. 292—293 .

⁴²М[олчановский] Н. Мемуары, относящиеся к истории Южной и Западной

ОСНОВУ СЕРІЇ, ЗАВДЯКИ ЯКОМУ ЧИТАЧ НЕ ГУБИТЬСЯ В “СИРОМУ” МАТЕРІАЛІ, А МАЄ ПЕРЕД СОБОЮ ЦІЛІСНУ КАРТИНУ⁴³.

ОДРАЗУ ПІСЛЯ ВИДАННЯ В.Б. АНТОНОВИЧЕМ “ЩОДЕННИК” ПОЧАЛИ АКТИВНО ВИКОРИСТОВУВАТИ ЯК ІЛЮСТРАТИВНИЙ МАТЕРІАЛ ДО ІСТОРИЧНИХ ПРАЦЬ І ЯК ДЖЕРЕЛО ДО МОВОЗНАВЧИХ. НАПРИКЛАД, К. В. ХАРЛАМПОВИЧ ЗАСТОСУВАВ СВДЧЕННЯ Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО ДЛЯ ІЛЮСТРАЦІЇ СТАНУ ОСВІТИ У XVI СТ⁴⁴. **І. І. ЛАППО ВИКОРИСТАВ АВТОБІОГРАФІЧНІ СВДЧЕННЯ Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО, ЩОБ ПОКАЗАТИ МОДЕЛЬ ЖИТТЯ ШЛЯХТИЧА У ВКЛ⁴⁵, А ТАКОЖ ПОВІТОВЕ ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ⁴⁶. М. С. ГРУШЕВСЬКИЙ УЗЯВ ЗІ “ЩОДЕННИКА” СВДЧЕННЯ ПРО ХІД ПОВСТАННЯ СЕМЕРІЯ НАЛИВАЙКА 1594—1596 РР.⁴⁷ ВІДОМИЙ ЛІНГВІСТ**

РУСИ / НИКАНДР ВАСИЛЬЕВИЧ МОЛЧАНОВСКИЙ // КИЕВСКАЯ СТАРИНА. — К., 1897. — Т. 56. — №. 3. — Отд. 2. — С. 82.

⁴³ТАМ ЖЕ. — С. 83.

⁴⁴Харлампович К. В. Западнорусские православные школы XVI и начала XVII века, отношение их к инославным, религиозное обучение в них и заслуги их в деле защиты православной веры и церкви / Константин Васильевич Харлампович. — Казань : Типография императорского Университета, 1898. — С. 203.

⁴⁵ЛАППО И. И. ВЕЛИКОЕ КНЯЖЕСТВО ЛИТОВСКОЕ ЗА ВРЕМЯ ОТ ЗАКЛЮЧЕНИЯ ЛЮБЛИНСКОЙ УНИИ ДО СМЕРТИ СТЕФАНА БАТОРИЯ (1569-1586). ОПЫТ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОГО И ОБЩЕСТВЕННОГО СТРОЯ / ИВАН ИВАНОВИЧ ЛАППО. — Т. 1. — СПБ. : ТИПОГРАФИЯ И. Н. СКОРОХОДОВА, 1901. — С. 512—515.

⁴⁶ЛАППО И. И. ВЕЛИКОЕ КНЯЖЕСТВО ЛИТОВСКОЕ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XVI СТОЛЕТИЯ. ЛИТОВСКО-РУССКИЙ ПОВЕТ И ЕГО СЕЙМИК / ИВАН ИВАНОВИЧ ЛАППО. — ЮРЬЕВ : ТИПОГРАФИЯ К. МАТТИСЕНА, 1911. — С. 258 і 320.

⁴⁷ГРУШЕВСЬКИЙ М. С. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ-РУСИ: В 11 Т, 12 КН. — Т. 7: КОЗАЦЬКІ ЧАСИ — ДО РОКУ 1625 / МИХАЙЛО СЕРГІЙОВИЧ ГРУШЕВСЬКИЙ. — К. : НАУКОВА ДУМКА, 1995. — С. 211.

Є. Ф. КАРСЬКИЙ ВИКОРИСТАВ “ЩОДЕННИК” ЗА ПУБЛІКАЦІЄЮ В.Б. АНТОНОВИЧА ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ СИТУАЦІЇ В БІЛОРУСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У XVI—XVII СТ.⁴⁸

ЩОБ ПРАВИЛЬНО ОЦНТИ РІВЕНЬ ПУБЛІКАЦІЙ “ЩОДЕННИКА” Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО, ЗДІЙСНЕНИХ ПЕРШОВИДАВЦЯМИ, ПОТРІБНО З’ЯСУВАТИ ТОГОЧАСНИЙ СТАН АРХЕОГРАФІЇ ТА ВИДАНЬ МЕМУАРНИХ ТВОРІВ. ТАК, У ХІХ СТ. В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ ЗАГАЛОМ БУЛО ПРОВЕДЕНО ЗНАЧНУ АРХЕОГРАФІЧНУ РОБОТУ. ВИДАННЯ ДЖЕРЕЛЬНИХ КОМПЛЕКСІВ У СУКУПНОСТІ З ФУНДАМЕНТАЛЬНИМИ АРХЕОГРАФІЧНИМИ СЕРІАЛАМИ КИЄВА, ВАРШАВИ, ВІЛЬНЮСА, МОСКВИ І САНКТ-ПЕТЕРБУРГА СФОРМУВАЛИ ТЕ ДЖЕРЕЛОЗНАВЧЕ ІНФОРМАЦІЙНЕ ПОЛЕ, БЕЗ ЯКОГО НЕМОЖЛИВО УЯВИТИ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ, БІЛОРУСІ ЧИ ПОЛЬЩІ ФЕОДАЛЬНОГО ПЕРІОДУ⁴⁹.

ПРОТЯГОМ ХІХ СТ. ЗУСИЛЛЯМИ ТАКИХ ЕНТУЗІАСТІВ ЯК Т. ЛЮБОМИРСЬКИЙ, М. ПОТОЦЬКИЙ, Г. ПОЛУБЕНСЬКИЙ У ПОЛЬЩІ ПУБЛІКУЄТЬСЯ БІЛЬШІСТЬ ВІДОМИХ СЬОГОДНІ МЕМУАРІВ, ЩОДО ІСТОРІЇ ВКЛ ТА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ: Б. МАСКЕВИЧА, Я. ПЕТРОВСЬКОГО, Ю. РАДЗИВІЛЛА ТА ІН⁵⁰. **ТЕКСТИ, НАПИСАНІ ІНШИМИ МОВАМИ, ПЕРЕКЛАДАЛИСЯ І ТАКИМ ЧИНОМ ВКЛЮЧАЛИСЯ ДО СКАРБНИЦІ ПОЛЬСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.**

ВІЛЕНСЬКОЮ АРХЕОГРАФІЧНОЮ КОМІСІЄЮ (1864—1915)⁵¹ БУЛО

---

⁴⁸КАРСКИЙ Е. Ф. БЕЛОРУСЫ: В 3-Х Т. / ЕВФИМИЙ ФЕДОРОВИЧ КАРСКИЙ. — Т. 3: Очерки словесности Белорусского племени. — Ч. 2: Старая западно-русская письменность. — Минск : Беларуская энцыклапедыя, 2007. — С. 107—110.

⁴⁹Свяжынскі У. М. Знаходкі рукапісаў і выданні сярэднявечных мемуараў пра Беларусь / Уладзімір Мітрафанавіч Свяжынскі // Памяць стагоддзяў на карце айчыны. Зборнік навуковых прац у гонар 70-годдзя Міхаіла Фёдаравіча Спірыдонава. — Мінск : БелНДІДАС, 2007. — С. 314.

⁵⁰Тамсама. — С. 317.

⁵¹Улащик Н. Н. Очерки по археографии и источниковедению истории

ПІДГОТОВАНО 5 МЕМУАРНИХ ТВОРІВ ДО ВИДАННЯ У 1-МУ ТОМІ СЕРІЇ РИБ (РОС. — “РУССКАЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ БИБЛИОТЕКА”)⁵², БІЛЬШІСТЬ З НИХ СТОСУВАЛИСЯ СМУТИ. ДО РЕЧІ, ВИДАННЯ РИБ ВИКОНАНО НА ДОВОЛІ ВИСОКОМУ РІВНІ: ВОНО МІСТИТЬ ІМЕННИЙ ТА ГЕОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИКИ, І, ЩО НАЙВАЖЛИВІШЕ, ПІД РЯДКОМ ДО РОСІЙСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ ПОДАЄТЬСЯ ПОЛЬСЬКИЙ ОРИГІНАЛ, А ПРАВКИ РЕДАКТОРІВ ВЗЯТО В КВАДРАТНІ ДУЖКИ.

НА СТОРІНКАХ “КИЇВСЬКОЇ СТАРОВИНИ” (1882—1906)⁵³ ПУБЛІКУВАЛОСЯ БАГАТО ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ, І СЕРЕД НИХ ВЕЛИКА КІЛЬКІСТЬ МЕМУАРНИХ. ТАК, НАВІТЬ ПЕРШІ ВИПУСКИ 1882 Р. МІСТИЛИ ВИТЯГИ ЗІ ЩОДЕННИКА СТАНІСЛАВА ОСВЕНЦІМА ТА ЗАПИСКИ КИЇВСЬКОГО МІЩАНИНА БОЖКА БАЛИКИ⁵⁴.

ВТІМ, СИСТЕМА ВИДАНЬ “ПІЗНЬОГО” НАРАТИВУ XVI—XVII СТ. НЕ БУЛА ОСТАТОЧНО УСТАЛЕНОЮ (НА ВІДМІНУ ВІД ЛІТОПИСІВ). ПОРІВНЯВШИ НАЗВАНІ ВИДАННЯ З ПУБЛІКАЦІЯМИ ТВОРУ Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО, МОЖНА СТВЕРДЖУВАТИ, ЩО ОБИДВА ВИДАННЯ “ЩОДЕННИКА” (ВАРШАВСЬКЕ ПОЛЬСЬКОМОВНЕ І КИЇВСЬКЕ МООВОЮ ОРИГІНАЛУ) БУЛО ЗДІЙСНЕНО НЕ НА НАЙВИЩОМУ АРХЕОГРАФІЧНОМУ РІВНІ,

---

Белоруссии феодального периода / Николай Николаевич Улащик. — М. : Наука, 1973. — С. 64.

⁵²ПАМ'ЯТНИКИ, ОТНОСЯЩИЕСЯ К СМУТНОМУ ВРЕМЕНИ. ИЗВЛЕЧЕНЫ ИЗ ИМПЕРАТОРСКОЙ ПУБЛИЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ И ГЛАВНОГО ШТАБА — СПБ. : ПЕЧАТНЯ В. Н. ГОЛОВИНА, 1872. — XIII С., 846 СТБ. — (СЕРИЯ “РУССКАЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ БИБЛИОТЕКА”; Т. 1).

⁵³Ковальский Н. П. Источниковедение и археография истории Украины XVI — первой половины XVII в.: в 4-х ч. / Николай Павлович Ковальский. — Ч. 2.: Анализ дореволюционных отечественных публикаций источников. — Днепропетровск: Днепропетровский государственный университет, 1978. — С. 80—82.

⁵⁴ДИВ. ПРИМІТКУ **ОШИБКА! НЕ УКАЗАНО ИМЯ ЗАКЛАДКИ.** НА С. **ОШИБКА! НЕ УКАЗАНО ИМЯ ЗАКЛАДКИ.** ТЕКСТУ ДИСЕРТАЦІЇ.

НАВІТЬ ДЛЯ ХІХ СТ.

ПОПРИ ВСЕ, ПЕРЕКЛАД Є. ЦЕМНЕВСЬКОГО (1860 Р.) ТА ВИДАННЯ В. Б. АНТОНОВИЧА (1886 Р. І 1896 Р.) АКТИВНО ВИКОРИСТОВУВАЛИСЯ ДО 70-Х РОКІВ ХХ СТ. ПРИ ЦЬОМУ ПОЛЬСЬКІ ДОСЛІДНИКИ КОРИСТУВАЛИСЯ ТІЛЬКИ ВИДАННЯМ 1860 Р., А РОСІЙСЬКІ, УКРАЇНСЬКІ ТА БІЛОРУСЬКІ — ПУБЛІКАЦІЯМИ В. Б. АНТОНОВИЧА. ТАКИМ ЧИНОМ, УСЛІД ЗА ПЕРШИМИ ВИДАВЦЯМИ, БУЛО ЗАКЛАДЕНО ДВІ ТРАДИЦІЇ ВИВЧЕННЯ “ЩОДЕННИКА” І ЙОГО ІНТЕРПРЕТАЦІЇ.

ТРИВАЛИЙ ЧАС ПУБЛІКАЦІЯ В. Б. АНТОНОВИЧА ВВАЖАЛАСЯ БЛИЖЧОЮ ДО ОРИГІНАЛЬНОГО ТЕКСТУ. ОДНАК НЕДОСКОНАЛІСТЬ ВИДАННЯ НЕ ДАВАЛА МОЖЛИВОСТІ ПОВНІСТЮ РОЗКРИТИ ДЖЕРЕЛО, А РОЗВИТОК ІСТОРІОГРАФІЇ ГАЛЬМУВАВСЯ ЩЕ Й ТИМ, ЩО АВТОГРАФ “ЩОДЕННИКА” ВВАЖАВСЯ ЗАГУБЛЕНИМ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ⁵⁵. В БУДЬ-ЯКОМУ РАЗІ, У ЛЬВОВІ ЗАЛИШАЛАСЯ КОПІЯ, ВИГОТОВЛЕНА У ХІХ СТ., КОТРА, ХОЧ І НЕ ПОВНІСТЮ, ОДНАК ДОСИТЬ БЛИЗЬКО ПЕРЕДАВАЛА ОРИГІНАЛЬНИЙ АВТОРСЬКИЙ ТЕКСТ. ТА, МАБУТЬ, АВТОРИТЕТ ПЕРШИХ ВИДАВЦІВ ЗАВАЖАВ ПІЗНІШИМ ДОСЛІДНИКАМ ЗВЕРНУТИСЯ ДО ЦЬОГО РУКОПІСУ, А НЕ ДО ВИДРУКУВАНОВОГО ДЖЕРЕЛА.

МАБУТЬ, З ЯКОЇСЬ ІЗ УКАЗАНИХ ПРИЧИН УКЛАДАЧІ “ХРЕСТОМАТІЇ” (1961 Р.) З ІСТОРІЇ БІЛОРУСЬКОЇ МОВИ ПІД ЗАГОЛОВКОМ “ГІСТАРЫЧНЫЯ ЗАПІСКІ Ф. ЕУЛАШЭЎСКАГА 1564—1604”⁵⁶ ОПУБЛІКУВАЛИ СКОРОЧЕНИЙ ПЕРЕДРУК З В. Б. АНТОНОВИЧА БЕЗ ПРАВОК, БУДЬ-ЯКИХ КОМЕНТАРІВ ТА ЗІСТАВЛЕННЯ З ВІДОМОЮ НА ТОЙ ЧАС КОПІЄЮ “ЩОДЕННИКА” З ЛЬВІВСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ.

НАСТУПНОЇ ПУБЛІКАЦІЇ В ПОЛЬЩІ “ЩОДЕННИК” ДОЧЕКАВСЯ АЖ У 1966 Р. У ЗБІРЦІ ПОЛЬСЬКИХ МЕМУАРІВ ХVІ СТ.⁵⁷ ОЧЕВИДНО ЇЇ ПОЯВА БУЛА ПОВ’ЯЗАНА ЗІ

⁵⁵Semkowicz W. Przewodnik po zbiorze rękopisów wilianowskich... — S. 281.

⁵⁶Аванесаў Р. І. Хрэстаматыя па гісторыі беларускай мовы: у 2-х ч. / Раман Іванавіч Аванесаў. — Ч. 1. — Мінск: Акадэмія навук БССР, 1961. — С. 281—286.

⁵⁷Antologia pamiętników polskich XVI wieku. / [red. R. Polak, wybór i opracowanie S. Drewniak i M. Kaczmarek]. — Wrocław: Zakład narodowy im.

зростанням, приблизно з середини 50-х років ХХ ст., інтересу польської історіографії до мемуаристики. Наприклад, спогади класика польського мемуарного жанру Яна Хризостома Пасека протягом ХХ ст. було опубліковано 5 разів (1928, 1929, 1952, 1955, 1960 рр.)⁵⁸. Позаяк, дослідники зосереджувалися головню на творах ХVІІ ст. Це століття увійшло до польської літератури як доба мемуарів. Велика увага приділялася вивченню пам'яток створених після 20-х рр. ХVІІ ст., а більш ранні тексти залишалися на рівні студій ХІХ ст. Щоб ліквідувати цей перекис, укладачі “Антології...” вирішили заново опублікувати зразки ранньої мемуарної прози і в такий спосіб дати відповідь на питання: що відбувалось у цій літературній царині до появи таких “класиків”, як Самуель Маскевич, Ян Хризостом Пасек чи Йоахим Єрлич.

На час появи “Антології...” автограф “Щоденника” вважався загубленим, втрачено було також рукописи інших творів, уміщених у збірнику, тому упорядники часто користувалися виданнями ХІХ ст. Тож і публікація тут мемуарів Ф. Євлашевського становить скорочену вибірку з видання Т. Любомирського і Є. Цемневського 1860 р. Укладачі збірки помістили перед текстом мемуарів коротеньку, в телеграфному стилі, біограму про Євлашевського, в якій повторили основні тези, запропоновані ще першим видавцем⁵⁹. Судячи з усього, видавцям нічого не було відомо про видання В.Б. Антоновича. Коментарі до тексту “Щоденника”, наведені авторами, вкрай лаконічні, іноді проглядаються неточності та помилки. Так, Ульська битва 1564 р. в примітках перетворилася на битву під Оршею⁶⁰ 1514 р., а віленський проповідник-кальвініст (пізніше пристав до польських братів)

Ossolińskich — wydawnictwo, 1966. — S. 352—363.

⁵⁸Rytlówna J. Jan Chryzostom Pasek. Pamiętniki / Jadwiga Rytlówna. — Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1960. — S. 190.

⁵⁹Antologia pamiętników polskich XVI wieku... — S. 352.

⁶⁰Ibidem. — S. 354 (przypis 8).

М. Вендроговський названий постаттю, про яку нічого не відомо⁶¹. Нічого видавці не знали і про те, хто був у 1602 р. князем Мантуї, при дворі якого служив молодий Йохим Євлашевський, син мемуариста⁶². Дехто з польських істориків нарікав на якість цієї публікації “Щоденника”, вказуючи на те, що видавці навіть не виправили помилок, допущених у прочитанні тексту Є. Цемневським (1860 р.).⁶³

Загалом здається, що мемуари Ф. Євлашевського розміщені в “Антології...” на маргінезі, адже іншим пам’яткам у цьому збірнику було приділено більше дослідницької уваги і, власне, друкованих аркушів. Однак самі упорядники збірника відзначили, що серед нечисленних старопольських мемуарних творів XVI ст. “Щоденник” є чи не єдиним, у якому головним героєм виступає сам автор⁶⁴. Отже, у збірнику твір Ф. Євлашевського одночасно завершує XVI ст. й служить рідкісним прикладом автобіографічних спогадів того часу.

У 1968 р. в Лондоні побачив світ англomовний переклад “Щоденника”⁶⁵. Публікацію підготував білоруський емігрант отець Олександр Надсон (Олександр Бочка), апостольський візитор Греко-Католицької Церкви, нинішній лідер білоруської еміграції, літературознавець та історик. Не маючи доступу до автографа та копії з бібліотеки Оссолінських, для підготовки перекладу О. Надсон був змушений узяти за основу текст видання

⁶¹Ibidem. — S. 354 (przypis 11).

⁶²Ibidem. — S. 362 (przypis 50).

⁶³Siekierski M. Pamiętnikarz Fedor Jewłaszewski (1540 — po 1614) w świetle nowych źródeł / Maciej Siekierski // Studia źródłoznawcze. — Warszawa—Poznań, 1979. — T. XXIV. — S. 178.

⁶⁴Antologia pamiętników polskich XVI wieku... — S. LXXXI.

⁶⁵Nadson A. The memoirs of Theodor Jeŭłaszeŭski, assesor of Nawahrudak (1546–1604) / Alexander Nadson // The journal of byelorussian studies. — London, 1968. — V. 1. — № 4. — P. 269–348.

В. Б. Антоновича 1886 р., яке в деяких місцях виправив і доповнив за польським перекладом Є. Цемневського 1860 р. Незважаючи на очевидні труднощі в роботі з давньою мовою, О. Надсону вдалося зробити якісний переклад і доволі точно передати зміст оригіналу. Тим не менше, видавцеві довелося осучаснити архаїчні терміни та географічні назви, вжиті у джерелі. Деякі неточності “перекочували” з видань попередників. Наприклад, копія “Щоденника” ХІХ ст. з бібліотеки Оссолінських була хибно датована ХVІІ ст. Ця плутанина сталася, можливо, через те, що сам В. Б. Антонович оминає питання датування використаної ним копії.

У передмові та коментарях перекладач намагався не стільки викласти свої джерелознавчі спостереження над текстом “Щоденника”, скільки дати лаконічну й інформативну картину політичного та культурного життя білоруських земель другої половини ХVІ — початку ХVІІ ст. До того ж упорядник-емігрант не утримався від “емоційного патріотизму”. Він Білорусизує терміни та прізвіща (наприклад, Khadkievich — Хадкевіч), робить патріотичний перекис у бік білорусів у культурному розвитку ВКЛ (особливо підкреслює, що Литовські Статути було видано старобілоруською мовою), на сторінку дає коментар про те, що мова “Щоденника” старобілоруська (руська), а не російська чи “западно-русский диалект”. І, що показово, докладно розповідає про емігрантів з Московії до ВКЛ (кн. Андрій Курбський, старець Артемій, Іван Федоров та Петро Мстиславець, Феодосій Косой). Таким чином, О. Надсон локалізував текст джерела в часі і зробив його зрозумілим для західноєвропейського читача, мало знайомого з історією ВКЛ. Для того, аби дати географічну “прив’язку”, автор публікації на самому початку помістив ілюстрацію — фрагмент копії ХVІІ ст. знаменитої карти ВКЛ 1615 р. князів Радзівіллів.

Не применшуючи значення роботи, проробленої О. Надсоном, зазначимо, що англomовний переклад “Щоденника” є популяризаторським у найкращому сенсі цього слова і має на меті ознайомити зарубіжного читача з давньою білоруською літературою та історією. Попри це, на увагу

заслужують історичні та географічні коментарі О. Надсона. Фактично, він першим з публікаторів помістив біографічні довідки про ключових дійових осіб спогадів Ф. Євлашевського, однак найбільше дослідник зупинився на таких відомих постатях володарів, як Жигимонт II Август, Стефан Баторій та ін.

Слід думати, “Щоденник” певною мірою зацікавив західних учених і свою мету перекладач досягнув. Так, на сторінках того-таки щорічника з’явилася публікація, присвячена мовним особливостям Баркулабівського літопису та “Щоденника” Ф. Євлашевського⁶⁶. Пізніше англomовний переклад о. О. Надсона став джерелом до роботи про розвиток поняття “нація” у європейській історії⁶⁷.

Повернення “ad fontes” у справі дослідження “Щоденника” спричинило інтерес білоруських мовознавців до пам’ятки та перегляд якості минулих видань пам’ятки. Так, дослідники почали все частіше помічати археографічну недосконалість публікацій XIX ст., яка особливо проявлялася при зіставленні друкованого тексту з рукописом. Для істориків ця проблема не була дуже гострою. Однак для лінгвістів, які намагалися робити свої реконструкції на опублікованих текстах, вона ставала просто критичною. Першим, хто спробував оцінити якість видань “Щоденника”, був відомий спеціаліст з історії білоруської мови А. Журавський. Йому була доступна тільки вже згадувана рукописна копія з Львівської бібліотеки. Однак навіть її було достатньо для висновку, що публікація “Щоденника” В. Б. Антоновича не відповідає не лише сучасним, але й тогочасним науковим вимогам і однозначно не може

---

⁶⁶Patry-Tamushanski R. J. German Lexical Borrowings in Chronicle of Barkuľabava and in the Memoirs of Theodore Jeŭłaszeŭski / R. J. Patry-Tamushanski // The Journal of Byelorussian Studies. — London, 1980. — V. IV. — № 3—4. — Years XV—XVI. — P. 112—128.

⁶⁷Scales L. Power and the Nation in European History / L. Scales, O. Zimmer. — Cambridge : Cambridge University Press, 2005. — P. 221—222.

використовуватися у мовознавчих дослідженнях⁶⁸, оскільки видавець адаптував текст до церковно-слов'янських мовних стандартів. Дослідник констатував, що через це було майже “втрачено” важливе джерело до історії живої білоруської мови кінця XVI ст., багато попередніх висновків стосовно “Щоденника” потребували уточнення, а іноді й перегляду.

Того-таки 1968 р. для Інституту мовознавства імені Якуба Коласа АН БРСР (Мінськ) співробітниками AGAD (пол. — Archiwum Główny Aktów Dawnych, Варшава) було замікрофільмовано автограф “Щоденника”⁶⁹, котрий, як виявилось, нікуди не зникав, а просто, як це часто буває, випав з поля зору дослідників унаслідок переміщення архівних фондів у післявоєнний період.

Більше того, протягом кількох років з кінця 70-х рр. XX ст. було віднайдено нові архівні дані про Федора Євлашевського, котрі дали змогу відсунути дату його смерті до 1619 р. та з'ясувати деякі подробиці його служби кн. М. Радзивілу “Сирітці”. Несподівано виявилось, що білоруський мемуарист, окрім “Щоденника”, залишив після себе багато інших документів. Усі ці обставини разом зумовили потребу в новому виданні “Щоденника”, що ліквідувало б попередні хиби.

У 1983 р. білоруський історик та літературознавець А. Ф. Коршунов підготував і опублікував у одному виданні мемуари Я. Цедровського та Ф. Євлашевського⁷⁰. Нове видання “Щоденника” ґрунтувалося на мікрофільмі,

---

⁶⁸Жураўскі А. Заўвагі аб моўных асаблівасцях “Дзённіка” Ф. Еўлашеўскага / Аркадзь Івановіч Жураўскі // *Slavia Orientalis*. — Warszawa, 1968. — № 3. — С. 470.

⁶⁹Зберігається мікрофільм (дуже зачитаний і затертий, без шифра, підписаний “м/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”) в тому ж Інституті. Рукопис зберігався у Вілянові (має сигнатуру “Wil. Rp. 817 Fol.”. Після переміщення до Кракова отримав новий шифр: “AGAD, Archiwum Potockich z Radzynia, sygn. nr 143 a”.

⁷⁰Коршунаў А. Ф. Помнікі мемуарнай літаратуры Беларусі XVII ст. / Аляксандр

знятому з автографу, і відповідало правилами публікації пам'яток, котрі склалися на той час (1961 р.) у радянській археографії⁷¹. Окрім того, воно було добре оснащене з наукової точки зору: велика кількість приміток і коментарів про згадані географічні назви, осіб і події; географічний та іменний покажчики; словник архаїзмів та запозичених слів; передмова на основі нововіднайдені архівних даних про мемуариста.

Судячи з усього, дослідник сконцентрувався саме на творі Ф. Євлашевського, а текст Я. Цедровського відійшов на другий план. Про це також свідчать більша кількість приміток та коментарів до тексту (397 позицій) і спеціально складений словник мови Ф. Євлашевського.

Таким чином, можна стверджувати, що А. Ф. Коршунов був першим (за понад 120 років від часу віднайдення пам'ятки), хто підготував та опублікував текст “Щоденника” згідно з археографічними вимогами, без змін мови та втручання в зміст, і склав докладний науковий коментар.

Наступного разу твір Ф. Євлашевського вийшов друком у Білорісії вже через 7 років. Видання підготував філолог-історик В. Свяжинський, який ще в 70-х роках ХХ ст. працював над мовними особливостями “Щоденника” і опублікував про це низку статей та захистив кандидатську дисертацію⁷².

Фаміч Коршунаў. — Мінск : Навука і тэхніка, 1983. — 175 с.

⁷¹Див. Пешак М. М., Правила видання пам'яток української мови XVI—XVIII ст. / М. М. Пешак, В. М. Русанівський. — К. : Наукова думка, 1961. — 84 с.; Правила лингвистического издания памятников древнерусской письменности / [сост. О. А. Князевская, С. И. Катков]. — М. : Ин-т рус. яз. Акад. наук СССР, 1962 . — 92 с.

⁷²Свяжинскі У.М. Асаблівасці марфалагічнай сістэмы “Дзённіка” Ф. Еўлашоўскага / [Свяжинскі Уладзімір Міхалавіч] // Весці Акадэміі навук Беларускай ССР. Серыя грамадскіх навук. — Мінск, 1974. — № 2. — С. 69-75. Свяжинскі У.М. Графіка-арфаграфічныя і фанетычныя асаблівасці “Дзённіка” Ф. Еўлашоўскага / [Свяжинскі Уладзімір Міхалавіч] // Весці

Публікація пам'ятки В. Свяжинським містить передмову, в якій детально розглядається мова джерела, а підготований дослідником текст найточніше передає графіко-орфографічні особливості рукопису: розподіл на рядки, виділення надрядкових літер тощо. Це найточніше на сьогодні видання тексту “Щоденника” мовою оригіналу. Воно, на нашу думку, вдало доповнює публікацію А. Коршунова з лінгвістичного боку. Видається, що видавець спеціально не намагався зробити докладне історико-географічне коментування пам'ятки, не бажаючи повторювати А. Ф. Коршунова, а ставив за мету максимально точно відтворити особливості рукопису, орієнтуючись великою мірою на читачів-мовознавців.

У 1998 р. естафету видання “Щоденника” перехопила литовська історіографія: вийшов литовський переклад твору, підготований Д. Вілімасом⁷³. Литовські історики довго не виявляли інтересу до цього джерела, однак вирішили відкрити серію “Ištakų” (лит. — “Витоки”) саме мемуарами Ф. Євлашевського. За задумом, “Витоки” мають доповнити серіал “Senosios Lietuvos Literatūros”⁷⁴ (лит. — “Стародавня литовська література”) та популяризувати тексти, які представляють історію Литви у широких географічних межах ВКЛ. Цікаво, що Ф. Євлашевський інтерпретується як литовський письменник і навіть названий литовським боярином⁷⁵, хоча рід

Акадэміі навук Беларускай ССР. Серыя грамадскіх навук. – Мінск, 1974. – № 4. – С. 106-112. Свяжынскі У.М. Польшка-беларуская фанетычная інтэрфэрэнцыя у “Дзённіку” Ф. Еўлашоўскага / [Свяжынскі Уладзімір Міхалавіч] // Весці Акадэміі навук Беларускай ССР. Серыя грамадскіх навук. – Мінск, 1975. – № 4. С. 131-137.

⁷³Teodoras Jevlašauskis. Atsiminimai / [parengimas ir komentarai D. Vilimas] — Vilnius : Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998. — 102 n.

⁷⁴IBIDEM. — P. 7.

⁷⁵TEODORAS JEVLŠAUSKIS. ATSIMINIMAI / [PARENGIMAS IR KOMENTARAI D. VILIMAS] — VILNIUS : LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS,

Євляшевських — білоруський .

Д. ВІЛІМАС ВИСОКО ОЦІНЮЄ ЗНАЧЕННЯ “ЩОДЕННИКА”, НАЗИВАЮЧИ ЙОГО ЕНЦИКЛОПЕДІЄЮ ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ ШЛЯХТИ, ВКАЗУЄ НА ОСОБИСТІСНИЙ ХАРАКТЕР ЗВІСТОК Ф. ЄВЛЯШЕВСЬКОГО.⁷⁶ В ЦІЛОМУ НАРИС ЖИТТЯ МЕМУАРИСТА В ПОДАЧІ ПУБЛІКАТОРА Є ДОСТАТНЬО ПОВНИМ, ХОЧА Й НЕ ВРАХОВАНО ОСТАННІХ ВІДОМОСТЕЙ ПРО ДІТЕЙ Ф. ЄВЛЯШЕВСЬКОГО ТА ОБСТАВИНИ ЙОГО СЛУЖБИ ХОДКЕВИЧАМ І РАДЗИВІЛАМ. Д. ВІЛІМАС ДЕЩО РОЗШИРИВ ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ КОМЕНТАР ДО ДЖЕРЕЛА, ПОРІВНЯНО З БІЛОРУСЬКИМИ ВИДАННЯМИ. НАПРИКЛАД, ВІН З’ЯСУВАВ, ЩО ЗГАДАНИЙ У “ЩОДЕННИКУ” Ф. КОЛИЧОВ, ХОЧ І БУВ У ВКЛІ В 1567 Р., ТА УЧАСТІ В МИРНИХ ПЕРЕМОВИНАХ НЕ БРАВ⁷⁷.

ЛИТОВСЬКЕ ВИДАННЯ НЕПОГАННО ОСНАЩЕНЕ НАУКОВО: Є ПЕРЕЛІК ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ⁷⁸ ТА ОСІБ⁷⁹, ЩО ЗГАДУЮТЬСЯ В ТЕКСТІ. ЯК ДОДАТОК ДО “ЩОДЕННИКА” РОЗМІЩЕНО ТЕКСТ КОРОЛІВСЬКОГО ПРИВІЛЕЮ Ф. ЄВЛЯШЕВСЬКОМУ НА ПІДСУДКІВСТВО В НОВОГРУДКУ В ОРИГІНАЛІ ТА У ПЕРЕКЛАДІ ЛИТОВСЬКОЮ⁸⁰.

ЯК ВІДЗНАЧАЮТЬ БІЛОРУСЬКІ ДОСЛІДНИК В. СВЯЖИНСЬКИЙ ТА М. СПІРИДОНОВ У СПІЛЬНІЙ РЕЦЕНЗІЇ НА ВИДАННЯ ЛИТОВСЬКИХ КОЛЕГ, ХОЧ ПУБЛІКАТОРАМ І ВДАЛОСЯ РОЗШИРИТИ ІСТОРИЧНИЙ КОМЕНТАР ДО ТЕКСТУ ПАМ’ЯТКИ, ОДНАК ВОНИ НЕ ЗМОГЛИ УНИКНУТИ НЕТОЧНОСТЕЙ ПРИ ПЕРЕКЛАДІ СПЕЦИФІЧНИХ АРХАЇЗМІВ, А ТАКОЖ ІМЕН⁸¹. ВИДАВЦЯМ НЕ ВДАЛОСЯ ТОЧНО

1998. — N. 7.

⁷⁶Ibidem. — N. 14.

⁷⁷Ibidem. — N. 26.

⁷⁸Ibidem. — N. 72—78.

⁷⁹Ibidem. — N. 79—89.

⁸⁰Ibidem. — N. 90—91.

⁸¹Свяжынскі У. М. Успаміны Еўлашоўскага па-літоўску / У. М. Свяжынскі, М. Ф. Спірыдонав // Беларускі гістарычны агляд. — Т. 5. — Сш. 1 (8). — Мінск, 1998. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу до публікації: <http://www.lingvo.minsk.by/~bha/05-01/13.htm>; Sviažinskis U. Feodoro

ЛОКАЛІЗУВАТИ ДЕЯКІ ГЕОГРАФІЧНІ ПУНКТИ, ПЕРЕВАЖНО, ЧЕРЕЗ НЕДОСТАТНІСТЬ ВИВЧЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ ТЕРЕНІВ ВКЛ.

УТИМ, СЛІД ВСЕ-ТАКИ ВІДДАТИ НАЛЕЖНЕ ВИДАВЦЯМ, АДЖЕ ІНОДІ ДЛЯ ТОГО, ЩОБ СКАЗАТИ, КИМ БУВ ЗГАДАНИЙ У “ЩОДЕННИКУ” МАРТИН ОКУНЬ⁸² ЧИ ВЧЕНИЙ “ЛІЦІНІУШ”⁸³, ЧИ ЯК ПРОХОДИЛА СЛУЖБА ЙОАХИМА ЄВЛАШЕВСЬКОГО В МАНТУЇ⁸⁴, ПОТРІБНО ЗДІЙСНИТИ СОЛІДНУ АРХІВНУ НАУКОВУ РОБОТУ. НА ЖАЛЬ, ЧЕРЕЗ МОВНИЙ БАР’ЄР ЦЕ ВИДАННЯ МАЄ ДОВОЛІ ВУЗЬКЕ ЗАСТОСУВАННЯ: ПЕРЕВАЖНО В ЛИТОВСЬКІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ.

НАЙНОВІША ПУБЛІКАЦІЯ “ЩОДЕННИКА” Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО З’ЯВИЛАСЯ У 2006 Р. В УКРАЇНІ⁸⁵. ЦЕ СТАЛО МОЖЛИВИМ ЗАВДЯКИ ПЕРЕВИДАННЮ ДВОТОМНОЇ ЗБІРКИ “МЕМУАРОВ, ОТНОСЯЩИХСЯ К ИСТОРИИ ЮЖНОЙ И ЗАПАДНОЙ РУСИ” В. Б. АНТОНОВИЧА. ВИДАВЦІ СТАВИЛИ ЗА МЕТУ ПОВЕРНУТИ УКРАЇНСЬКОМУ

Jevlašovskio “Atsiminimai” lietuvių kalba / U. Sviažinskis, M. Spridonavas // Mūsų praetis. — Vilnius, 2001. — № 7. — N. 143—155.

⁸²Zawadzki J. Okuniowie herbu własnego. Z dziejów awansu społecznego na Litwie wczesnonowożytnej / Jan Zawadzki // *Miscellanea Historico-Archivistica*. — Warszawa, 2000. — T. XI. — S. 169—193.

⁸³SZCZUSCKI L. JAN LICINIUS NAMYSŁOWSKI. STUDIUM Z DZIEJÓW ANTYTRYNITARYZMU LITEWSKIEGO NO PRZEŁOMIE XVI I XVII WIEKU / LECH SZCZUSCKI // *STUDIA NAD ARIANIZMEM* / [RED. L. CHMAJ]. — WARSZAWA : PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE, 1959. — S. 131—167.

⁸⁴LECHNIAK E. LITEWSKI PAŹ NA DWORZE GONZAGÓW W MANTUI. Z NIEZNANYCH ARCHIWALIÓW POLSKO-WŁOSKICH / EWA LECHNIAK // *LITUANO-SLAVICA POSNANIENSIA. STUDIA HISTORICA*. — POZNAŃ, 1994. — T. VI. — S. 109—120.

⁸⁵Антонович В. Б. Мемуари до історії Південної Русі. — Вип. 2: Ф. Євлашевський, Я. Собеський, походи 1625 та 1628 рр., С. Оскольський, Г. Боплан, звільнення невільників, Б. Машкевич / Володимир Боніфатійович Антонович / [пер. з російської І. С. Голуб, передмова В. С. Мороза]. — Дніпропетровськ : Січ, 2006. — С. 7—43.

ЧИТАЧЕВІ ТЕКСТИ, ОПУБЛКОВАНІ ЩЕ 110 РОКІВ ТОМУ, ПІДКРЕСЛЮЮЧИ ОСОБЛИВУ ВАЖЛИВІСТЬ МЕМУАРІВ ДЛЯ ПІЗНАННЯ ФАКТИЧНИХ ДЕТАЛЕЙ⁸⁶. ОКРІМ ТОГО, ПЛАНУВАЛОСЯ ЗАВЕРШИТИ ЗАДУМ В. Б. АНТОНОВИЧА І ВИДАТИ ЩЕ ДВА ТОМИ МЕМУАРІВ, КОТРІ Б ОХОПИЛИ XVII І XVIII СТ.⁸⁷. ВЕСЬ ДРУГИЙ ТОМ БУЛО ЦІЛКОМ ПЕРЕКЛАДЕНО З РОСІЙСЬКОЇ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ, ОДНАК ВИДАВЦІ ВИРШИЛИ ПЕРЕДАТИ ТЕКСТ “ЩОДЕННИКА” Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО ТАК, ЯК ВІН БУВ ВИДАНИЙ У 1896 Р., ТОБТО “ЗАХІДНО-РУСЬКОЮ” (ПЕВНОЮ МІРОЮ, ТОДІШНЬОЮ БІЛОРУСЬКОЮ) МОВОЮ В УКРАЇНСЬКІЙ ТРАНСКРИПЦІЇ⁸⁸(!). ФАКТИЧНО РОСІЙСЬКІ ЛІТЕРИ БУЛО ЗАМІНЕНО УКРАЇНСЬКИМИ ТА ПРИБРАНО “Ъ” У КІНЦІ СЛІВ. НА ЖАЛЬ, У ПЕРЕВИДАННІ БУЛО ДОПУЩЕНО ДУЖЕ БАГАТО ДРУКАРСЬКИХ ПОМИЛОК ПРИ ПЕРЕДАЧІ ТЕКСТУ ПУБЛІКАЦІЇ В. Б. АНТОНОВИЧА. НАВЕДЕМО КІЛЬКА ПРИКЛАДІВ.

У ВИДАННІ 1896 Р.:

У ВИДАННІ 2006 Р.:

1) “ПАНЫ, КОТОРЫЕ МЕ ОБОРАЧАЛИ ДО БРАННЯ ПОБОРОВЪ” (С. 6)

1) “ПАНИ, КОТОРИЄ НЕ ОБОРАЧАЛИ ДО БРАНЯ ПОБОРОВ” (С. 11)

2) “НЕПРИЯТЕЛЕЙ” (С. 6)

2) “НПРІЯТЕЛЄЙ” (С. 12)

3) “ХВАЛИЛИ ТО ВЛОХИ” (С. 7)

3) “ВЗАЛІЛИ ТО ВЛОХІ” (С. 13)

ЯК ВИДНО З НАВЕДЕНОГО, ІНОДІ ЧЕРЕЗ ПОМИЛКИ ТЕКСТ АБО СПРИЙМАЄТЬСЯ НЕПРАВИЛЬНО, АБО НЕ ЗОВСІМ ЗРОЗУМІЛИЙ. ЯКЩО ДОДАТИ ДО ЦЬОГО, ЩО Й САМ В. Б. АНТОНОВИЧ ВИКОРИСТАВ НЕ БЕЗДОГАННУ КОПІЮ І ВІДРЕДАГУВАВ АВТЕНТИЧНУ МОВУ ПАМ’ЯТКИ, ТО ВИНИКАЄ ПРИРОДНЕ ЗАПИТАННЯ, ЩО ЦЕ ЗА ТЕКСТ, ЗАПРОПОНОВАНИЙ ВИДАВЦЯМИ, І ЧИ СПРАВДІ ВІН НАЛЕЖИТЬ Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОМУ. ЗРОЗУМІЛО, ЩО ПЕРЕСІЧНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ ЧИТАЧУ БУДЕ ВАЖКО СПРИЙНЯТИ ТЕКСТ “ЩОДЕННИКА” ЩЕ Й ТОМУ ЩО ВИДАННЯ НЕ МІСТИТЬ СЛОВНИКА ЗАСТАРІЛИХ ТА ЗАПОЗИЧЕНИХ СЛІВ, ЯКИЙ БУВ БИ ДОРЕЧНИМ, АДЖЕ МОВА МЕМУАРИСТА РЯСНО ПЕРЕСИПАНА ПОЛЬСЬКИМИ ТА ЛАТИНСЬКИМИ ВИСЛОВАМИ.

⁸⁶ТАМ САМО. — С. 4.

⁸⁷ТАМ САМО. — С. 6.

⁸⁸ТАМ САМО. — С. 5.

За 110 років з часу появи збірки давніх мемуарів за редакцією В. Б. Антоновича представлені в ній тексти “обросли” значною кількістю літератури. Однак автори видання 2006 р. ігнорують цей факт, пропонуючи простий передрук без жодного історіографічного коментаря, повертаючи читача більш як на сто років назад, популяризуючи застарілі на сьогодні, як у випадку зі “Щоденником”, наукові дані. Таким чином, на нашу думку, зменшується великий позитив і користь від повернення українському читачеві робіт основоположника української литуаністики загалом та Київської історичної школи зокрема В. Б. Антоновича.

Отже, можемо зробити висновок, що твір Ф. Євляшевського має попит у історичній науці кількох країн, долі яких тісно переплелися ще від часу ВКЛ та Речі Посполитої. І якщо видання “Щоденника” у ХІХ ст. певною мірою були пов’язані з ідеологічною ситуацією та рівнем археографічних публікацій наративу, то сучасні публікації відповідають основним тенденціям розвитку історіографії з проблем історії ВКЛ. Наприклад, поляки традиційно вважають “Щоденник” зразком польської мемуаристики на тій підставі, що Ф. Євляшевський жив і творив на теренах Речі Посполитої, тобто належав до “польської цивілізації”. Білоруси відносять твір до скарбниці своєї літератури, адже його автор писав старобілоруською, (хоч і полонізованою) мовою та мешкав на Новогрудщині. Литовці теж вважають Ф. Євляшевського “своїм”, адже він походив із ВКЛ і, природно, проявляв чималий політичний патріотизм “литвина”. Таким чином, ми спостерігаємо певну дослідницьку боротьбу за право називати першого мемуариста ВКЛ класиком своєї літератури між трьома національними історіографіями. Це загалом відповідає тенденціям розвитку історичної науки в означеній сфері: намагання визначити свою частку у історичній спадщині Великого Князівства Литовського⁸⁹.

---

⁸⁹Гошко Т. Д. Нова концепція генези Великого Князівства Литовського / Тетяна Дмитрівна Гошко // Український гуманітарний огляд. — К.,

Тенденційним є й те, що українські історики досі на належному рівні “не прийняли виклику своїх зарубіжних колег”⁹⁰ у цій дискусії. Це, у свою чергу, відповідає характеру розвитку вітчизняних литуаністичних студій, котрі досі значною мірою розвиваються в руслі “литовського періоду” історії України⁹¹.

Частково спільним для історіографії Білорусі, Литви та України є тенденція до популяризації періоду ВКЛ загалом та “Щоденника” зокрема. Зазначимо, що популяризація, здійснена на належному рівні, приносить свої плоди і здатна зрушити з “мертвої точки” історичні дослідження. Найактивнішими і найуспішнішими у цій справі виявилися білоруські колеги, для яких якісне видання твору Ф. Євласшевського стало майже справою честі. Так, саме білорусам належить першість повернення до наукового і загального обігу автентичного тексту “Щоденника” та здійснення його сучасного наукового видання. На противагу, можемо відзначити негативний для української історіографії факт консервації та поширення застарілого на сьогодні видання В. Б. Антоновича. Це, на нашу думку, пов’язано з мовною цінністю пам’ятки лише для білорусів, натомість для публікаторів з інших країн на першому місці перебуває фактологічна сторона джерела, тому вони і вдавалися та й понині вдаються до перекладу.

2000. — Вип. 3. — С. 81 і 82.

⁹⁰Кириченко К. В. Історія Великого Князівства Литовського в українській історіографії 1991—2003/4: основні тенденції / Катерина Віталіївна Кириченко // RUTHENICA. — К., 2005. — Т. IV. — С. 215.

⁹¹Яковенко Н. М. У пошуках витоків: проблеми білоруської історіографії Великого Князівства Литовського з перспективи 1991—1992 рр. / Наталя Миколаївна Яковенко // Історія, історіографія, джерелознавство (Статті, розвідки, замітки, ессе). — К.: ІНТЕЛ, 1996. — С. 115—116.

1.2. Особа Федора Євлашевського та його твір в історіографії

ЛОГІЧНО, ЩО СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ТІЄЇ ЧИ ТІЄЇ ТЕМИ ТІСНО ПОВ'ЯЗАНИЙ З ПОШУКОМ ТА ПУБЛІКАЦІЄЮ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ. БІЛЬШЕ ТОГО, ПОЯВА ВИСОКОЯКІСНИХ ДЖЕРЕЛЬНИХ ВИДАНЬ ДІЄ, МОВ КАТАЛІЗАТОР, НА РОЗВИТОК НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ. ТА ЩЕ БІЛЬШЕ ДОПОМАГАЄ В РОЗРОБЦІ ПРОБЛЕМИ ОБ'ЄДНАННЯ ЗУСИЛЬ УЧЕНИХ З КІЛЬКОХ КРАЇН, КОЖЕН З ЯКИХ, СПИРАЮЧИСЬ НА СВОЮ ШКОЛУ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНУ БАЗУ, ВНОСИТЬ НОВУ СВІЖУ ІДЕЮ. НАТОМИСТЬ ІЗОЛЯЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ ДУМКИ ПРИЗВОДИТЬ ДО КОНСЕРВАЦІЇ ЛОКАЛЬНОЇ ІСТОРИОГРАФІЧНОЇ ТРАДИЦІЇ. ЯК СВДЧЕННЯ ЦЬОГО — ІСТОРІЯ ВИВЧЕННЯ “ЩОДЕННИКА” Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО.

ПЕРШИМИ, ХТО НАПИСАВ НАРИСИ ЖИТТЯ ФЕДОРА ЄВЛАШЕВСЬКОГО ТА ДАВ КОРОТКУ ДЖЕРЕЛОЗНАВЧУ ХАРАКТЕРИСТИКУ ЙОГО ТВОРУ, БУЛИ ВЖЕ ЗГАДАНІ ВИЩЕ ПЕРШОВИДАВЦІ “ЩОДЕННИКА”, Є. ЦЕМНЕВСЬКИЙ / Т. ЛЮБОМИРСЬКИЙ ТА В. Б. АНТОНОВИЧ. НА ТОЙ ЧАС НЕ БУЛИ ВІДОМІ ІНШІ ДОКУМЕНТИ ПРО ЄВЛАШЕВСЬКОГО, ТОМУ ЦІ РОЗВІДКИ ГРУНТУВАЛИСЯ ЛИШЕ НА ТЕКСТІ ОПУБЛІКОВАНОГО ДЖЕРЕЛА. НАЗВАНІ ВЧЕНІ ЗАКЛАЛИ УСТАЛЕНІ В СУЧАСНІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ ПОГЛЯДИ НА “ЩОДЕННИК” ТА ЙОГО АВТОРА. СЕРЕД ЗАПРОВАДЖЕНИХ НИМИ ДУМОК, ЩО ТАК ЧИ ІНАКШЕ ВІДЛУНЮЮТЬ В УСІХ ПОДАЛЬШИХ ПРАЦЯХ, ПРИСВЯЧЕНИХ ФЕДОРУ ЄВЛАШЕВСЬКОМУ АБО ЙОГО ТВОРУ, МОЖНА НАЗВАТИ ТАКІ*:
 “ЩОДЕННИК” СТВОРЕНО З МЕТОЮ ЗАФІКСУВАТИ СВІЙ ЖИТТЄВИЙ ДОСВІД, АДРЕСОВАНО ДІТЯМ МЕМУАРИСТА І НАПИСАНО НА ОСНОВІ ПРИНАГІДНИХ ЗАПИСІВ, ЯКІ ЄВЛАШЕВСЬКИЙ ВІВ ПРОТЯГОМ УСЬОГО ЖИТТЯ; СВИТОГЛЯД ЄВЛАШЕВСЬКОГО ЗАГАЛОМ БУВ ХРИСТИЯНСЬКИМ, ХОЧА Й НЕ ПОЗБАВЛЕНИМ РІЗНИХ ЗАБОБОНІВ СТОСОВНО ЧАР І ВІЩУВАНЬ; У ДЕВ'ЯТНАДЦЯТЬ РОКІВ МЕМУАРИСТ ПЕРЕЙШОВ У ПРОТЕСТАНТИЗМ; ПОМЕР ЄВЛАШЕВСЬКИЙ У 1604 Р., БО САМЕ ЦЬОГО РОКУ ЗАКІНЧУЮТЬСЯ ЗАПИСИ У ЙОГО “ЩОДЕННИКУ”. СТОСОВНО ОСТАННЬОЇ ТЕЗИ МОЖНА СКАЗАТИ, ЩО ВОНА ВИДАЄТЬСЯ ДИВНОЮ НАВІТЬ ДЛЯ ХІХ СТ. ВОЧЕВИДЬ, ВИДАВЦІ

---

*Тут ми не торкаємося тих фактів з біографії Федора Євлашевського, про які він пише сам.

РОЗУМІЛИ, ЩО МЕМУАРИСТ XVII СТ. — НЕ СЕРЕДНЬОВІЧНИЙ КНИЖНИК-ЛІТОПИСЕЦЬ, ЯКИЙ ДО ОСТАННІХ ДНІВ ПЕРЕПИСУЄ ДРЕВНІ МАНУСКРИПТИ В МОНАСТИРІ⁹². ЦІЛКОМ ОЧЕВИДНО, ЩО ВАРТО БУЛО Б ДОДАТИ ПЕРЕД ІМОВІРНОЮ ДАТОЮ СМЕРТІ КЛЮЧОВЕ СЛОВО “ПІСЛЯ”.

ВЛАСНЕ, ТА САМА РЕФЕРОВАНА ЗА МЕМУАРАМИ ВЕРСІЯ БІОГРАФІЇ ЄВЛАШЕВСЬКОГО ПОСТАЄ І У ГЕНЕАЛОГІЧНОМУ ДОСЛІДЖЕННІ А. БОНЕЦЬКОГО⁹³. УЧЕНИЙ ПРОСТО “ТОНУВ” У МАТЕРІАЛІ, ТОМУ НЕ РОБИВ АЖ НАДТО ГЛИБОКИХ ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИХ РОЗВІДОК І ЧАСТО ВИКОРИСТОВУВАВ ПРАГМАТИЧНІ ВІДОМОСТІ СВОЇХ ДЖЕРЕЛ. УТИМ, ЯК ВІДЗНАЧАЄ ДОСЛІДНИК М. СЕКЕРСЬКИЙ, САМЕ ТЛУМАЧЕННЯ БІОГРАФІЇ ЄВЛАШЕВСЬКОГО А. БОНЕЦЬКИМ, ПОДАНЕ НА ОСНОВІ ПОЛЬСЬКОМОВНОГО ПЕРЕКЛАДУ “ЩОДЕННИКА”, Є ПАНІВНИМ У ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ⁹⁴.

ДОВОЛІ ПОПУЛЯРНОЮ Є Й ВЕРСІЯ БІОГРАФІЇ ЄВЛАШЕВСЬКОГО, ПОДАНА З. ЛАСОЦЬКИМ У PSB⁹⁵ (ПОЛ. — “POLSKI SŁOWNIK BIOGRAFICZNY”). У НІЙ, ОКРІМ УСТАЛЕНИХ ДУМОК, ЗУСТРІЧАЄМО ПРИПУЩЕННЯ, ЩО “ЩОДЕННИК” НАПИСАНО ПІД

---

⁹²ГЕНЕ Б. ИСТОРИЯ И ИСТОРИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА СРЕДНЕВЕКОВОГО ЗАПАДА / [ПЕР. С ФР. Е. В. БАЕВСКОЙ, Э. М. БЕРЕГОВСКОЙ; ОТВ. РЕД. И. И. СОКОЛОВА] / БЕРНАР ГЕНЕ. — М. : ЯЗЫКИ СЛАВЯНСКОЙ КУЛЬТУРЫ, 2002. — С. 25.

⁹³Boniecki A. Herbarz Polski: w 16 t. / Boniecki Adam. — Т. IX: Jelowscy—Kęstowiczowie. — Warszawa : Tow. S. Orgelbranda Synów, 1906. — S. 29—30; Boniecki A. Poczet rodow w Wielkiem Ksiestwie Litewskiem w XV i XVI wieku / Adam Boniecki. — Warszawa : Drukarnia J. Bergera, 1887. — S. 109.

⁹⁴Siekierski M. Pamiętnikarz Fedor Jewłaszewski (1540 — po 1614) w świetle nowych źródeł / Maciej Siekierski // Studia źródłoznawcze. — Warszawa—Poznań, 1979. — Т. XXIV. — S. 177.

⁹⁵Lasocki Z. Jewłaszewski Teodor (Fedor) / Zygmunt Lasocki // Polski Słownik Biograficzny. — Т. XI/2: Jełowicki Aleksander — Jundziłł Stanisław Bonifacy / [przyw. red. E. Rostowski]. — Wrocław—Warszawa—Kraków : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965 — S. 197.

ВПЛИВОМ ЗНАМЕНИТОГО МЕМУАРИСТА І ПАТРОНА ЄВЛАШЕВСЬКОГО, КНЯЗЯ КШИШТОФА РАДЗИВІЛА “СИРІТКИ”. ДОСЛІДНИК ТАКОЖ ВВАЖАЄ, ЩО МЕМУАРИСТ ПЕРЕЙШОВ У ПРОТЕСТАНТИЗМ ПІД ВПЛИВОМ КАЛЬВІНІСТСЬКОЇ ГІЛКИ РАДЗИВІЛІВ, ТОМУ ВІН, ШВИДШЕ ЗА ВСЕ, КАЛЬВІНІСТ. ТАК ЧИ ІНАКШЕ, У PSB ПРО Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО НАВІТЬ НЕ ПОДАНО ВСІЄЇ ТРАДИЦІЙНОЇ ДЛЯ ЦЬОГО БАГАТОТОМНОГО СУПЕР-ДОВІДНИКА ІНФОРМАЦІЇ. ТАК, НАПРИКЛАД, БІБЛОГРАФІЧНА ДОВІДКА НЕ ОХОПЛЮЄ ОСНОВНОЇ ПОЛЬСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ З ПРОБЛЕМИ І НЕ МІСТИТЬ ДАНИХ ПРО ПРАЦІ ЗАКОРДОННИХ УЧЕНИХ. НАПИСАНА З. ЛАСОЦЬКИМ ЩЕ У 1939 Р. БІОГРАФІЧНА ДОВІДКА ПРО Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО НА ЧАС ПУБЛІКАЦІЇ ТОМУ (1965 Р.) БУЛА ВЖЕ ЗАСТАРІЛОЮ, АЛЕ ВСЕ-ТАКИ ЇЇ НЕ БУЛО ВІДПОВІДНИМ ЧИНОМ ВІДРЕДАГОВАНО Й ДОПОВНЕНО⁹⁶.

СУТТЄВИЙ МАТЕРІАЛ ДО РОЗУМІННЯ СВІТОГЛЯДУ Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО ДОДАЄ РОБОТА ІНШОГО ПОЛЬСЬКОГО ІСТОРИКА, Л. ЩУЦЬКОГО, ПРИСВЯЧЕНА АРІАНСЬКОМУ ПРОПОВІДНИКУ ЯНУ ЛІЦІНІЮ НАМИСЛОВСЬКОМУ⁹⁷. НА НАВЧАННІ (ОЧЕВИДНО, У НОВОГРУДКУ) САМЕ В ЦЬОГО ПАСТОРА ПЕРЕБУВАЛИ СТАРШІ СИНИ МЕМУАРИСТА⁹⁸. ЦЯ ЗВІСТКА ДАЄ ЗМОГУ ТОЧНІШЕ УЯВИТИ МІЖКОНФЕСІЙНІ СТОСУНКИ ТОГО ЧАСУ ТА ГЛИБШЕ ЗРОЗУМІТИ ВІДПОВІДНІ МІСЦЯ “ЩОДЕННИКА”. НА ЖАЛЬ, СТАТТІ Л. ЩУЦЬКОГО ТРИВАЛИЙ ЧАС НЕ ПОМІЧАЛИ ДОСЛІДНИКИ ТВОРУ Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО.

РОСІЙСЬКА ДОРЕВОЛЮЦІЙНА І РАДЯНСЬКА ДОВОЄННА ІСТОРІОГРАФІЯ НАЛІЧУЮТЬ НЕБАГАТО ПРАЦЬ, ПРИСВЯЧЕНИХ “ЩОДЕННИКУ” ТА ЙОГО АВТОРОВІ. ОДНІЄЮ З ПЕРШИХ РОБІТ, КОТРІ ВИЙШЛИ ПІСЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ В. Б. АНТОНОВИЧА, БУЛА РОЗВІДКА І. І. ЛАППО, РОЗМІЩЕНА У ЙОГО МОНОГРАФІЇ ПРО ВКЛ. ВЧЕНИЙ ПРИСВЯТИВ Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОМУ

⁹⁶Tazbir J. Teodor (Fedor) Jewłaszewski i ego pamiętnik... — S. 97—98.

⁹⁷Szczuski L. Jan Licinius Namysłowski. Studium z dziejów antytrynitaryzmu litewskiego no przelomie XVI i XVII wieku / Lech Szczuski // Studia nad arianizmem / [red. L. Chmaj]. — Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1959. — S. 131—167.

⁹⁸IBIDEM. — S. 162.

цілий параграф під назвою “Новгородский подсудок Федор Евлашевский как представитель литовского дворянства конца XVI века”⁹⁹. Дослідник вважав, що на основі одиничного прикладу життя мемуариста можна робити загальні теоретичні побудови про буття білоруської шляхти. Так, І. І. Лаппо підкреслював віротерпимість і толерантність Ф. Євлашевського, його потяг до освіти, називаючи ці риси притаманними шляхетському загалу того часу. Не без жалю дослідник відзначав, що текст має велику (понад 10 років) лакуну, яка припадає якраз на час підсудківства мемуариста в новогрудському земському суді, припускаючи, що втрачені сторінки могли містити неоціненні відомості про роботу судової системи ВКЛ.

НЕВЕЛИКА РОЗВІДКА ВІДОМОГО БІЛОРУСЬКОГО ФІЛОЛОГА Є. Ф. КАРСЬКОГО У СКЛАДІ ЙОГО МОНОГРАФІЇ СТАЛА ПЕРШИМ ДОСЛІДЖЕННЯМ, У ЯКОМУ “ЩОДЕННИК” ВИСТУПАВ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ МОВНИХ РЕАЛІЙ. ВЧЕНИЙ НАМАГАВСЯ ДОСЛІДИТИ МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ ПАМ’ЯТКИ, КОРИСТУЮЧИСЬ НЕДОСКОНАЛО ВИДАНИМ ТЕКСТОМ, А НЕ РУКОПИСОМ. В ЦЬЛОМУ, ДОСЛІДНИК ПОВТОРИВ ВИСНОВКИ, ЗРОБЛЕНІ ЩЕ В. Б. АНТОНОВИЧЕМ, ЯК З ПРИВОДУ ОСОБИ ЄВЛАШЕВСЬКОГО, ТАК І ПРО ЙОГО МЕМУАРИ, НАЗВАВШИ ЇХНЮ МОВУ БІЛОРУСЬКОЮ В ОСНОВІ, АЛЕ ПОЛОНІЗОВАНОЮ ВНАСЛІДОК ПОСТІЙНИХ КОНТАКТІВ З ПОЛЬСЬКОМОВНИМИ ПАНАМИ¹⁰⁰. ЗВИЧАЙНО, МОВОЗНАВЕЦЬ Є. Ф. КАРСЬКИЙ НЕ МІГ НЕ РОЗУМІТИ ВАЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РУКОПИСУ, ОДНАК ПОВНІСТЮ ПОКЛАВСЯ НА ВИДАННЯ В. Б. АНТОНОВИЧА, ДО ТОГО Ж НА ТОЙ ЧАС ОРИГІНАЛЬНИЙ РУКОПИС ВВАЖАВСЯ ВТРАЧЕНИМ.

ТАКОЖ У РАДЯНСЬКИЙ ЧАС З’ЯВИЛАСЯ РОБОТА ІСТОРИКА ПРАВА С. БОРИСЬОНКА, У КОТРИЙ БУЛО ЗДІЙСНЕНО СПРОБУ РОЗГЛЯНУТИ ОСОБУ ЄВЛАШЕВСЬКОГО В КОНТЕКСТІ ЙОГО ПРОФЕСІЙНОЇ ПРАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ¹⁰¹.

⁹⁹Лаппо И. И. Великое Княжество Литовское... — С. 512—515.

¹⁰⁰Карский Е. Ф. Указ. соч. — С. 107—110.

¹⁰¹Барысёнак С. Хвёдар Еўлашэўскі — беларускі практык-юрыст XVI ст. / С. Барысёнак // Польша. — Минск, 1928. — № 5. — С. 120—142.

Дослідник здійснив оригінальну спробу проєкції литовського права за трьома Литовськими Статутами на реалії, описані в “Щоденнику”. Загалом авторові вдалося виконати поставлене завдання. Услід за І. І. Лаппо, він називає кар’єру Євлашевського типовою для адвокатів Великого князівства Литовського.

Складається враження, що від часу оприлюднення “Щоденника” до 60-х років ХХ ст. (а це близько 100 років!) історіографії сусідніх країн стосовно розгляданої проблеми розвивалися в ізоляції. Як аргумент можемо запропонувати те, що у примітках робіт польських дослідників немає посилань на російських і радянських учених, а останні просто згадували те, що Т. Любомирський і Є. Цемневський першими переклали польською і опублікували джерело, однак ніяк не аналізували це видання. Можемо також стверджувати: попри те, що про існування польського перекладу було відомо російським і радянським дослідникам, вони ним не користувалися, оскільки жоден з них не писав про відмінності між опублікованими В. Б. Антоновичем і Т. Любомирським текстами.

Ситуація змінилася після того, як отець Олександр Надсон у 1968 р. в Лондоні опублікував англomовний переклад “Щоденника”¹⁰². Таким чином, він виніс обговорення цього джерела на міжнародну трибуну, а також ознайомив з ним західного читача¹⁰³. Ця публікація разом зі згаданою провокативною статтею А. Журавського про недосконалість видання “Щоденника” В. Б. Антоновичем¹⁰⁴ спричинила пожвавлення інтересу дослідників до твору та особи Ф. Євлашевського.

---

¹⁰²Nadson A. Op. cit. — P. 269—348.

¹⁰³SCALES L. POWER AND THE NATION IN EUROPEAN HISTORY / L. SCALES, O. ZIMMER. — CAMBRIDGE : CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS, 2005. — P. 221 .; ТАКОЖ ДИВ.: ПРИМ. **ОШИБКА! НЕ УКАЗАНО ИМЯ ЗАКЛАДКИ.** НА С. **ОШИБКА! НЕ УКАЗАНО ИМЯ ЗАКЛАДКИ.** ТЕКСТУ ДИСЕРТАЦІЇ.

¹⁰⁴Жураўскі А. Заўвагі аб моўных асаблівасцях... — С. 467—472.

Уже на зламі 1968 і 1969 р. архівістами АГАД (Варшава) було виготовлено та надіслано до Інституту мовознавства імені Якуба Коласа АН Білорусі (Мінськ) мікрофільм автографа Ф. Євлашевського. Тому не дивно, що першими білоруськими дослідниками, які після віднайдення рукопису на новому рівні почали вивчати “Щоденник”, стали працівники цього Інституту. Так, В. Свяжинський здійснив у край актуальне на той час дослідження мови пам’ятки¹⁰⁵, а пізніше (1990 р.) підготував нове видання тексту спогадів Ф. Євлашевського. Вчений узагальнив здобутки білоруських та польських істориків, зумів поставити низку проблем, пов’язаних з виданнями “Щоденника”, з атрибуцією згаданих у ньому персоналій, локалізацією географічних пунктів тощо¹⁰⁶.

Паралельно з мовознавчими дослідженнями В. Свяжинського знавець білоруської мемуаристики А. Коршунов також готував нове видання “Щоденника” (1983 р.) на базі отриманого від поляків мікрофільму¹⁰⁷. Портрет одного з перших східноєвропейських мемуаристів дещо “оживає” в передмові дослідника до перевидання джерела¹⁰⁸. Вчений загалом не відійшов від закладеної ще В. Б. Антоновичем ідейної “колії”, однак спробував поставити особу Федора Євлашевського на тло його історичного часу, охарактеризувати людські якості мемуариста. Віровизнання автора “Щоденника” дослідник визначає як належність до “популярної на той час течії євангелізму”¹⁰⁹.

ПІД ЧАС ПІДГОТОВКИ ДЖЕРЕЛА ДО ДРУКУ ДОСЛІДНИК ОПУБЛІКУВАВ НЕЗНАНІ АРХІВНІ ДОКУМЕНТИ Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО, СЕРЕД ЯКИХ КІЛЬКА ЛИСТІВ ТА

---

¹⁰⁵ Див.: прим. **Ошибка! Не указано имя закладки.** на с. **Ошибка! Не указано имя закладки.** тексту дисертації.

¹⁰⁶ Свяжинскі У. М. “Гістарычныя запіскі” Ф. Еўлашоўскага / Уладзімір Мітрафанавіч Свяжинскі. — Мінск : Навука і тэхніка, 1990. — 121 с.

¹⁰⁷ Коршунаў А. Ф. Помнікі мемуарнай літаратуры Беларусі... — С. 65.

¹⁰⁸ Коршунаў А. Ф. Помнікі мемуарнай літаратуры Беларусі... — С. 10—22.

¹⁰⁹ ТАМСАМА. — С. 20.

ФІНАНСОВО-ГОСПОДАРЧИХ ПАПЕРІВ¹¹⁰. ЦІ ДОКУМЕНТИ ДАЛИ БАГАТО НОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ПРО МЕМУАРИСТА. ЗОКРЕМА СТАЛИ ВІДОМИМИ ДЕЯКІ ОБСТАВИНИ ЙОГО СЛУЖБИ У КН. РАДЗИВІЛІВ ТА ТЕ, ЩО ЗАКРІПЛЕНУ ІСТОРИОГРАФІЧНОЮ ТРАДИЦІЄЮ ДАТУ ЙОГО СМЕРТІ (1604 Р.) СЛІД ПЕРЕНЕСТИ ЩОНАЙМЕНШЕ ДО 1612 Р.

ПРАКТИЧНО ВОДНОЧАС ОСОБОЮ Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО ЗАЦІКАВИВСЯ ПОЛЬСЬКИЙ ДОСЛІДНИК М. СЕКЕРСЬКИЙ, КОТРИЙ У ЗБРАННІ ДОКУМЕНТІВ РАДЗИВІЛІВ ЗНАЙШОВ БАГАТО ВІДОМОСТЕЙ ПРО Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО¹¹¹. ЗОКРЕМА СТАЛО ВІДОМО, ЩО НА ДОКУМЕНТАХ 1616 Р., ПОВ'ЯЗАНИХ З РОЗПОДІЛОМ МАЄТКУ ПІСЛЯ СМЕРТІ КН. КШИШТОФА РАДЗИВІЛА “СИРІТКИ”, СТОЯТЬ ВЛАСНОРУЧНІ ПІДПИСИ МЕМУАРИСТА. ЦЕ ДАЛО ЗМОГУ ВІДСУНУТИ ДАТУ СМЕРТІ Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО АЖ ДО 1616 Р. АБО Й ПІЗНІШЕ¹¹². ТАКОЖ БУЛО ВІДНАЙДЕНО ЗВІСТКИ ПРО ДІТЕЙ, НЕ ЗГАДАНИХ У “ЩОДЕННИКУ”. ВЧЕНИЙ ПОВТОРНО ОПРИЛЮДНИВ СВОЇ ДОСЯГНЕННЯ У ЛОНДОНСЬКОМУ “THE JOURNAL OF BYELORUSSIAN STUDIES”¹¹³. ЗАГАЛОМ М. СЕКЕРСЬКИЙ СКОНЦЕНТРУВАВСЯ НА МАТЕРІАЛАХ ЩОДО ЗЕМЕЛЬНИХ ВОЛОДІНЬ КН. РАДЗИВІЛІВ, ОБ’ЄКТИ СВОЇХ ОСНОВНИХ НАУКОВИХ ЗАЦІКАВЛЕНЬ.

ЧЕРЕЗ КІЛЬКА РОКІВ ІНШИЙ ПОЛЬСЬКИЙ ІСТОРИК, В. СІНКЕВИЧ, ЗАЛУЧИВСЯ ШИРШЕ КОЛО ДЖЕРЕЛ, СУТТЄВО ДОПОВНИВ ЗНАХІДКИ М. СЕКЕРСЬКОГО¹¹⁴. ТАК,

---

¹¹⁰Коршунаў А. Ф. Новыя даныя аб Фёдары Еўлашоўскім / Аляксандр Фаміч Коршунаў // Весці АН БССР. Серыя грамадскіх навук. — Мінск, 1983. — № 1. — С. 110—118.

¹¹¹Siekierski M. Pamiętnikarz Fedor Jewłaszewski (1540 — po 1614) w świetle nowych źródeł / Maciej Siekierski // Studia źródłoznawcze. — Warszawa—Poznań, 1979. — T. XXIV. — S. 177—180.

¹¹²IBIDEM. — S. 178.

¹¹³SIEKIERSKI M. THEODORE JEULASHEUSKI AND HIS MEMOIRS / MACIEJ SIEKIERSKI // THE JOURNAL OF BYELORUSSIAN STUDIES. — LONDON, 1980. — VOL. IV. — N. 1. — P. 180—183.

¹¹⁴Sienkiewicz W. O podsędku nowogródskim Teodorze Jewłaszewskim raz jeszcze /

ДОСЛІДНИК ОБҐРУНТУВАВ УТОЧНЕНУ ДАТУ СМЕРТІ МЕМУАРИСТА (ПЕРША ПОЛОВИНА 1619 Р.) ТА РЕКОНСТРУЮВАВ ДОЛЮ МАЄТКІВ Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО ПІСЛЯ ЙОГО СМЕРТІ.

ДУЖЕ ЦІКАВОЮ НА ТЛІ ОПИСАНИХ ПРАЦЬ ЗДАЄТЬСЯ СТАТТЯ Є. ЛЕХНЯК ПРО Й. ЄВЛАШЕВСЬКОГО (СИНА МЕМУАРИСТА) ВІДПРАВЛЕНОГО НА НАВЧАННЯ ДО ІТАЛІЇ¹¹⁵. НА БАЗІ НЕВІДОМИХ РАНІШЕ ДЖЕРЕЛ (КОРЕСПОНДЕНЦІЇ ЙОАХИМА ЄВЛАШЕВСЬКОГО) ДОСЛІДНИЦЯ ВИБУДОВУЄ ЖВАВУ КАРТИНУ КУЛЬТУРНИХ ВІДНОСИН ВКЛІЗ ЗАХІДНОЮ ЄВРОПОЮ Й ЗОКРЕМА СТОСУНКІВ РАДЗИВІЛІВ З ГОНЗАГАМИ.

ЛИТОВСЬКІ ДОСЛІДНИКИ ДОСИТЬ ДОВГО НЕ ПРИДІЛЯЛИ УВАГИ “ЩОДЕННИКУ” ЄВЛАШЕВСЬКОГО. “ПЕРШОЮ ЛАСТІВКОЮ” СТАЛА РОБОТА МОЛОДОГО ЛИТОВСЬКОГО НАУКОВЦЯ Д. ВІЛИМАСА, КОТРИЙ ПРОАНАЛІЗУВАВ ПОГЛЯД ФЕДОРА ЄВЛАШЕВСЬКОГО НА СУДОВУ РЕФОРМУ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО 1564—1566 РР.¹¹⁶ З ВЕЛИКОЮ ЙМОВІРНІСТЮ МОЖНА ПРИПУСТИТИ, ЩО ПОЯВА ЦЬЄЇ РОЗВІДКИ ПОВ’ЯЗАНА З РОБОТОЮ ВЧЕНОГО НАД ПЕРЕКЛАДОМ “ЩОДЕННИКА” ЛИТОВСЬКОЮ МОВОЮ, ЩО ВИЙШОВ ЧЕРЕЗ 2 РОКИ ПО ТОМУ¹¹⁷. У ЦЬЙ

Wacław Sienkiewicz // *Studia źródłoznawcze*. — Warszawa—Poznań, 1983. — Т. XXVIII. — S. 207—210.

¹¹⁵Lechniak E. Litewski paź na dworze Gonzagów w Mantui. Z nieznaných archiwaliów polsko-włoskich / Ewa Lechniak // *Litvano-Slavica Posnaniensia. Studia Historica*. — Poznań, 1994. — Т. VI. — S. 109—120.

¹¹⁶Вилимас Д. Михалон Литвин и Федор Евлашевский — два взгляда на реформу судов Великого Княжества Литовского 1564—1566 гг. / Дариус Вилимас // *Наш радавод*. — Гродна, 1996. — Кн. 7. — С. 214—219. Vilimas D. Mykolas Liutuvis ir Teodoras Jevlaševkis: du požiūrai į 1564—1566 metų Lietuvos Didžiosioi Kunigaikštystės teismų reformą / Darius Vilimas // *Lietuvos valstybe XII—XVII a.* / [red. Z. Kiaupe]. — Vilnius : Lietuvos istorijos institutas, 1997. — N. 159—172.

¹¹⁷Див.: АНАЛІЗ ПУБЛІКАЦІЇ НА С. **ОШИБКА! НЕ УКАЗАНО ИМЯ ЗАКЛАДКИ.**

СТАТТІ Д. ВІЛМАС У ЦІКАВИЙ СПОСІБ ЗІСТАВЛЯЄ ОЧІКУВАННЯ МИХАЛОНОМ ЛИТВИНОМ СУДОВОЇ РЕФОРМИ (СЕР. ХVІ СТ.) З НЕПРЯМИМИ СВІДЧЕННЯМИ “ЩОДЕННИКА” ФЕДОРА ЄВЛАШЕВСЬКОГО ПРО ЇЇ РЕЗУЛЬТАТИ (ПОЧ. ХVІІ СТ.). ДОСЛІДНИК РОБИТЬ ВИСНОВОК, ЩО РЕФОРМА НЕ ДОСЯГЛА СВОЄЇ МЕТИ, І СУДИ НЕ СТАЛИ ЕФЕКТИВНИМИ. ЯК НАСЛІДОК, ДРІБНА І СЕРЕДНЯ ШЛЯХТА БУЛА ЗМУШЕНА ШУКАТИ ЗАХИСТУ У МАГНАТИВ. А ЦЕ, НА ДУМКУ Д. ВІЛМАСА — СВІДЧЕННЯ ТОГО, ЩО ЛИТОВСЬКИЙ СТАТУТ 1566 Р. НАВРЯД ЧИ МОЖНА НАЗВАТИ ПЕРЕМОГОЮ ШЛЯХТИ НАД МАГНАТАМИ, ШВИДШЕ ЗА ВСЕ, НАВПАКИ. ДЛЯ ПРИКЛАДУ ВЧЕНИЙ НАВОДИТЬ ЕПІЗОД ЗІ “ЩОДЕННИКА”, У ЯКОМУ ПРАВОСУДДЯ ЧЕРЕЗ ПРОЦЕСУАЛЬНУ ТЯГАНИНУ БЕЗСИЛЕ ПЕРЕД УБИВЦЯМИ СИНА Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО, ПІДСУДКА (!) ЗЕМСЬКОГО СУДУ.

УКРАЇНСЬКА СУЧАСНА ІСТОРИОГРАФІЯ ЩОДО РОЗГЛЯДАНОЇ ТЕМИ МАЄ У СВОЄМУ АКТИВІ ПУБЛІКАЦІЮ ДВОХ НЕВІДОМИХ ЛИСТІВ ЄВЛАШЕВСЬКОГО ДО СВОГО ПАТРОНА ТА РОДИЧА, ОПУБЛІКОВАНИХ О. Ю. А. МИЦИКОМ¹¹⁸, КОТРІ ПРОЛИВАЮТЬ СВІТЛО НА ХАРАКТЕР ПРАВНИЧОЇ ПРАКТИКИ МЕМУАРИСТА ТА СТОСУНКИ З РАДЗИВІЛАМИ.

ЯК БАЧИМО, У ВИВЧЕННІ “ЩОДЕННИКА” ТА БІОГРАФІЇ ЙОГО АВТОРА ЗРОБЛЕНО СУТТЄВИЙ КРОК УПЕРЕД ПІСЛЯ ПОВТОРНОГО “ВІДНАЙДЕННЯ” АВТОГРАФА ПАМ’ЯТКИ ТА ВЗАЄМНОГО ЗНАЙОМСТВА ДОСЛІДНИКІВ З РОБОТАМИ ЗАРУБІЖНИХ КОЛЕГ. І ХОЧА ПОЛЯКИ ЦІКАВЛЯТЬСЯ ТВОРОМ ТА ОСОБОЮ Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО МЕНШЕ, НІЖ ІНШИМИ МЕМУАРИСТАМИ, ЇМ ВДАЛОСЯ ЗНАЙТИ ВЕЛИКУ КІЛЬКІСТЬ ЦІННИХ АРХІВНИХ МАТЕРІАЛІВ. ЦЕ НЕ ДИВНО, АДЖЕ МАГНАТСЬКІ ДОКУМЕНТАЛЬНІ ЗІБРАННЯ ПЕРЕВАЖНО СКОНЦЕНТРОВАНІ В ПОЛЬСЬКИХ АРХІВАХ, А ВІДТАК, ТАМТЕШНІ ВЧЕНІ МАЮТЬ БІЛЬШІ МОЖЛИВОСТІ. БІЛОРУСЬКИМ ІСТОРИКАМ НЕ

ДИСЕРТАЦІЇ І ДАЛІ.

¹¹⁸Мицик Ю. А. Невідомі листи класика старобілоруської літератури Федора Євлашевського / Юрій Андрійович Мицик // Мицик Ю. А. *Albaruthenica: студії з історії Білорусі*. — К.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2009. — С. 35—38.

ВДАЛОСЯ ЗНАЙТИ ТАКОЇ КІЛЬКОСТІ НОВИХ ДЖЕРЕЛ, АЛЕ ВОНИ ЗДІЙСНИЛИ НАЙДОСКОНАЛІШЕ НА СЬОГОДНІ ВИДАННЯ “ЩОДЕННИКА”, ВЕЛИКОЮ МІРОЮ ЗАВДЯКИ ПІДТРИМЦІ ПОЛЬСЬКИХ КОЛЕГ, КОТРІ ЛЮБ’ЯЗНО НАДАВАЛИ МІКРОФІЛЬМИ АВТОГРАФА ПАМ’ЯТКИ ТА ІНШИХ ДОКУМЕНТІВ ЩОДО Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО. ЛИТОВСЬКІ ВЧЕНІ ТЕЖ ЗДІЙСНИЛИ ВИСОКОЯКІСНЕ, ХОЧ І ПЕРЕКЛАДНЕ, ВИДАННЯ МЕМУАРІВ НОВОГРУДСЬКОГО ПІДСУДКА, ДОЛУЧИВШИ ЙОГО ТВІР ДО СКАРБНИЦІ ЛИТОВСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ. СУЧАСНА Ж УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНА НАУКА НЕ ВИЯВЛЯЄ ЖВАВОГО ІНТЕРЕСУ ДО “ЩОДЕННИКА” Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО, А ЙОГО РЕПУБЛІКАЦІЯ ЗА ВИДАННЯМ 1896 Р. ПІДРИВАЄ ІМІДЖ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІСТОРИОГРАФІЇ. НА ТЕ Є РІЗНІ ПРИЧИНИ. ТАК, НАПРИКЛАД, БІЛОРУСИ, ПОЛЯКИ І ЛИТОВЦІ ДИСКУТУЮТЬ ПРО НАЛЕЖНІСТЬ СПАДЩИНИ ВКЛ, РОЗВИТОК ДОСЛІДЖЕННЯ І ВИДАННЯ “ЩОДЕННИКА” — ІЛЮСТРАЦІЯ ЦЬОГО ПРОЦЕСУ. УКРАЇНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ, ЯК УЖЕ ЗАЗНАЧАЛОСЯ, ЗАГАЛОМ НЕ БЕРЕ УЧАСТІ У ЦІЙ ДИСКУСІЇ. ВІТЧИЗНЯНІ СТУДІЇ НАД ДАВНІМИ МЕМУАРАМИ БУЛИ ЗОСЕРЕДЖЕНІ ПЕРЕВАЖНО НА СПОГАДАХ І ЩОДЕННИКАХ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ КІН. XVII—XVIII СТ.¹¹⁹ РОСІЯНИ ЗДЕБЛЬШОГО АНАЛІЗУЮТЬ СТОСУНКИ ВКЛ З МОСКОВІЄЮ, А ВИВЧЕННЯ МЕМУАРИСТИКИ В РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРИОГРАФІЇ РОЗПОЧИНАЄТЬСЯ ТІЛЬКИ З XVIII СТ., ПЕРІОДУ, З ЯКОГО В РОСІЇ ВІДБУВАЄТЬСЯ ПОДОЛАННЯ ОБМЕЖЕНОСТІ ІСТОРИЧНОГО МИСЛЕННЯ ПОПЕРЕДНІХ ЧАСІВ¹²⁰.

Отже, завдяки академічним зусиллям польських і білоруських учених було зібрано чимало додаткових відомостей про першого східноєвропейського мемуариста. Ці факти потребували популяризації й закріплення через відповідні історичні довідники, основним жанром котрих в останні роки стали енциклопедії. Проте, на жаль, саме в популяризаторському жанрі проявлялися

---

¹¹⁹Горобець В. Й. Діаріуші — визначні пам’ятки української писемності XVIII ст. / Віктор Йосипович Горобець // Історичні джерела та їх використання. — К., 1972. — Вип. 7. — С. 102—104.

¹²⁰ТАРТАКОВСКИЙ А. Г. РУССКАЯ МЕМУАРИСТИКА XVIII — ПЕР. ПОЛ. XIX ВВ. / АНДРЕЙ ГРИГОРЬЕВИЧ ТАРТАКОВСКИЙ. — М. : НАУКА, 1991. — С. 14 и 15.

старі стереотипи й численні недоречності, хоча авторами відповідних статей виступали справжні дослідники пам'ятки. Зокрема в Білорусі під сучасну пору з'явилося кілька серйозних енциклопедичних видань. Так, коротенька біограма Євлашевського авторства А. Коршунова в основних рисах відтворює ідеї, висловлені вченим раніше, проте не дає змоги з'ясувати сучасний стан вивчення “Щоденника” через брак бібліографії¹²¹. Біограма Ф. Євлашевського, написана В. Свяжинским, містить деякі неточності, зокрема, що в 1604 р. Федір Євлашевський почав служити Яну Ієронімовичу Ходкевичу, хоч насправді це сталося ще у 1572 р.; що мемуарист співчував загонам повстанців Семерія Наливайка, хоча це не відповідає дійсності; а також, що багато уваги у тексті займають описи пожеж і епідемій¹²², однак реально — це не більше, ніж 3% тексту¹²³. З невідомої нам причини обидва білоруські дослідники, котрі самі глибоко вивчали “Щоденник” і підготували його видання, написали доволі посередні біограми про Ф. Євлашевського. Ці недоречності були усунуті В. Свяжинським у новітньому виданні енциклопедії з історії ВКЛ. Біограма його авторства містить посилання на основну літературу про Ф. Євлашевського, а також фотозображення автографа “Щоденника”¹²⁴.

¹²¹Коршунаў А. Ф. Еўлашоўскі Фёдар / Александар Фаміч Коршунаў // Мысліцелі і асветнікі Беларусі Х—ХІХ стагоддзі: Энцыклапедычны даведнік / [ред. Б. І. Сачанка]. — Мінск: Беларуская энцыклапедыя, 1995. — С. 74—75.

¹²²Свяжынскі У. М. Еўлашоўскі Федар Міхалавіч / Уладзімір Мітрафанавіч Свяжынскі // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. — Т. 3. — Мінск: Беларуская энцыклапедыя, 1996. — С. 357.

¹²³Див.: додаток В.

¹²⁴Свяжынскі У. М. Еўлашоўскі Федар Міхалавіч / Уладзімір Мітрафанавіч Свяжынскі // Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя: у 2-х т. / [Г. П. Пашкоў (галоўны рэдактар) і ін.]. — Т. 1: А—К. — Мінск: Беларуская энцыклапедыя, 2005. — С. 219—220.

В Польщі на потребу у внесенні відповідних поправок у біографічні словники звернув увагу Я. Тазбір, який кілька років тому опублікував ґрунтовну історіографічну розвідку про Ф. Євлашевського¹²⁵. Вчений детально зупиняється на обставинах появи польського перекладу “Щоденника” 1860 р., підсумовує досягнення науковців різних країн у вивченні цього джерела, вказує на те, що слід оновити польську довідкову літературу з цього питання. Редактори PSB врахували критику Я. Тазбіра і внесли правки до біограми про Ф. Євлашевського у спеціальному томі¹²⁶. Так, було уточнено дати життя мемуариста згідно з новими даними та суттєво розширено традиційну для цього видання бібліографічну довідку.

Просування наукового вивчення “Щоденника”, на нашу думку, відповідає загальним тенденціям у історіографії ВКЛ. Історики кількох країн “змагаються” за визначення своєї “частки” у спадщині ВКЛ. Це помітно в намаганні білоруських і литовських істориків подискутувати, хто має більше прав на мемуариста. У Польщі останнім часом з’явилася уже цитована розвідка Я. Тазбіра з побажанням появи нового якісного польського видання “Щоденника”¹²⁷, а також виправлення до біографічної статті про Федора Євлашевського. Отже, і польська історіографія долучилася до дискусії. Однак Я. Тазбір влучно зауважив, що не настільки важливо, кому належить право називати Ф. Євлашевського своїм. Адже, якби мати змогу, спитати в нього самого, ким себе вважає, то, напевне, сказав би, що людиною, шляхтичем, але точно не класиком мемуарного жанру¹²⁸. Росіяни розглядають переважно проблему стосунків ВКЛ з Московським князівством, а “Щоденник” не входить

---

¹²⁵Tazbir J. Op. cit. — S. 86—100.

¹²⁶Jewlaszewski T. // Polski Słownik Biograficzny. — T. XL/1: Uzupełnienia i sprostowania do tomów I—XL / [przyw. red. J. Tazbir]. — Warszawa—Kraków : FNP, 2002. — S. 29.

¹²⁷Tazbir J. Op. cit. — S. 100.

¹²⁸Ibidem. — S. 95.

до джерел цього поля. Українська історіографія не прийняла виклику зарубіжних колег. Вона, як відзначає дехто з сучасних вітчизняних науковців, розвивається в історичній парадигмі “литовської доби в історії українських земель”, сформованої Київською школою литуаністики кінця XIX — початку XX ст. та “зацементованої” роботами М. С. Грушевського¹²⁹. Симптоматичним також є те, що новітнє видання “Енциклопедії історії України” не містить статті про Ф. Євлашевського¹³⁰.

Отже, з часу першого видання “Щоденника” було досить багато зроблено в дослідженні пам’ятки та біографії її автора. Особливо відзначимо виявлення нової інформації про життя мемуариста та його дітей¹³¹. Сьогодні вже досить багато відомо про Ф. Євлашевського як історичну особу та про його “Щоденник” як історичне джерело. Однак дослідники замало уваги приділили причинам та цілям написання пам’ятки, розкриттю наявної в джерелі “прихованої” інформації, яка характеризує внутрішній світ особистості автора. Всі вчені, котрі цікавилися “Щоденником”, однозначно вказували, що пам’ятка є важливим джерелом для пізнання свідомості шляхетської верстви кінця XVI — початку XVII ст., але, як бачимо, не ставили собі за мету “вилущення” цієї “міжрядкової” інформації і не намагалися розширити методологічний інструментарій у підході до джерела¹³². Окрім того, “Щоденник”, як правило, розглядався осібно, без порівняння з іншими відомими джерелами такого типу і подібними.

---

¹²⁹Див.: прим. **Ошибка! Не указано имя закладки.** і **Ошибка! Не указано имя закладки.** на с. **Ошибка! Не указано имя закладки.** дисертації.

¹³⁰Енциклопедія історії України: в 5 т. / [В. А. Смолій (гол. ред.) та ін.]. — Т. 3: Е—Й. — К. : Наукова думка, 2005. — 627 с.

¹³¹Див.: прим. **Ошибка! Не указано имя закладки.** на с. **Ошибка! Не указано имя закладки.** та прим. **Ошибка! Не указано имя закладки.** на с. **Ошибка! Не указано имя закладки.** дисертації.

¹³²Tazbir J. Op. cit. — S. 99.

Тож наше дослідження насамперед присвячене аналізу перелічених нерозроблених проблем, виявленню нерозкритих потенційних можливостей самого джерела, яке спроможне “сказати” ще чимало нового.

1.3. Джерельна база дослідження

Здійснений аналіз розвитку досліджень “Щоденника” Ф. Євлашевського свідчить про те, що пам’ятка не була достатньо проаналізована з джерелознавчого боку. Основним недоліком попередніх студій був особний розгляд двору Ф. Євлашевського безвідносно до специфіки мемуарів XVI—XVII ст.

Основу джерельної бази дослідження становить автограф “Щоденника” Ф. Євлашевського початку XVII ст.¹³³ (оригінал зберігається в AGAD, Варшава). І хоч пам’ятка неодноразово перевидавалася, все ж важливою є робота з рукописним текстом, усіх особливостей якого не здатна відтворити жодна публікація. Для з’ясування долі досліджуваного рукопису важливо використати також рукописну копію “Щоденника” XIX ст., виготовлену для бібліотеки Оссолінських у Львові¹³⁴.

Залучення актових матеріалів Білоруського історичного архіву (боргові розписки Ф. Євлашевського та М. Радзивіла, що дійшли у виписках з судових книг Новогрудського земського суду)¹³⁵, а також згаданим вище публікацій джерел А. Ф. Коршунова, В. Сінкевича, В. Сікерського, Д. Вілімаса та о. Ю. Мицика суттєво деталізує деякі біографічні відомості про мемуариста. Це, в свою чергу, дає змогу в правильному ключі інтерпретувати інформацію “Щоденника”.

Для визначення особливостей авторської роботи Ф. Євлашевського

¹³³Інститут мови і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі. — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”.

¹³⁴ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. — Ф. 5 — Оп. 1. — Спр. 2434/II.

¹³⁵НБГА. — Ф. 694. — Оп. 4. — Спр. 1921.

НЕОБХІДНО ПРОВЕСТИ РІЗНОБІЧНЕ ПОРІВНЯННЯ “ЩОДЕННИКА” З ПОДІБНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ. З БІЛЬШ ЯК 70 ВІДОМИХ НАМ ЗА БІБЛОГРАФІЧНИМИ ДОВІДНИКАМИ МЕМУАРНИХ ТВОРІВ XVI—XVII СТ., НАЙБЛИЖЧИМИ ВИЯВИЛИСЯ ТІЛЬКИ ДЕКІЛЬКА. ЦЕ РОДИННА ХРОНІКА ОРИХОВСЬКИХ¹³⁶ (ОСТАННЯ ЧВЕРТЬ XVII СТ.), ХРОНІКА (1592—1596) З SILVA RERUM ТАШИЦЬКИХ¹³⁷, “ЩОДЕННИК ЖИТТЯ”¹³⁸ (1568—1596) КАСПЕРА МІХАЛЬОВСЬКОГО (1568—1611) ТА SILVA RERUM РОДИНИ ШИРМІВ ДР. ПОЛ. XVII СТ.¹³⁹ ДЛЯ ВИЗНАЧЕННЯ КОЛА ЧИТАННЯ Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО ІНФОРМАЦІЮ “ЩОДЕННИКА” ДОЦЛЬНИМ Є ПОРІВНЯННЯ З ТИРАЖОВАНИМИ ІСТОРИЧНИМИ І РЕЛІГІЙНИМИ ТВОРАМИ КІНЦЯ XVI — ПОЧАТКУ XVII СТ. (РОБОТИ Б. ПАПРОЦЬКОГО¹⁴⁰, М. СТРИЙКОВСЬКОГО¹⁴¹, О. ГВАНЬІНІ¹⁴², Й. ТА М. БЕЛЬСЬКИХ

---

¹³⁶Ульяновський В. І. Родинна хроніка останньої чверті XVI ст. / В. І. Ульяновський, Н. М. Яковенко // Український археографічний щорічник. — К., 1999. — Вип. 3—4. — С. 406—433.

¹³⁷Urban W. Kroniczka rodziny Taszyckich z końca XVI wieku / [Urban Waclaw] / Waclaw Urban // Odrodzenie i Reformacja w Polsce. — Wrocław—Krakow, 1968. — Т. XII. — S. 205—213.

¹³⁸Sajkowski A. Kasper Michałowski. Diariusz życia / Aloizij Sajkowski // Antologia pamiątek polskich XVI wieku. / [red. R. Polak, wybór i opracowanie S. Drewniak i M. Kaczmarek]. — Wrocław—Warszawa— Kraków, 1966. — S. 251—263.

¹³⁹Zachara M. Silva Rerum Szymow / Maria Zachara // Odrodzenie i reformacja w Polsce. — Warszawa, 1981. — Т. XVI. — S 161 —177.

¹⁴⁰Paprocki B. Herby rycerstwa Polskiego / Bartosz Paprocki. — Kraków : Drukarnia Kazimierza Józefa Turowskiego, 1584. — 845 s.

¹⁴¹STRYJKOWSKI M. KRONIKA POLSKA, LITEWSKA, ŻMÓDSKA I WSZYSTKIEY RUSI: W 2 T. / MACIEJ STRYJKOWSKI / [PRZEDMOWA I KOMENTARZE M. MALINOWSKIEGO]. — Т. 2. — WARZAWA : NAKŁAD GUSTAWA LEONA GLÜCKSBERGA, 1846. — 530 s.

¹⁴²ГВАНЬІНІ О. ХРОНІКА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ САРМАТІЇ / ОЛЕКСАНДР ГВАНЬІНІ / [УПОР.

¹⁴³, А ТАКОЖ ПЕРЕКЛАДОМ БІБЛІЇ Ф. СКОРИНИ¹⁴⁴).

З'ясування мовних особливостей “Щоденника” Ф. Євляшевського вимагає лінгвістичного порівняння з тогочасними текстами. З огляду на професійну зайнятість мемуариста (правник) це мають бути різні актові матеріали (Литовський статут 1588 р., судові книги). Доцільним є також залучення тиражованих релігійних видань доби.

Отже, джерельна база є широкою та різноманітною, а її використання дозволить дослідити особливості “Щоденника” Ф. Євляшевського як історичного джерела та провести джерелознавчу деконструкцію його інформаційного ряду.

ТА ПЕР. О. ЮРІЯ МИЦИКА]. — К. : Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. — 1006 с.

¹⁴³KRONIKA POLSKA MARCINA BIELSKIEGO, NOWO PRZEZ JOACHIMA BIELSKIEGO, SYNA JEGO WYDANA. — KRAKÓW : DRUKARNIA JAKOVA SIBENEYSCHERA, 1597. — 838 s.

¹⁴⁴БИБЛИЯ РУССКА: ВЫЛОЖЕНА ДОКТОРОМ ФРАНЦИСКОМ СКОРИНОЙ ИЗ СЛАВНОГО ГРАДА ПОЛОЦКА, БОГУ КО ЧТИ И ЛЮДЕМ ПОСПОЛИТЫМ К ДОБРОМУ НАУЧЕНИЮ. — ПРАГА, 1517 ЧИ 1519. — 1 ЕЛЕКТРОН. ОПТ. ДИСК (CD-ROM); 12 СМ. — СИСТЕМ. ВИМОГИ: PENTIUM; 32 МВ RAM; WINDOWS 95, 98, 2000, XP, VISTA. — “БИБЛИЯ РУССКА” ФРАНЦИСКА СКОРИНЫ: ЭЛЕКТРОННОЕ ФАКСИМИЛЬНОЕ ИЗДАНИЕ. — ДОНЕЦК, 2004.

РОЗДІЛ 2

“ЩОДЕННИК” ФЕДОРА ЄВЛАШЕВСЬКОГО ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Вивчення джерела особового походження потребує якомога повнішого з'ясування обставини його створення та мети, яку ставив автор. Важливим є також визначення способів роботи автора над текстом і окреслення кола джерел, на які він міг взоруватися. Все це, у свою чергу, потребує детального вивчення автографа, внутрішнього наповнення пам'ятки та зіставлення її з подібними текстами. Саме таке коло проблем ми узагальнили в понятті “як історичне джерело”, формуючи цей розділ. Очевидно, що звичайна вибірка зі “Щоденника” конкретних фактів мало дасть для досягнення поставлених дослідницьких цілей. Таким чином, ми пропонуємо застосувати інший підхід: не стільки пояснити, “що написано автором”, а “чому”, “навіщо” і “для кого” написано.

2.1. Рукопис “Щоденника” Ф. Євлашевського: мовні особливості та принципи роботи автора

Вивчення автографа, на нашу думку, є найефективнішим способом “взаємодії” дослідника з джерелом. З іншого боку, навіть найдосконаліша публікація, котра не передає певних особливостей рукопису, може спровокувати оманливі висновки. Нашим завданням, таким чином, буде якомога глибше зрозуміти творчий задум, причини написання та реконструювати систему роботи Ф. Євлашевського над мемуарами, ґрунтуючись на вивченні автографічного тексту. До цього слід долучити дані текстологічного, порівняльного та квантитивних методів, що, можна думати, дасть змогу повніше висвітлити поставлені проблеми.

Опис автографа “Щоденника” та його рукописної копії містився у передмовах публікаторів до видань джерела в ХІХ ст. Однак ці палеографічні коментарі були надто лаконічними. Розширення знань про автограф і копію “Щоденника” пов'язане з поверненням до наукового обігу автографа

“Щоденника”^{*} в середині ХХ ст. й переглядом якості видань наративів публікаторами ХІХ ст., а ще більше з пошвавленням інтересу до самого твору Євлашевського.

2.1.1 Кодикологічний аналіз рукопису

2.1.1 Кодикологічний аналіз рукопису¹⁴⁵. На сьогодні відомо два рукописи, що містять текст “Щоденника” Ф. Євлашевського. Перший з них інтерпретується як автограф. Рукопис зберігається у AGAD¹⁴⁶ (Варшава).^{**} Польський дослідник В. Сінкевич, який вивчав цей автограф, зауважив, що рукопис неодноразово переплітався¹⁴⁷, написаний на папері жовтуватого кольору, в 4⁰, папір без водяних знаків, поганої якості. Про якість паперу можна судити ще й з того, що чорнило просочувалося на зворот аркуша. Кількість аркушів, заповнених текстом, — 28, вони списані з обох боків, крім останнього, тож загалом — 55 сторінок. Система письма — білоруський скоропис. Почерк одноманітний, у деяких місцях доволі недбалий, хоча читається добре. Розміщення тексту — приблизно 32—34 рядки на сторінку. Перша сторінка досить пошкоджена. Очевидно, що кілька початкових аркушів було втрачено, на що вказує пасаж тексту: “вышей помененых родичов моих”. В. Сінкевич не вказав ніяких зовнішніх ознак, які могли б допомогти встановити ступінь втрат рукопису. Аркуші мають архівну нумерацію арабськими цифрами 1—28 підряд у правому кутку (втрати тексту мали б

^{*}Детальніше див.: ст. **Ошибка! Не указано имя закладки.** дисертації.

¹⁴⁵Система опису за: Дубровіна Л. А. Кодикологія та кодикографія української рукописної книги / Любов Андріївна Дубровіна. — К. : Наукова думка, 1992. — С. 141—143.

¹⁴⁶AGAD. — Archiwum Potockich z Radzyna. — Sygn. nr 143 a.

^{**}Ми користуємося мікрофільмом цього рукопису, отриманим у Інституті мовознавства імені Якуба Коласа Академії Наук Білорусі (б/ш, м/ф “Дзённік Еўлашеўскага”).

¹⁴⁷Sienkiewicz W. Op. cit. — S. 207.

статися до проставлення нумерації). Також є нумерація сторінок теж арабськими, однак меншими знаками, світлішого кольору, схоже на олівець від 1 до 55 без пропусків, у правому верхньому кутку. Десятий аркуш, який відповідно пронумерований стор. 19 і стор. 20, як свідчить логіка тексту, при палітуруванні був перевернутий, внаслідок чого правильним є читання 20, а потім 19 сторінки. Це, очевидно, свідчить про те, що рукопис не складався з зошитів, а був написаний на окремих аркушах, прошитих зліва. Чи був він такий від початку, чи ці аркуші до нового палітурування становили зошити, а потім їх розрізали, сказати важко. На арк. 2 є штамп з написом польською мовою “Biblioteka Wilanowska”. Тобто, до того, як рукопис потрапив до збірки, перші аркуші вже було втрачено.

Рукопис у кількох місцях пошкоджений. Зокрема, надірвано правий нижній кут арк. 1; арк. 5, 9 зв., 20 — залиті воском або чорнилом, кілька сторінок пошкоджені від вологи (текст розмитий). Текст містить численні поміти і маргіналії. Їх можна розділити на авторські й читацькі. Читацькі, за ознаками письма, можна віднести до XIX ст. (мабуть, публікатори) та часу, близького до написання “Щоденника”. Читацькі маргіналії XIX ст. ми спеціально не вивчали. Загалом зазначимо, що вони мають робочий характер: написані олівцем, латинськими літерами і польською мовою, з невеликим натиском, переважно пояснюють значення або читання скорописного тексту. Можемо припустити, що ці помітки могли належати Є. Цемневському (першому публікаторові “Щоденника”), хоча зіставлення маргіналій з почерком ученого не проводилося. Авторські, тобто Ф. Євлашевського, робочі записи на полях, правки тощо, аналізуватимуться далі.

Автограф “Щоденника” використали для публікації Є. Цемневський і А. Коршунов. Останній вже просто не міг залишити заміток — адже для другої половини XX ст. така практика роботи з архівними рукописами суворо заборонена, тим більше до неї не вдавалися професіонали, та й користувався дослідник мікрофільмом.

Другий рукопис, що містить текст “Щоденика” Ф. Євласшевського, зберігається в Рукописному відділі Львівської національної бібліотеки імені В. Стефаника НАН України в збірці Оссолінських (Oss. 2434/II). Рукопис в 4⁰, 21 аркуш (його останній аркуш — це фототипічно відтворений арк. 17 автографа), папір світлого з жовтизною, чорнило — коричневого кольору, аркуші списані з обох боків дрібним акуратним почерком XIX ст. Нумерація аркушів архівна, зроблена арабськими літерами олівцем у правому верхньому кутку. Рукопис складено з окремих аркушів, які були прошиті між собою. Всі аркуші мають слід від поздовжнього перегину посередині (з положення перегину видно, що це було зроблено до взяття їх у палітурку). Арк. 1 і арк. 8 мають штамп синього кольору з написом “OSSOLINEUM”. Цей рукопис використав для публікації “Щоденника” В. Б. Антонович, який зазначив, що “віднайшов” текст у Львові під номером 2444 (однак, правильно 2434). Створення копії, ймовірно, припало на 60-ті — 70-ті рр. XIX ст.

Вивчення цього рукопису є цікавим для з’ясування історії публікації пам’ятки. Ми не ставили завдання детально з’ясувати обставини появи копії “Щоденника”, однак вона хронологічно ближча до оригіналу, ніж будь-яка з публікацій, а тому важлива для з’ясування втрат автографа. Текст копії дав змогу з’ясувати, що на час її виготовлення “Щоденник” мав такі самі пошкодження, як і на сьогодні (стан, принаймні, не погіршився). По-друге, копія виготовлялася двома спеціалістами: перший скопював основну частину тексту, залишивши пропуски на місці незрозумілих слів; другий, більш досвідчений у палеографії, правив отриманий текст, звіряючи з оригіналом, виправляючи помилки та вписуючи незрозумілі першому переписувачу слова (олівцем). Він же проставив подвійні скісні лінії для позначення переходу на іншу сторінку автографа (//), а навпроти кожного позначення “розриву” сторінки на полі олівцем написав номер сторінки рукопису оригіналу “Щоденника”. В автографі на полі навпроти тих місць, які були незрозумілі першому

ПЕРЕПISУВАЧЕВІ, ЯК ПРАВИЛО, СТОЇТЬ ЗНАК “+”, НАПИСАНИЙ, ШВИДШЕ ЗА ВСЕ, ОЛІВЦЕМ З НЕВЕЛИКИМ НАТИСКОМ. ТАК, НА НАШУ ДУМКУ, ПОЗНАЧАЛИСЯ НЕЗРОЗУМЛІ МІСЦЯ В ТЕКСТІ, ЩОБ ПОЛЕГШИТИ РОБОТУ НАСТУПНОМУ СПЕЦІАЛІСТУ. ОТЖЕ, КОПІЯ ОССОЛІНСЬКИХ СПРАВДІ ЗРОБЛЕНА З ОРИГІНАЛУ, ОДНАК ДОСІ ДОСТЕМЕННО НЕ З’ЯСОВАНО, ЗА ЯКИХ ОБСТАВИН І НАВІЩО. МОЖЛИВО, ЦЕ СТАЛОСЯ ВНАСЛІДОК СПІВПРАЦІ МІЖ БІБЛІОТЕКАМИ ОССОЛІНСЬКИХ І ПОТОЦЬКИХ*, ЯКІ В ОСТАННІЙ ЧЕТВЕРТІ ХІХ СТ. АКТИВНО ОБМІНЮВАЛИСЯ РУКОПИСАМИ І РІДКІСНИМИ ВИДАННЯМИ.

Поява у ХІХ ст. рукописних копій багатьох мемуарних джерел часів Речі Посполитої часто була пов’язана з діяльністю польських бібліотек і видавців. Історія публікації іншого джерела, “Щоденник подорожі Якуба Собеського до Західних країн у 1607—1613 і 1638” (Познань, 1833 р.), має багато рис, схожих з історією оприлюднення “Щоденника” Ф. Євлашевського. Так, Щоденник Собеського зберігся в трьох копіях: автентичній ХVІІ ст. (Курнїцька бібліотека) та двох копіях ХІХ ст. (бібліотека Рачинського); виданий був у 1833 р. Після детального вивчення джерела А. Сайковським виявилось, що у виданні не просто вилучили “макаронізми”, а вдалися до корекції самого змісту пам’ятки. Наприклад, оригінальне “MOSKAL ZDRAJCA” передано в публікації просто “MOSKAL” і тощо¹⁴⁸. За спостереженням А. Сайковського, низка творів мемуарного жанру Речі Посполитої ХVІІ ст., виданих у ХІХ ст., має дуже подібну долю. Як зазначив учений, у той час кожен публікував, що мав під рукою, не переймаючись, з оригіналу, чи з копії. Видавці відчутно адаптували мову і навіть зміст пам’яток. Причина крилася не стільки в політичній цензурі, скільки в наївно-романтичному патріотизмі. Наприклад, у “Спогадах” Я. Паска є розповідь про те, що жовнір убив видру і його було покарано на

---

* Див.: с. **Ошибка! Не указано имя закладки.** дисертації і далі.

¹⁴⁸ Sajkowski A. Nad staropolskimi pamiętnikami... — S. 5, 9.

СМЕРТЬ. У ПУБЛІКАЦІЇ: “ПОКАРАНО, ЯК ЗАСЛУЖИВ”¹⁴⁹. ДЕЩО ПОДІБНЕ СПОСТЕРІГАЄМО Й У ТОГОЧАСНИХ ПУБЛІКАЦІЯХ “ЩОДЕННИКА” Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО.

2.1.2. Мовні особливості

2.1.2. МОВНІ ОСОБЛИВОСТІ. ХАРАКТЕРИСТИКА МОВНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ДЖЕРЕЛА Є НЕВІД’ЄМНОЮ СКЛАДОВОЮ БУДЬ-ЯКОГО ДЖЕРЕЛОЗНАВЧОГО ДОСЛІДЖЕННЯ. РАЗОМ З ТИМ, ЦЯ СКЛАДОВА ПОТРЕБУЄ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАНЬ, ЗА БРАКОМ ЯКИХ ІСТОРИК ЗМУШЕНИЙ ПОКЛАДАТИСЯ НА ФАХОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ФІЛОЛОГІВ, АБИ ЙОГО ВЛАСНІ ВИСНОВКИ НЕ СТАЛИ ВИЯВОМ НЕПРОФЕСІЙНОСТІ. МАЙЖЕ ВСІ ДОСЛІДНИКИ “ЩОДЕННИКА” ЄВЛАШЕВСЬКОГО ВКАЗУЮТЬ, ЩО ПАМ’ЯТКУ НАПИСАНО СТАРОБІЛОРУСЬКОЮ МОВОЮ. ДОСЛІДЖЕННЯ МОВИ ЦЬОГО ДЖЕРЕЛА ТРИВАЛИЙ ЧАС МОГЛИ БАЗУВАТИСЯ ТІЛЬКИ НА ПУБЛІКАЦІЇ В. Б. АНТОНОВИЧА (Є. ЦЕМНЕВСЬКИЙ ЗРОБИВ ПЕРЕКЛАД). АВТОГРАФ ВВАЖАВСЯ ЗАГУБЛЕНИМ, ПОКИ У 70-Х РОКАХ ХХ СТ. ЙОГО ВІДНАЙШОВ ПОЛЬСЬКИЙ ДОСЛІДНИК В. СІНКЕВИЧ. УТИМ, ДЛЯ ВИВЧЕННЯ БУЛА ВІДОМА Й ЦІЛКОМ ДОСТУПНА ЛЬВІВСЬКА РУКОПИСНА КОПІЯ ХІХ СТ. ОДНАК ПЕРШИМ ЗА ЇЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛИШЕ НАПРИКІНЦІ 60-Х РР. ХХ СТ. ВЗЯВСЯ БІЛОРУСЬКИЙ МОВОЗНАВЕЦЬ А. ЖУРАВСЬКИЙ¹⁵⁰. САМЕ А. ЖУРАВСЬКИЙ ВІДЗНАЧИВ, ЩО ПУБЛІКАЦІЯ АНТОНОВИЧА НЕТОЧНА І МАЄ РИСИ АДАПТАЦІЇ ТЕКСТУ ДЖЕРЕЛА НА БІЛОРУСЬКИЙ МАНЕР, ТОДІ ЯК КОПІЯ ОССОЛІНСЬКИХ, ОЧЕВИДНО, БЛИЖЧА ДО ОРИГІНАЛУ. ДОСЛІДИВИШИ РУКОПИСНУ КОПІЮ, БІЛОРУСЬКИЙ УЧЕНИЙ ЗРОБИВ ВИСНОВОК ПРО БІЛЬШИЙ РІВЕНЬ ПОЛОНІЗАЦІЇ МОВИ Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО, НІЖ ЦЕ МОЖНА БУЛО ПОМІТИТИ, КОРИСТУЮЧИСЬ НАЯВНИМИ ВИДАВАННЯМИ. ПОРЯД З ЦИМ ДОСЛІДНИК ЗАУВАЖИВ, ЩО НЕ МОЖНА ЗА СУЧАСНИМИ МІРКАМИ ХАРАКТЕРИЗУВАТИ МОВУ ЄВЛАШЕВСЬКОГО, ЯК “ПОЛОНІЗОВАНУ”, АДЖЕ ЙОГО “МАКОРОНІЧНИЙ БІЛОРУСЬКО-ПОЛЬСЬКИЙ ЖАРГОН” БУВ МОВНОЮ НОРМОЮ У ТОГОЧАСНОМУ БІЛОРУСЬКОМУ ШЛЯХЕТСЬКОМУ

¹⁴⁹SAJKOWSKI A. NAD STAROPOLSKIMI RAMIĘTNIKAMI... — S. 29.

¹⁵⁰Жураўскі А. Заўвагі аб моўных асаблівасцях “Дзённіка” Ф. Еўлашеўскага ... — С. 470.

СЕРЕДОВИЩІ¹⁵¹.

Якщо порівняти мову Ф. Євлашевського з близькими в часі пам'ятками білоруського походження*, зокрема, Баркулабівським літописом¹⁵² (кін. XVI — поч. XVII ст.) та “Діаріушем” А. Филиповича¹⁵³ (1628—1646) одразу стає помітно, що “Щоденник” випадає з цього переліку, оскільки мова Євлашевського “балансує” на межі між польською і білоруською. Баркулабівський літопис і “Діаріуш” написані православними церковними діячами і походять зі Сходу білоруських теренів. На нашу думку, у їхній мові дуже відчутна церковнослов'янська складова, особливості якої споріднюють пам'ятки з літературною мовою того часу, котрою написані твори релігійного змісту та літописи. Актова мова ВКЛ активно формувалася за правління Казимира й Олександра, а за часів Жигимонта II Августа набула усталеної форми¹⁵⁴. Нею було написано Перший і Другий Литовські статuti, а Третій

---

¹⁵¹Жураўскі А. Заўвагі аб моўных асаблівасцях “Дзённіка” Ф Еўлашеўскага... — С. 469.

*Треба зазначити, що, порівнюючи мову названих далі пам'яток, ми користувалися опублікованими текстами. Однак, якщо Баркулабівський літопис наново виданий у серії ПСРЛ у 1975 р. у відповідності до тогочасних археографічних норм, може слугувати для подібного порівняння, то до публікації “Діаріуша” А. Филиповича, здійсненої у XIX ст., треба ставитися обережно.

¹⁵²Баркулабовская летопись // Полное собрание русских летописей. — Т. 32. — М. : Наука, 1975. — С. 174—192.

¹⁵³Филипович А. “Диариуш” / Афанасий Филипович // Памятники полемической литературы в Западной Руси. — Кн. 1. — СПб. : Типография А. М. Котомина и К^о, 1878. — Столбцы 49—156.

¹⁵⁴ЖУРАВСКИЙ А. И. ДЕЛОВАЯ ПИСЬМЕННОСТЬ В СИСТЕМЕ СТАРОБЕЛОРУССКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА / АРКАДИЙ ИВАНОВИЧ ЖУРАВСКИЙ // ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЕ И ОБЩЕЕ ЯЗЫКОЗНАНИЕ. — М. : НАУКА, 1978. —

Статут навіть надруковано у 1588 р. Вважається, що в її основі лежать центральнобілоруські діалекти, поєднані з церковнослов'янською та польською мовними стихіями¹⁵⁵. Однак навіть недостатньо підготовлене у філологічному сенсі око історика може помітити, що текст Євлашевського відрізняється від актових пам'яток (ЛСШ 1588 р.¹⁵⁶ та актів, записаних до новогрудських актових книг на початку XVII ст.*). Так, В. Свяжинський установив, що Євлашевський користується полонізмами, які, як вважалося, потрапили до білоруської мови значно пізніше¹⁵⁷, а відповідно, ми маємо до певної міри переглянути ставлення до мовних взаємовпливів у ВКЛ та Речі Посполитій. Принагідно зазначимо, що майже не дослідженим залишається питання про відношення актової мови до розмовної різних соціальних прошарків населення ВКЛ¹⁵⁸. Логічно все-таки припустити, що у професійного адвоката, яким був

С. 187.

¹⁵⁵SHERECH Y. PROBLEMS IN THE FORMATION OF BELORUSSIAN / YURIY SHERECH (SHEVELOV) // SUPPLEMENT TO WORD, JOURNAL OF THE LINGUISTIC CIRCLE OF NEW YORK. — NEW YORK, 1953. — VOL. 9. — P. 59.

¹⁵⁶СТАТУТИ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО: у 3-х т. — Т. 3.: СТАТУТ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО 1588 РОКУ / [РЕД. С. КІВАЛОВ, П. МУЗИЧЕНКО, А. ПАНЬКОВ]. — ОДЕСА : ЮРИДИЧНА ЛІТЕРАТУРА, 2003 — 566 с.

*ЗГАДАНІ ДОКУМЕНТИ, ПОВ'ЯЗАНІ З Ф. ЄВЛАШЕВСЬКИМ, ЗНАХОДЯТЬСЯ В РАДЗИВІЛІВСЬКОМУ ФОНДІ НБГА (Ф. 694), НЕ МІСТЯТЬ ТАКИХ ВИРАЗНИХ ОЗНАК ПОЛЬСЬКОМОВНОГО ВПЛИВУ.

¹⁵⁷СВЯЖЫНСКІ У. М. АСАБЛІВАСЦІ МАРФАЛАГІЧНАЙ СІСТЕМЫ “ДЗЁННІКА” Ф. ЕЎЛАШОЎСКАГА / УЛАДЗІМІР МІТРАФАНАВІЧ СВЯЖЫНСКІ // ВЕСЦІ АКАДЭМІІ НАВУК БЕЛАРУСКАЙ ССР. СЕРЫЯ ГРАМАДСКІХ НАВУК. — МІНСК, 1974. — № 2. — С. 69.

¹⁵⁸ЖУРАВСКИЙ А. И. ДЕЛОВАЯ ПИСЬМЕННОСТЬ В СИСТЕМЕ СТАРОБЕЛОРУССКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА.... — С. 189.

Ф. Євлашевський, мова й система писемності мали бути близькими до державної (актової), прийнятої в його “регіоні дій”.

СЕРЕД СЛОВОФОРМ, ВИКОРИСТАНИХ ЄВЛАШЕВСЬКИМ І ВЛАСТИВИХ ПОЛЬСЬКІЙ МОВИ, В. СВЯЖИНСЬКИЙ НАЗВАЄ ТАКІ¹⁵⁹:

- ОРУДНИЙ ВІДМІНОК ІМЕННИКІВ (“ВОЗЭМ”, “ОЛСТРЭМ”, “ПАНЭМ”);

ІМЕННИКИ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ МНОЖИНИ (“ПРИЯТЕЛЕ”, “КОНЕ”, “ЖОЛНЭРЕ”);

ІМЕННИКИ З ОСНОВОЮ НА -А ЗАКІНЧУЮТЬСЯ У ЗНАХІДНОМУ ВІДМІНКУ НА -Е/-Э (“ЗА РЕКЭ ВИСЛЭ”, “ЦОРКЭ РАИНЭ”);

ЗАКІНЧЕННЯ ІМЕННИКІВ ОРУДНОГО ВІДМІНКУ ОДНИНИ З ОСНОВОЮ НА -А ЗАКІНЧУЄТЬСЯ НА -А (“ЛЕВАҘ СЕ РЕНКАҘ”, “ЗА ЛАСКАҘ БОЖАҘ”); ОДНАК Є ПОЛОНІЗМИ З ЗАКІНЧЕННЯМ НА -ОЮ (“ЦОРКОЮ”, “ΩТУХОЮ”), ЩО СВДЧИТЬ ПРО НЕУНОРМОВАНІСТЬ МОВИ;

ПОЛЬСЬКЕ ВИБУХОВЕ “Г” ПЕРЕДАЄТЬСЯ НАЙЧАСТІШЕ ЧЕРЕЗ ДИГРАФ “КГ” (“ВШЕХМОКҘНЦЭКГО”, “ВЕЛКЕКГО”);

ЗАКІНЧЕННЯ НА -ЕЙ ПРИКМЕТНИКІВ ЖІНОЧОГО РОДУ ОДНИНИ (“ВЕЛКЕЙ ШКОДЫ”, “МИЛОСТИ ПРИЯТЕЛСКОЙ”).

СЛІД ЗАЗНАЧИТИ, ЩО ТАКІ ПОЛОНІЗОВАНІ СЛОВОФОРМИ НОРМАЛЬНО СПІВІСНУЮТЬ З ХАРАКТЕРНИМИ ДЛЯ ТОГОЧАСНОЇ БІЛОРУСЬКОЇ МОВИ. ЦЕ, ДО РЕЧІ, РИСА БАГАТЬОХ ПАМ’ЯТОК СТАРОБІЛОРУСЬКОЇ ПИСЕМНОСТІ (ЗОКРЕМА ПЕРЕКЛАДНА РЕЛІГІЙНА ЛІТЕРАТУРА), ОДНАК ПОЛОНІЗМІВ У НИХ НЕ ТАК БАГАТО. ДЛЯ ПОРІВНЯННЯ ВКАЖЕМО, ЩО НІЧОГО ПОДІБНОГО НЕ ЗАУВАЖИЛИ В МОВІ ТАКИХ ПРАВОСЛАВНИХ ПИСЬМЕННИКІВ, ЯК А. ФИЛИПОВИЧ ТА АВТОР БАРКУЛАБІВСЬКОГО ЛІТОПІСУ. З ІНШОГО БОКУ, ПОРІВНЯННЯ З МОВОЮ ПРОТЕСТАНТСЬКОГО АВТОРА СИМОНА БУДНОГО ДАЄ ТАКІ САМІ РЕЗУЛЬТАТИ. НАПРИКЛАД, У СВОЄМУ “КАТЕХИЗИСІ”¹⁶⁰

¹⁵⁹Свяжинські У. М. Асаблівасці марфалагічнай сістэмы “Дзённіка” Ф. Еўлашоўскага... — С. 70—72.

¹⁶⁰Будный С. Катихисисъ то есть, наука стародавняя христьянская от Светого Писма, для простых людей языка руского, в пытанияхъ и отказэхъ събрана / Симон Будный. — Несвиж, 1562. — 63 с. — [Електронний ресурс]. —

С. Будний у названих позиціях, де в Євляшевського вживається закінчення “-ЕМ(ЭМ)”, “-Е(Э)” або “-ЕЙ(ЭЙ)” скрізь використовує “-ОМ”, “-У” або “-ОЙ” (наприклад, “Ближного”, “Неслушного”, “Шапку” та ін.).

Щоб пояснити, чому мова Євляшевського настільки полонізована, треба долучити біографічні відомості про автора, а також додаткові джерела. По-перше, Євляшевський у 19—20 років перейшов до протестантизму (швидше за все, кальвінізму), тому в релігійному житті послуговувався польською мовою. По-друге, він часто їздив у справах до Кракова, Гнєзна, Торуня, Любліна, де довго (часто по кілька місяців) мешкав. По-третє, багато ділових документів Євляшевського (розписки М. К. Радзивілу) написані польською¹⁶¹. І наостанок зазначимо, що навряд чи Євляшевський сильно вирізнявся в мовному плані від свого середовища. Так, у тексті “Щоденника” знаходимо яскравий приклад слів іншої людини, котрі сказані з виразним польським акцентом. Євляшевський оповідає про самогубство бихівського урядника Ходкевичів Василя Рогачовського. Внаслідок хвилювань через трагедію або з іншої причини мемуарист побачив вночі “вогняну людину” (демона/привида?). Це видіння Євляшевського Я. Ходкевич прокоментував так: “же не ведза люди, не ведза, цо єсть шатан”¹⁶².

Отже, мова Ф. Євляшевського подібна до ділової мови другої половини XVI — початку XVII ст., однак містить ознаки потужного польського впливу. Відповідно, вона ближча до розмовної, ніж до офіційно-ділової (актова мова регіону менш полонізована) мови. Особистий характер “Щоденника” дає змогу проілюструвати, наскільки індивідуальна

Режим доступу до публікації: <http://belreform.org/katech.php>.

¹⁶¹НБГА. — Ф. 694. — Оп. 2. — Сп. 10723. — Арк. 37; НБГА. — Ф. 692. — Оп. 4. — Сп. 1941. — Арк. 136.

¹⁶² Інститут мови і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”. — Арк. 10.

МОВА В ШЛЯХЕТСЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ МОГЛА ВІДРІЗНЯТИСЯ ВІД ОФІЦІЙНОЇ, ЗАКРІПЛЕНОЇ ДЕРЖАВОЮ В ПУБЛІКАЦІЇ ПРАВОВИХ АКТІВ (ЛС III 1588 р.).

ГРАФІЧНА СИСТЕМА У ДВОМОВНОМУ СЕРЕДОВИЩІ ТЕЖ ЗАЗНАВАЛА ЗМІН. ТАК, АЛФАВІТ, КОТРИМ КОРИСТУВАВСЯ Ф. ЄВЛАШЕВСЬКИЙ СКЛАДАЄТЬСЯ З 40 ЛІТЕР:

- А Е Є И О Ω У Г Ы Э Ю Я Z ;
- б в г д ж з ^S(й) к л м н п р с т х ц ч ш щ ф ;
- І А Ё ;
- g w .

Повністю відсутня літера “э”¹⁶³. Це зближує “Щоденник” з ЛС III 1588 р., однак відрізняє від Баркулабівського літопису початку XVII ст. (наприклад, “Року 1586. Веснэ у великий пост пан Михайло Гарабурда послом на Москву ходил”¹⁶⁴) та “Діаріуша” Афанасія Филиповича (наприклад, “Діаріушь албо списокъ дэевъ правдивыхъ, въ справэ помноженя и обьясненя вэры православное голошений”¹⁶⁵). Також ми зауважили, що у “Щоденнику” немає диграфа “оу” для позначення “у”¹⁶⁶, хоча віленські, острозькі та київські видання кін. XVI — поч. XVII ст. цю традицію зберегли, наприклад, “Лэкарство на wспалый оумысль человекий...”¹⁶⁷ (Остріг), “...задержалъся в

¹⁶³Свяжынскі У. М. Графіка-арфаграфічныя і фанетычныя асаблівасці “Дзённіка” Ф. Еўлашоўскага... — С. 107.

¹⁶⁴Баркулабовская летопись // Полное собрание русских летописей. — Т. 32. — М. : Наука, 1975. — С. 176.

¹⁶⁵ Филипович А. “Диариуш” / Афанасий Филипович // Памятники полемической литературы в Западной Руси. — Кн. 1. — СПб. : Типография А. М. Котомина и К^О, 1878. — Столь. 49.

¹⁶⁶Свяжынскі У. М. Графіка-арфаграфічныя і фанетычныя асаблівасці “Дзённіка” Ф. Еўлашоўскага... — С. 108.

¹⁶⁷Лэкарство на wспалый оумысль человекий. — Остріг, 1607. — Три останні сторінки. (НБУВ НАН України. Стародруки: К.794).

Волынской земли при своемъ оудэлэ...”¹⁶⁸ (Київ), “На гербы ясне вельможного пана, пана Теодора Скоумина...”¹⁶⁹ (Вільно).

Таким чином, можна зробити висновок, що абетка, яку використав Євлашевський, була досить модернізованою. З іншого боку В. Свяжинський відзначив тенденції до уніфікації передачі звуків на письмі¹⁷⁰. Іншого, напевно, годі було й сподіватися, адже Євлашевський майже все життя працював правником, а тому мав багато і швидко писати.

Ще однією графічною особливістю “Щоденника” є те, що Євлашевський позначав цифри старослов’янськими літерами під титлом, жодного разу не використавши арабських знаків. Зауважимо, що в діловодстві ВКЛ у другій половині XVI ст. використовувалися арабські цифри. Тож можемо констатувати, що тенденція осучаснення графіки, властива Євлашевському, не

---

¹⁶⁸Копыстенский З. “Пресвѣтлому и православному княжати Стефанови Святополкови Четвертенскому на Четвертни Новой: Пресвѣтлыхъ Великихъ княжат Росскихъ Потомкови: П: Пану своему Милостивому” // Бэсэды св. Іоанна Златоуста на 14 посланій св. ап. Павла. — К., 1623. Подано за публікацією: Тітов Хв. Матеріали для історії книжної справи на Україні в XVI — XVIII вв. Всезбірка передмов до українських стародруків / Федір Іванович Тітов. — К. : Друкарня УАН, 1924. — С. 73.

¹⁶⁹На гербы ясне вельможного пана, пана Теодора Скоумина, воеводы Новгородского. Епикграмма // Апостол. — Вільно, 1591. — Тит. арк. зворот. Подано за публікацією: Перетц В.Н. Историко-литературные исследования и материалы: в 3 т. / Владимир Николаевич Перетц. — Т. 1: Из истории русской песни. — Ч. 1: Начало искусственной поэзии в России. Исследования о влиянии малорусской виршевой и народной поэзии XVI—XVIII в. на великорусскую. К истории Богогласника. — СПб. : Типография Ф. Вайсберга и П. Гершуница, 1900. — С. 74—75.

¹⁷⁰Свяжинські У. М. Графіка-арфаграфічныя і фанетычныя асаблівасці “Дзённіка” Ф. Еўлашоўскага... — С. 108.

торкнулася числової системи, використаної в датуванні. Це характерно на той час переважно для православних церковних текстів. Можливо, Євлашевський використовував застарілу систему, спеціально наслідуючи літописний стиль.

Цікавим є факт використання літер іншого алфавіту на письмі (і а є г w). Очевидно, що Євлашевський намагався знайти графічний відповідник звукам іншої мови. Так, наприклад, часто замість “а” він використовує “a^H”. Отже, польська мова мала потужний вплив на письмо Євлашевського, що призвело до певної зміни графічної системи. За визначенням лінгвістів¹⁷¹, графічна система має більший рівень системної організації і перебуває на іншому мовному рівні, ніж фонетична, а тому менше піддається впливу. В разі значного впливу іншої мови на графічну систему людини-білінгва можна говорити про дуже сильний іншомовний вплив. У мові білінгва є основний і додатковий елемент. Як зазначає В. Свяжинський, мовна основа “Щоденника” — білоруська, хоча відчувається сильний польський елемент¹⁷².

Підсумовуючи, підкреслимо, що мова Ф. Євлашевського справді дуже полонізована. Це дало підстави англійським історикам говорити про те, що українська і білоруська шляхта жила в багатомовному середовищі і мала подвійну ідентичність¹⁷³. З приводу тези про багатомовне середовище ми можемо погодитись, однак багатомовність не завжди означала “багатоідентичність”. Як зазначала польська дослідниця Т. Хінчевська-Геннель, на зламі XVI і XVII ст. мова і релігія справді були важливими для

---

¹⁷¹Баскаков Н. А. Двужычье и проблемы взаимопроникновения различных уровней при взаимодействии языков (на материале тюркских языков) / Николай Александрович Баскаков // Проблемы двуязычия и многоязычия. — М. : Наука, 1972. — С. 77.

¹⁷²СВЯЖЫНСКІ У.М. Польшка-Беларуская фанетычная інтэрфэрэнцыя у “Дзённіку” Ф. Еўлашоўскага ... — С. 137.

¹⁷³Scales L. Power and the Nation in European History / L. Scales, O. Zimmer. — Cambridge : Cambridge University Press, 2005. — P. 221—222.

ПІДКРЕСЛЕННЯ ВЛАСНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ¹⁷⁴, ТА НАБАГАТО БІЛЬШЕ ЗНАЧЕННЯ МАЛА “КРОВ” (ПОХОДЖЕННЯ)¹⁷⁵. СПРАВДІ, Ф. ЄВЛАШЕВСЬКИЙ ЗМІНИВ ПРАВОСЛАВ’Я НА КАЛЬВІНІЗМ, ПОСЛУГОВУВАВСЯ ПОЛОНІЗОВАНОЮ МОВОЮ, ОДНАЧЕ ЯСКРАВО ПРОТИСТАВЛЯЄ СЕБЕ І СВІЙ НАРОД ПОЛЯКАМ, НЕОДНОРАЗОВО ВЖИВАЮЧИ “НАШ” І “ЛИТВІН” СТОСОВНО БІЛОРУСЬКОЇ ШЛЯХТИ. НАПРИКЛАД, ОПОВІДАЮЧИ ПРО ВАЛЬНИЙ СЕЙМ У ВАРШАВІ 1578 Р., ВІН ВИСЛОВИВСЯ ТАК: “МАРШАЛКОВАЛ МЕЖИ ПОСЛАМИ НАШ ЛИТВІН КНЯЗЬ ЛУКАШЬ БОЛЬКО СВИРСКИЙ”. ПРОТИСТАВЛЕННЯ “СВОЇ-ЧУЖІ” МОГЛО СТОСУВАТИСЯ ЛЮДЕЙ ІНШОЇ ВІРИ ЧИ ІНШОЇ МОВИ. ОДНАК ЧАСТО ОСНОВНИМ КРИТЕРІЄМ ДЛЯ АВТОРА СЛУГУВАЛО КОРИННЕ АБО НЕАВТОХТОННЕ ПОХОДЖЕННЯ¹⁷⁶.

2.1.3. Принципи роботи автора

2.1.3. ПРИНЦИПИ РОБОТИ АВТОРА. НАЙБІЛЬШЕ ІНФОРМАЦІЇ ЩОДО СИСТЕМИ РОБОТИ АВТОРА НАД ЙОГО ТЕКСТОМ МОЖЕ ДАТИ АНАЛІЗ ПРАВОК, МАРГІНАЛІЙ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ПОЧЕРКУ АВТОГРАФА. ПРОАНАЛІЗУВАВШИ РОЗМІЩЕННЯ АВТОРСЬКИХ ПРАВОК У РУКОПИСІ, МИ РОБИМО ВИСНОВОК, ЩО ТЕКСТ “ЩОДЕННИКА” МОЖНА ПОДЛИТИ НА ДВІ ЧАСТИНИ. ПЕРША ОХОПЛЮЄ С. 1 — С. 30, ДРУГА — С. 31 — С. 55. ДЛЯ ПЕРШОЇ ЧАСТИНИ ХАРАКТЕРНИМ Є РІВНИЙ ПОЧЕРК, МАЙЖЕ ПОВНА ВІДСУТНІСТЬ АВТОРСЬКИХ ВИПРАВЛЕНЬ. ДРУГА ЧАСТИНА НАВПАКИ СТВОРЮЄ ВРАЖЕННЯ “ЖИВОГО” ТЕКСТУ В ПРОЦЕСІ РОБОТИ. ВОНА ХАРАКТЕРИЗУЄТЬСЯ ВЕЛИКОЮ КІЛЬКІСТЮ ВИПРАВЛЕНЬ, ДОПИСОК НАД РЯДКОМ І НА ПОЛЯХ, ПРОПУСКАМИ МІСЦЬ НА СТОРІНЦІ, ПЕРЕДБАЧЕНИМИ ДЛЯ ПОДАЛЬШОГО ЗАПОВНЕННЯ МАТЕРІАЛОМ.

---

¹⁷⁴CHYNCZEWSKA-HENNEL T. ŚWIADOMOŚĆ NARODOWA SZLACHTY UKRAINSKIEJ I KOZACZYŹNY OD SCHYŁKU W. XVI DO POŁOWY XVII W. / TERESA CHYNCZEWSKA-HENNEL. — WARSZAWA : PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE, 1985. — S. 58, 73—74.

¹⁷⁵CHYNCZEWSKA-HENNEL T. OP. CIT. — S. 114—115.

¹⁷⁶САС П. М. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (КІНЕЦЬ XVI — ПЕРША ПОЛОВИНА XVII СТ.) / ПЕТРО МИХАЙЛОВИЧ САС. — К. : ЛИБІДЬ, 1998. — С. 224—225.

Очевидно, це зумовлено тим, що Ф. Євляшевський мав чернетку першої частини “Щоденника”, яку переписав набіло і продовжив писати мемуари, неодноразово повертаючись і вносячи правки в другу частину.

Зрозуміло, що текст “Щоденника” Євляшевського було написано за кілька етапів. Їхню приблизну кількість можна з’ясувати, дослідивши зміни почерку або чорнила. Для цього ми користувалися такими критеріями:

- зміна нахилу літер (орієнтуючись на літери з довгими вертикальними рисками: р, д, у);

зміна інтервалів між рядками;

зміна кольору чорнила (наскільки це можна визначити за мікрофільмом);

зміна товщини начерку літер, що свідчить про використання іншого пера або про меншу силу натиску.

Простежити зміни почерку одного і того ж писця важко. Деякі з них можна не помітити. Детальний аналіз рукопису згідно з указаними критеріями дав змогу виділити “нашарування”, котрі, на нашу думку, відповідають етапам створення тексту (Див.: табл. 2.1).

Таблиця 2.1

**Локалізація змін почерку в автографі “Щоденника”
Ф. Євляшевського**

№	Початок, ст.	Кінець, ст.	Кільк. сторінок, ≈
1	1	7	6,5
2	7	11	4,5
3	11	15	3,5
4	15	16	1,5
5	16	20	4,5
6	21	22	1,5

**ЛОКАЛІЗАЦІЯ ЗМІН ПОЧЕРКУ В АВТОГРАФІ “ЩОДЕННИКА”
Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО**

№	Початок, ст.	Кінець, ст.	Кільк. сторінок, ≈
7	22	29	6,5
8	29	30	1,5
9	30	32	2
10	32	33	1
11	32	36	4
12	В кінці 35	На початку 36	0,5
13	36	37	1,5
14	37	40	4
15	40	41	1,5
16	41	45	4,5
17	46	48	3
18	48	51	3
19	51	54	3
20	54	55	1

Як видно з табл. 2.1, у частині тексту, котра не містить правок, локалізуються “нашарування” з найбільшим обсягом, а в другій (правленій) частині автор найчастіше дописував по 1,5—2 сторінки за один раз. Це, на нашу думку, підтверджує висловлену раніше тезу про можливе існування чернетки перших 30 сторінок “Щоденника”. Адже переписувати текст простіше, ніж створювати новий, тому й “нашарування” першої частини мають більший обсяг.

Таким чином, ми з’ясували приблизну кількість разів, коли

Ф. Євляшевський брався за перо (20). Однак, якщо прийняти ідею про чернетку, то можна визначити, що автор сів за написання тексту не менше, ніж 25—30 разів, особливо, якщо чернетка створювалася такими ж “кроками” по 1,5—2 сторінки. Отже, сукупно на створення рукопису потрібно було витратити не менше, ніж один місяць.

Рукопис має кілька правок, які показують, що Євляшевський неодноразово повертався до попередніх місць тексту, або залишав пропуски, плануючи завершити сюжет пізніше, коли знайде відповідний матеріал. Наведемо найпоказовіші приклади:

- арк. 14 зв. — пропуск 7 рядків посередині сторінки, навпроти якого на полі рукою Євляшевського написано: “як знайду те цедулэ”;

арк. 16 зв., арк. 17, арк. 20, арк. 22 зв. — мають пропуски по 1—2 рядки між блоками тексту, які різняться за почерком;

арк. 9 та арк. 12 зв. — мають великі авторські приписки вздовж лівого поля;

арк. 15 та арк. 15 зв. — на одній сторінці закінчується опис загальних подій 1580 р., а на наступній, зі звичним для автора відступом починається оповідь про 1581 р., однак відомості про сімейні події, синхронні їм, втиснуто на нижньому полі в кінці та на верхньому полі на початку наступної сторінки.

Отже, розглянутий нами рукопис має риси робочої чернетки, а не оформленого лицьового тексту. Якщо наша гіпотеза про існування чорнового варіанту першої частини тексту правильна, то не виключено, що міг існувати і остаточний варіант “Щоденника” Ф. Євляшевського, в якому було враховано всі виправлення та приписки. Однак у рукописі є місце (№ 1 в списку), до закінчення якого мемуарист так і не повернувся. Можемо тільки припускати, чи це сталося внаслідок припинення роботи над текстом узагалі через відсутність матеріалу, чи вказаний пропуск було ліквідовано під час оформлення остаточного варіанту тексту (якщо такий узагалі існував).

АНАЛІЗ МАРГІНАЛІЙ ТА РОБОЧИХ ПРИПИСОК АВТОРА ДАЄ МОЖЛИВІСТЬ БЛИЖЧЕ ПРИДИВИТИСЯ ДО ПРИНЦИПІВ “АВТОРСЬКОЇ ЛАБОРАТОРІЇ” (Див. : ТАБЛ. 2.2)¹⁷⁷.

ТАБЛИЦЯ 2.2

МАРГІНАЛІЇ В АВТОГРАФІ “ЩОДЕННИКА” Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО

№	Місце	ТЕКСТ
1	С. 17, на полі зліва, вздовж сторінки, навпроти опису правничих послуг королю в 1576 р.	ПОЗНАЛЭМ СЕ ТЕЖ З КРОЛЕМ СТЕФАНОМ И ЕГО ВЕНКГРАМИ / КОТОРЫХ НАЧАСТЕЙ ПНВЕ ДО СЕБЕ НА ОБЯДЫ ПРОШИВАЛИ И Я ПОМН / ЧАКЕЙДЫ ЯНУШ ВАРІТІ ¹⁷⁸ ЮРКГОЙ НАДОХ ПЕТЕР ВАТОРУ ПЕТЕР / БУРНОМИСА ЯНУШ КЭНДЫ ПЕТЕР ВЕРЖЕВИЧ МАРТИН ПОЛЯК МИГАЛ КУХМИСТРЪ КРЫЧЕК А ПАХОЛЕНТА / ФЭРЭНЦЫЙ А СЭМЭРЫЙ ¹⁷⁹
2	С. 17, на полі зліва, поперек сторінки, навпроти повідомлення про одруження.	СЕСТРОЮ ПНА / ДАНИЛА БОЛО/ТОВИЧА З РУСИ / В ТОМ РОКУ / 3~ (7) МЦА / ФЕВРАЛЯ / ДЕСЯТОГО ДНЯ
3	С. 23 на полі, навпроти розповіді про похід С. Баторія під Полоцьк	ГАННА БОЛОТОВНА УРОДИЛА СЫНА ЯНА КОТОРОГО / ПОЛТОМ В РОКУ АХВ~ (1602) ФЭБРУАРЫ SI~ (16) ОЛБРЫХТ

¹⁷⁷До того ж, у тексті “Щоденника” багато підкреслень, однак на основі мікрофільму важко визначити, чи належать вони автору, чи його читачам, що унеможлиблює їхній аналіз.

¹⁷⁸Див. : Додаток А. Зразок почерку 2 (Євлашевський, латиниця).

¹⁷⁹Див. : Додаток А. Зразок почерку 1 (Євлашевський, кирилиця).

МАРГІНАЛІ В АВТОГРАФІ “ЩОДЕННИКА” Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО

№	Місце	ТЕКСТ
		БРУ/ХАНСКИЙ ЗАБИЛ В НОВОКГРОДКУ ПОД РОКАМИ ЗЕМСКИМИ
4	С. 30 НА ЛІВОМУ ПОЛІ ПОЛЬСЬКОЮ МОВОЮ, ПОЧЕРКОМ 17 СТ., ІНШОЮ РУКОЮ, НАВПРОТИ ЗВІСТКИ ПРО СМЕРТЬ І. БОРОДИЧА	BORODZY ¹⁸⁰
5	С. 30 НА ЛІВОМУ ПОЛІ ПОЛЬСЬКОЮ МОВОЮ, ІНШОЮ РУКОЮ	О РОСНОВАНИУ РОДЗОНЕГ[О] ВРАТА SWEG[О] PISZE(?E)
6	С. 33, НА ПОЛІ ЗЛІВА, НАВПРОТИ РОКУ 1585 (ЗВІСТКА ПРО НАРОДЖЕННЯ СИНА МАРТИНА)	В ТОМ РОК ПД (84) АВГУСТА / КИ~ (28) УРОДИЛ МИ СЕ СЫН / МОЙ ЛАВРЫН
7	С. 34, НАВПРОТИ РОЗПОВІДІ ПРО ВИМОГИ ВИПЛАТИ “ЗАСЛУЖОНОГО” ПОЛЬСЬКИМИ ЖОВНІРАМИ	И ЯКО СЕ ЗМОВИЛИ ЖОЛНЭРЕ ЯКУ БЫ ТО ШКОДУ ДЕТАМ ПНА МОЕГО ПРИНЕСЛО ТЭДЫ.
8	С. 35 ВНИЗУ ТА С. 36 ЗВЕРХУ	РОЗПОВІДАЄ ПРО ВІЩИЙ СОН, ЯКИЙ ОЗНАЧАВ ПОЇЗДКУ СИНА ЙОХИМА ДО ІТАЛІЇ І ПРО ТРИ ЛИСТИ ВІД НЬОГО 1586, ТА ПРО НАРОДЖЕННЯ ПЕРШОЇ ДОНЬКИ РАЇНИ

¹⁸⁰ Див. : Додаток А. Зразок почерку 3 (невідома рука XVII ст.).

Таким чином, можемо констатувати, що велику кількість сімейних подій (народження 3-х з 6-ни дітей тощо) було дописано після створення основного тексту, який оповідає про суспільно-політичні події та обставини служби Євлашевського. Також маємо ознаки того, що мемуари хтось читав (можливо, нащадок Євлашевського) незадовго після їхнього створення. Це дає нам підстави вважати текст “Щоденника” остаточною варіантом мемуарів Ф. Євлашевського. В іншому разі читач, котрий залишив свої відмітки на полях, не користувався б чернеткою.

Загальноприйнятою в історіографії є думка, що як джерело для мемуарів Євлашевський використовував свої щоденникові записи. На жаль, це твердження просто декларувалося на основі того, що в мемуарах є багато точних дат, які потребували запису “по свіжих слідах”, а не з часової дистанції в кількадесят років. Однак, у “Щоденнику” ми зауважили цікавий запис, котрий, гадаємо допоможе відповісти на це запитання. Спочатку Ф. Євлашевський повідомляє, про те, що у 1603 році отримав три листа від сина з Італії, у котромусь із них той повідомляв батьку, що 23 вересня дуже захворів і ледь не помер. Далі йде наступний текст: “А ям ту дома, тогож 23 вресня злэ сны о ним видял и написалэм был в *МИНУЦЫЯХ* [курсив наш — Ю. Щ.] тогорочних, утешивши се, же было то въ первший кварталъ месеца: ажъ зъ писаня его тотъ же день 23 обачивши, дивовалемъ се чудом и справом Божим, хвалечи светое име его.”¹⁸¹ Слово “*minutia*” в латинській мові має кілька значень¹⁸²: дріб’язок, мала річ, хвилинка, календар астрологічний. Очевидно, що в нашому випадку “*минуцьи*” означають якісь принагідні записи. Однак, у якій формі вони велися важко

¹⁸¹Інститут мовы і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі. — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”. — Арк. 25 зв, арк. 26.

¹⁸²SŁOWNIK ŁACIŃSKO-POLSKI DLA PRAWNIKÓW I HISTORYKÓW / [RED. J SONDEL]. — KRAKÓW : UNIVERSITAS, 1997. — S. 627.

СКАЗАТИ: ЧИ ЦЕ БУЛО ЩОСЬ СХОЖЕ НА ШЛЯХЕТСЬКІ SILVA RERUM, ЧИ НА ХРОНІЧКУ-КАЛЕНДАР, ВІДНАЙДЕНУ В. І. УЛЬЯНОВСЬКИМ ТА Н. М. ЯКОВЕНКО¹⁸³. ВІДЗНАЧИМО ТІЛЬКИ, ЩО АДВОКАТСЬКА ПРОФЕСІЯ ФЕДОРА ЄВЛАШЕВСЬКОГО ТАК ЧИ ІНАКШЕ ПОТРЕБУВАЛА ДИСЦИПЛІНОВАНИХ ДІЛОВИХ ЗАПИСІВ ПРО ПОТОЧНІ СУДОВІ СПРАВИ. З УЖЕ ПРОЦИТОВАНОГО ФРАГМЕНТУ ВИДНО, ЩО В ПРОЦЕСІ СКЛАДАННЯ МЕМУАРІВ, ЄВЛАШЕВСЬКИЙ, ПРОЧИТУЮЧИ УСЮ ДОКУМЕНТАЦІЮ ЗА 1603 РІК, ЗМІГ ПОРІВНЯТИ ЗАПИС ЗА 23 ВЕРЕСНЯ З ЛИСТАМИ, ЯКІ ЯВНО ОТРИМАВ ПІЗНІШЕ. ЗВІДСИ МОЖНА ПРИПУСТИТИ, ЩО ПРИНАГІДНІ ЗАПИСИ ФЕДОРА ЄВЛАШЕВСЬКОГО МОГЛИ МАТИ ФОРМУ SILVA RERUM, ДО ЯКИХ, КРІМ ЗАМІТОК ЩОДЕННИКОВОГО ТИПУ, ПОТРАПЛЯЛИ ЛИСТИ Й ІНШІ ПОТРІБНІ ПАПЕРИ.

Інформація з тексту “Щоденника” та висновки з аналізу стану рукопису дають можливість у загальних рисах уявити структуру матеріалу, використаного для наповнення мемуарів Євлашевським:

- щоденникові записи, в яких, імовірно, ділові нотатки йшли поруч з описом суспільно-політичних подій;

витяги з різних офіційних документів: кількісні відомості про московське посольство 1567 р.; відомості про наслідки Люблінської унії (“як светча привиля дание”);

відомості про сімейні та особисті події, котрі могли бути записані окремо або добре закарбувалися в пам’яті (цим можна пояснити їхнє включення до тексту мемуарів після обробки ділових щоденників);

особисте листування (зокрема, посилення на три листи від сина з Італії).

Таким чином, можемо припустити, що основу мемуарів становлять ділові щоденники Євлашевського, до яких було додано відомості з листування та якихось особистих записів, а також інформація, збережена в пам’яті, а не в тексті щоденників. Зокрема, звістки про сімейні події можна поділити на точно датовані і приблизно хронологізовані. Так, наприклад, Євлашевський називає дату і години народження декого з дітей — ці звістки вміщено до основного

---

¹⁸³УЛЬЯНОВСЬКИЙ В.І., ЯКОВЕНКО Н.М. ВКАЗ. ПРАЦЯ. — С. 406—433.

тексту. Маргінальні ж записи про появу нащадків мають дату, однак не вказано години. Це, можливо, свідчить про те, що до щоденників не увійшли записи про народження всіх дітей Євлашевського (він часто бував у відрядженнях, а отже, міг не бути свідком події), а також, що ніхто з членів родини Євлашевського не надавав йому інформації й не був обізнаний із текстом.

Щоб хоча б у загальних рисах уявити принципи авторської роботи з джерелами, ми зробили спробу визначити, скільки інформації мемуарист міг написати, не використовуючи щоденникових записів, тобто по пам'яті або зі слів інших, та де він робить “філософські” відступи і записує свої міркування, які, швидше за все, з'явилися тільки в мемуарах. Підрахунки показали таку картину. Відомості, які містять натяк на те, що походять не з тексту щоденників (це маркують фрази на зразок: “мелем ведомость от родичов”, “помню бовем и недавно прешлых часов” тощо) становлять приблизно 10% тексту. Близько 7% становлять різні коментарі подій, міркування та інші “філософські” відступи, котрі за змістом можна визначити як пізні, тобто сучасні до написання “Щоденника” (1603—1604 рр.). Решта тексту — це, очевидно, редаговані щоденникові записи, тобто понад 80%.

До такого висновку (хоча й на інших засадах і методиці аналізу) прийшли свого часу В. Б. Антонович¹⁸⁴ та Є. Ф. Карський¹⁸⁵. Вони зауважили, що мова Євлашевського на початку тексту мемуарів містить менше полонізмів, аніж наприкінці. Це, на думку вчених, свідчить про те, що мемуарист прямо переписував до “Щоденника” зі свого записника відомості про події, від яких був значно віддалений у часі.

На жаль, нині не відомі тексти щоденників Євлашевського, які він використав для написання мемуарів, тому важко реконструювати принципи редакторської роботи автора. Важко також встановити критерії, котрими

---

¹⁸⁴Антонович В.Б. Мемуары, относящиеся к истории Южной и Западной Руси... — С. 3.

¹⁸⁵Карский Е. Ф. Указ. соч. — С. 110.

Євлашевський керувався під час добору інформації із цих щоденникових нотаток. Однак така вибірка, очевидно, була, бо в кожній річній статті “Щоденника” маємо лише по кілька “щоденних” записів. Водночас у тексті джерела неодноразово трапляються фрази, які засвідчують авторську вибірку, наприклад: “далее в том року 1603 не было в моей ведомости, шtbody писаня годно было...”, “опоскам то ям ведаючи достаточне от иных выписано”.

Отже, маємо достатні підстави стверджувати, що автор зупинявся на тій інформації, яку вважав цінною/цікавою, або такою, що відповідала його задуму. Припускаємо, що до щоденникових записів Євлашевського потрапляла подібна за типом інформація, як і до відомих нам тогочасних щоденників, оригінали котрих збереглися й були видані в ХІХ ст.¹⁸⁶ Отже, серед щоденникових записів про погоду і самопочуття, подорожніх нотаток і записів про поточні службові справи, відомостей про родину і друзів тощо автор залишив би тільки найважливіше. Отже, якщо ми визначимо внутрішню структуру інформації в джерелі, то зможемо з’ясувати систему інтересів автора*.

ТЕКСТ ДЖЕРЕЛА МОЖНА УМОВНО ПОДЛИТИ НА ТРИ ЧАСТИНИ. В ОСНОВУ ПОДЛУ ПОКЛАДЕНО ПОВНОТУ ВИСВІТЛЕННЯ ПОДІЙ У ТЕКСТІ, А НЕ ДЖЕРЕЛЬНИЙ ЧИ ХРОНОЛОГІЧНИЙ ПРИНЦИП:

---

¹⁸⁶ Антонович В. Б. “Дневник” новгородского подсудка Федора Евлашевского (1546—1604) / Владимир Бонифатьевич Антонович // Мемуары, относящиеся к истории Южной и Западной Руси (первая половина XVII ст.) / [под ред. В. Б. Антоновича]. — Вып. 2: Ф. Евлашевский. Я. Собеский. Походы 1625 и 1628 гг. С. Оскольский. Г. Боплан. Освобождение невольников. Б. Машкевич. — К. : Типография Корчак-Новицкого, 1896. — С. 1—39.; Пиотровский С. Дневник последнего похода Стефана Батория на Россию. Осада Пскова / [пер. с пол. О. Н. Милевский]. — Псков : Тип. губ. Правления, 1882. — 261 с., 11 с. прилож., 2 рис.

*ПРО СИСТЕМУ ІНТЕРЕСІВ АВТОРА ДИВ. НАСТУПНИЙ ПАРАГРАФ ЦЬОГО РОЗДІЛУ.

- 7 лютого 1546 р. — 1565 р.;
1565 — 1596 рр.;
1602 — 2 січня 1604 р.

Перша частина майже не містить точних дат і є описовою. Вона охоплює період від народження Євлашевського до його переїзду у Вільно на службу. В цій частині є дві точні дати: народження Євлашевського та участі його в Ульській битві. Обидві дати не обов'язково було записувати, щоб запам'ятати. Події першої частини подано описово, без деталей. Це, на нашу думку, свідчить про те, що Євлашевський не вів щоденника в дитинстві та юності. Про своє дитинство він оповідає зі *слів* родичів (як сам зазначає: “яко мелэм ведомость от родичов”). Отже, можемо припустити, що його батько не вів щоденника чи хронічки і не писав мемуарів. Друга точна дата першої частини – Ульська битва 27 січня 1564 р., в якій Євлашевський брав участь. Сама подія така, що могла запам'ятатися і без записування, а характер відомостей про війну дає підстави говорити, що вони вносилися до “Щоденника” не з нотаток, а по пам'яті.

З 1565 р записів суттєво більше, вони стають регулярними, більш інформативними й чіткими. Відомо, що якраз у цей час Євлашевський потрапляє до кола Яна Маковецького та інших освічених людей (“министров вчоных: Вендрокгорского и Костеницкого”), де, вірогідно, і переймає звичку писати ділові щоденникові нотатки та принагідні нотатки для пам'яті.

Далі записи організовано по роках, вони регулярні, але після 1596 р. (опис повстання С. Наливайка) обриваються і відновлюються тільки у 1602 р. (вбивство сина Федора Євлашевського Яна). Коли у Євлашевського не було цікавої інформації, гідної запису, він це зазначав. У випадку з роками 1597—1601 він ніяк не пояснює пропуску. Вочевидь, тут має місце втрата аркушів після недбалого переплетення рукопису, адже опис подій 1596 р. закінчується на арк. 22 зв., а записи за 1602 р. розпочинаються на арк. 23.

Третя частина містить широке повідомлення про вбивство сина Євлашевського у 1602 р., котре він болісно пережив, а також опис подій 1603 та початку 1604 рр., що були сучасними написанню “Щоденника”. Важко сказати, чи інформацію про вбивство сина записано з щоденника, але вона явно містить ознаки певної віддаленості в часі, достатньої для філософського переосмислення подій, а не тільки емоційного сприйняття. Однак ймовірна свіжість у пам’яті та характер події вказують на те, що її не обов’язково було переписувати з щоденникових нотаток.

Останній запис “Щоденника” датується 2 січня 1604 р., тому довгий час вважалося, що приблизно тоді Федір Євлашевський помер. Але нині нам відомо, що ще у 1619 р. він був живий. М. Сєкєрський¹⁸⁷ припускає, що після 1604 р. “Щоденник” міг бути продовжений, однак останні сторінки рукопису до нашого часу не збереглися. Втім, характер останнього запису мемуарів, котрий містить подяку Євлашевському Господу за його допомогу і захист протягом усього життя, дає підстави вважати, що саме він був завершальним. Тому можна припустити, що після 1604 р. мемуари вже не продовжувались, а праця над їхнім написанням завершилася приблизно на початку 1604 року. Робити ж якісь припущення щодо того, чи було продовжено щоденникові (не мемуарні) записки, не видається можливим.

Підсумовуючи, зазначимо, що збережений текст “Щоденника” Євлашевського було написано приблизно за 20 прийомів, за кожен з яких автор опрацьовував певний обсяг своїх ділових щоденників. Після написання “кістяка” тексту, мемуарист додавав інформацію, яку оминув раніше (зокрема, яскраві спогади про минулі події та відомості особистого характеру — всього того, що не було у щоденникових записах). Ділові папери Євлашевський старанно зберігав (сподівався знайти “те цедуле”!) у певному архіві, очевидно, укомплектованому за типологічно-хронологічним принципом. Повністю або

---

¹⁸⁷Siekierski M. Op. cit. — S. 178.

частково записи для пам'яті створювалися на окремих аркушах, на що вказує використаний мемуаристом термін “цедулэ” та “минуцьи тогорочние”. Термін “тогорочние”, вочевидь, має вказувати на хронологічний принцип комплектації записів. На типологічний підхід вказує те, що листи Євлашевський використовує після обробки ділових щоденників — значить, вони зберігалися окремо від щоденникових записів. Твір має завершену композицію і продуману структуру, що можна стверджувати завдяки реконструкції принципів роботи автора.

2.2. Іntenції творчості автора: можливості деконструкції тексту

Визначення інтенцій (спонук і цілей) творчості автора, без сумніву, є складним завданням, яке потребує особливого підходу. Вкрай важливим, на нашу думку, є розуміння мотивів авторської праці Ф. Євлашевського для правильної інтерпретації його тексту. Наш методологічний підхід (деконструкція) до розв'язання цього питання полягає у тому, що ми намагаємося розкласти текст на складові частини, як структурні (зовнішні), так і інформаційні (внутрішні), для того, аби системно реконструювати принципи роботи автора над текстом та його творчий задум. Таким чином, ми маємо вирішити декілька супутніх завдань: визначити жанр тексту, окреслити коло можливих літературних прикладів, пояснити причини вибору автором певної зовнішньої форми для свого твору, окреслити коло потенційних читачів, а також визначити авторські пріоритети у подачі інформації.

2.2.1. Дефініція жанру

2.2.1. Дефініція жанру. Відтворена нами картина роботи автора та структура його джерельної бази вказує на те, що Ф. Євлашевський комплектував архів, схожий на шляхетські *silva rerum* XVII ст. (зокрема, *silva* родини Ширмів другої половини XVII ст.¹⁸⁸ і Ташицьких кінця XVI ст.¹⁸⁹).

¹⁸⁸Zachara M. *Silva Rerum Szymrow* / Maria Zachara // *Odrodzenie i reformacja w Polsce*. — Warszawa, 1981. — Т. XVI. — S 161 —177.

¹⁸⁹Urban W. *Kroniczka rodziny Taszyckich z końca XVI wieku* / [Urban Waclaw] /

Показовим є те, що сімейні хронічки у вказаних *silva rerum* відрізняються від “Щоденника” відсутністю зачину, постановки цілей та кінцівки. Зрозуміло, що ідея написання мемуарів навряд чи могла зародитися в Євлашевського самостійно, до того ж у такій доволі цілісній формі. Так, наприклад, навіть високоосвічені книжники запозичують ідею писати літописи з Візантії, панегірики приходять з Італії до Польщі, а звідти — до ВКЛ. По-перше, виклад подій дуже схожий на літописний (по роках). По-друге, сюжетна лінія “Щоденника” загалом вкладається в чітку канву, а сам твір має досить завершену композицію:

- вступ: народження та юні роки Євлашевського і гіпотетично втрачені відомості про родичів¹⁹⁰;

зав’язка основного сюжету, навколо якого розвиваються інші “лінії”: початок правничої служби взагалі та у Радзивілів зокрема;

постановка цілі: залишити досвід нащадкам;

основна частина: історія життя, служби та ін.;

підсумок: вдячність Богу за все добре в житті.

Композиційна цілісність та проаналізований характер творчої роботи мемуариста наштовхують на висновок про те, що Євлашевський мав на меті створення завершеного тексту. Відповідно, коли створюється композиційно правильно “змонтований” текст, в загальному можна говорити про те, що:

- автор слідував якомусь зразку або традиції;

писав текст з усвідомленою конкретною метою, для втілення якої добирав матеріал та відповідну форму його подачі;

великою мірою був зорієнтований на читача.

Визначення всіх цих складових та зовнішніх і внутрішніх факторів буде нашим наступним завданням.

Wacław Urban // *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. — Wrocław—Kraków, 1968. — Т. XII. — S. 205—213.

¹⁹⁰Див. : с. **Ошибка! Не указано имя закладки.** дисертації і далі.

Проблема з'ясування жанру, на нашу думку, є дуже важливою, адже автор вибирає ту форму оповіді, котра найбільше відповідає його задумові. Для вирішення поставленого завдання слід також з'ясувати, які саме жанри могли бути відомі Ф. Євлашевському. Дослідник старопольської мемуаристики А. Сайковський¹⁹¹ зазначав, що будь-які загальні висновки про генезу мемуарної літератури будуть надто приблизними, ледве не здогадами. З думкою вченого важко не погодитися, оскільки особисті спогади людей Середньовіччя та Ранньомодерної доби проступають у текстах хронік і літописів, у маргіналіях рукописних і стародрукованих книг, спогадах, описах подорожей, віршованих автобіографій-передмов (М. Стрийковський)¹⁹² і навіть у друкованих календарях¹⁹³. Біографічні відомості містилися і в агіографії (це перші біографічні твори православної книжності).

Дослідників, котрі розробляли проблеми “Щоденника” Федора Євлашевського, перш за все цікавив конкретний історичний фактаж джерела і особливо — біографічні відомості про першого білоруського мемуариста. З цієї причини вони не ставили за мету проводити детальний джерелознавчий аналіз “Щоденника” і визначати обставини його походження та причини написання, окрім тих, що лежали на поверхні. Так, серед причин написання називали такі: приклад князя Миколи Кшиштофа Радзивіла “Сирітки” (1549–1616)¹⁹⁴, патрона Ф. Євлашевського, який видав свої спогади про подорож до Святої Землі¹⁹⁵;

¹⁹¹Sajkowski A. Op. cit. — S. 19.

¹⁹²Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, Żmódzka i wszystkiey Rusi: w 2 t. / Maciej Strykowski / [przedmowa i komentarze M. Malinowskiego]. — T. 2. — Warszawa : Nakład Gustawa Leona Glücksberga, 1846. — S. 529.

¹⁹³Ульяновський. В. І., Яковенко Н. М. Цит. праця.

¹⁹⁴Siekierski M. Op. cit — S. 179

¹⁹⁵Ierosolymitana peregrinatio illustrissimi principis Nikolai Christophori Radzivili Ducis Olicae et Niesvisii palatini vilmensis militis ierosolymitani, etc. Antverpiae ex officina plantiniana Apud Viduam et Filios Ioannis Moreti. M.

подорослішання дітей Ф. Євлашевського¹⁹⁶ (до речі, без з'ясування імен та дат народження всіх його дітей). Зі свого боку додамо, що, хоча рукопис князя Кшиштофа Радзивіла “Сирітки” про подорож до Святої Землі було написано 1603 р. польською¹⁹⁷, ми не можемо простежити прямого впливу цього твору на “Щоденник”. На наш погляд, ні цілі, ні структура “Ierosolymitana peregrinatio...” не перегукується з “Щоденником” Федора Євлашевського.

Однак не можна заперечувати, що письменницький приклад патрона міг справити певний вплив на Євлашевського. Відзначимо, що в тексті “Щоденника” ми зауважили натяк на те, що його автор міг знати про існування якоїсь родинної хронічки Ходкевичів. Євлашевський, повідомляючи про смерть у 1575 р. Андрія Григоровича Ходкевича, підстоля Великого Князівства Литовського, зокрема пише: “Умер ... Андрей Грегорович Ходкевич, подстолий великого княжества литовского, велице добротливый и рыцэрский пан, которому мено было дати в малженство воеводянку виленскую Радивиловну ... и *выличил* [курсив наш — Ю. Щ.] небощикъ панъ виленский [Ян Ієронімович Ходкевич], же то южь была за его ведомостью одинаста пара людей з дому их Ходкевичовского, приходечи до сповиновацения з домомъ Радивиловскимъ, розервана”. Очевидно, що такий підрахунок подружніх пар між домами Ходкевичів і Радзивилів важко було б здійснити, не маючи під рукою якихось

ДС.XVI [1614] (НБУВ НАН України. Стародруки: In.1262; НБУВ НАН України. Стародруки: .163). Див. передрук у: *Antologia pamiętników polskich XVI wieku.* / [red. R. Polak, wybór s opracowfnie .Drewniak i . Kaczmarek. —Wrocław—Warszawa—Kraków : Zakład narodowy im. Ossolińskich — wydawnictwo, 1966. — 368 s.

¹⁹⁶Коршунаў А.Ф. Помнікі мемуарнай літаратуры Беларусі... — С. 22.

¹⁹⁷Sokołowski W. *Studia i peregrinacia Janusza i Krzysztofa Radziwiłłow w latach 1595—1603 (model edukacji syna magnackiego na przełomie XVI i XVII w.)* / Wojciech Sokołowski // *Rozprawy z dziejow oswiaty.* — Wrszawa, 1993. — T. XXXV/92. — S. 3—35.

записів генеалогічного змісту. Тому, говорячи про вплив прикладу патрона на свого слугу, не варто забувати, що Євлашевський міг почати написання мемуарів і під впливом Ходкевичів.

У пошуках можливого прикладу, який підштовхнув Ф. Євлашевського до творчості, звернімося до текстів, з якими він найвірогідніше міг контактувати. Так, мемуарні мотиви звучать навіть у таких, здавалося б, надто офіційних, документах як тестаменти (виділяють окремий жанр автобіографічної преамбули до духівниць¹⁹⁸). Такі акти поступово поширюються по всій Західній Європі. З XIV—XV ст. дійшли до нас подібні тестаменти, які використав Ф. Арьєс у своїй знаменитій роботі про ставлення до смерті¹⁹⁹.

Євлашевський як професійний правник, котрий усе життя присвятив роботі в цій сфері і пройшов у своїй професії за 35 років шлях від урядника і збирача податків до підсудка земського суду, мав би знати про те, як складаються тестаменти, можливо, і сам складав їх, а якщо й не складав, то в професійній діяльності мав би їх читати. Тож, теоретично, він міг бути знайомий з жанром автобіографічного заповіту.

Західна форма аренги разом зі зразками автобіографічного тестаменту потрапляє на землі ВКЛ, де зокрема застосовується Богушем Боговитиновичем²⁰⁰ для складання власного заповіту²⁰¹. Це перший відомий

---

¹⁹⁸Литвина А. Ф. Жанр автобиографической преамбулы: “Поучение” Владимира Мономаха как духовная грамота / Анна Федоровна Литвина // Славяноведение. — М., 2004. — № 4. — С. 3—27.

¹⁹⁹Арьес Ф. Человек перед лицом смерти / Филипп Арьес / [пер с. фр. и общ. ред. С. В. Оболенской; предисл. А. Я. Гуревича]. — М. : Издательская группа “Прогресс”—“Прогресс-Академия”, 1992. — 528 с.

²⁰⁰Жарков С. Образ людини пізнього середньовіччя в її тестаменті: Михайло-Богуш Боговитинович / Євген Жарков // Просемінарій: Медієвістика, історія Церкви, науки та культури / [ред. В. І. Ульяновський]. — К.,

нам випадок, коли канцелярська формула аренги застосовувалась у приватному акті. Ступінь персоніфікованості таких актів різний. Вони містять автобіографічні дані, загальні роздуми тестатора. Так, дослідники автобіографічних тестаментів виділяють такі структурні частини:

- самоназва тестатора, розповідь про батьків та сім'ю;

причини написання заповіту (одержимість хворобами; прагнення не бути забутим; бажання закінчити земні справи);

“історія власності”, яка включає збирання земель та розповідь про кар’єрне зростання;

підсумок свого життя;

власне заповіт.

Як бачимо, композиція мемуарів Ф. Євлашевського дуже близька до наведеної структури автобіографічних заповітів. “Щоденник” починається з повного найменування укладача тексту, трохи згодом побіжно зазначається причина створення тексту (нам не відомо, чи вона була у втраченій початковій частині). Подібно (самоназва тестатора, вказівка на причину створення) розпочинаються правові документи, зокрема автобіографічні преамбули тестаментів²⁰², які, до речі, розповідають про обставини надбання майна (службу) або про причину його втрати, а також рясніють різними особистими відомостями та відстороненими роздумами про Буття .

Важко визначити, чи мав Євлашевський перед очима тестамент, схожий на написаний Богушем Боговитиновичем чи князем Андрієм

2007. — Вип. 6. — С. 23—63.

²⁰¹Духовная грамота старосты слонимского и каменецкого Михайла Богуша Боговитиновича (12 ноября 1529 года) // Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею: в 15 т. / [ред. Н. И. Костомаров. — Спб., 1863—1892. — Т. 2: 1599—1637. — Спб., 1865 (додатки). — С. 75—77.

²⁰²Литвина А. Ф. Указ. соч. — С. 3—27.

Володимировичем, щоб зорієнтуватися у своїй творчості. Однак мотив “заповідання/збереження досвіду нащадкам” чітко звучить у його мемуарах.

Відомий цікавий факт: опубліковано мемуарний твір XVII ст., який був додатком до тестаменту²⁰³. На наш погляд, це свідчить про те, що мемуари належали до одного семантичного поля з духівницями. Можна припустити, що це — вияв бажання розпорядитися життєвим досвідом також, як певного роду надбанням.

На нашу думку, неможливо генеалогічно вивести мемуаристику XVI—XVII ст. від якогось одного літературного “першопредка”. Реляції послів, розповіді паломників, щоденники подорожніх, автобіографічні преамбули тестаментів — усе це різні явища, які за змістом однаково називаються мемуарами. Вочевидь, походження власне мемуарів за жанром із правничих документів не є протиприродним. Наприклад, М. Ривоцький розпочинає свій текст з канцелярської формули, котра зазвичай містилася в заповітах і королівських наданнях (цитата у перекладі): “речі, котрі не записані на папері, навіки стираються з людської пам’яті”²⁰⁴. Питання про семантичну подібність мемуарів на зразок “Щоденника” до автобіографічних тестаментів ще потребує розгляду. Однак при першому наближенні видається, що ця подібність означених джерел є вірогідною.

2.2.2. Причини й цілі написання

2.2.2. ПРИЧИНИ Й ЦІЛІ НАПИСАННЯ. ВСІ ДОСЛІДНИКИ ЗВЕРНУЛИ УВАГУ НА ТЕ, ЩО ЄВЛАШЕВСЬКИЙ САМ ПОБІЖНО ВКАЗУЄ НА ТЕ, КОМУ АДРЕСОВАНО МЕМУАРИ І ЗАЗНАЧАЄ, ЩО ВЗЯВСЯ ЗА ПЕРО, ЩОБ ЗАЛИШИТИ ПОРАДУ СВОЇМ ДІТЯМ: “... ВЪ РОКУ ПАНСКОМ 1603 ПИШУ И ДЕТКОМ СВОИМ РАДУ МОЮ ЗОСТАВУЮ...” АЛЕ ЩО САМЕ РАДИТЬ БАТЬКО ДІТЯМ НА ПОЧАТКУ XVII СТ., ДОСЛІДНИКАМИ НЕ БУЛО З’ЯСОВАНО.

ПЕРЕД НАМИ, ТАКИМ ЧИНОМ, ПОСТАЄ ПРОБЛЕМА АВТОРСЬКОГО ІНТЕРЕСУ ДО

²⁰³Trawicka Z. Memoriał Piotra Kochlewskiego / Zofia Trawicka // Odrodzenie i reformacja w Polsce. — Wrocław—Krakow, 1975. — Т. XX. — S. 185.

²⁰⁴Antologia pamiętników polskich.... — S. 104.

ТИХ ЧИ ІНШИХ ПОДІЙ, А ТАКОЖ З'ЯСУВАННЯ “НАКЛАДАННЯ” ЦІЄЇ ІНФОРМАЦІЇ НА ГЕНЕРАЛЬНИЙ АВТОРСЬКИЙ ЗАДУМ. ДЛЯ ТОГО, ЩОБ ВИЗНАЧИТИ, ЩО САМЕ ЗІ СВОГО ДОСВІДУ МЕМУАРИСТ ВВАЖАВ НАЙЦІКАВИШИМ І НАЙПОТРІБНИШИМ ДЛЯ СВОЇХ ДІТЕЙ, СЛІД РОЗІБРАТИСЯ З ВНУТРІШНЬОЮ СТРУКТУРОЮ МЕМУАРІВ. ТАКОЖ НЕОБХІДНО ВСТАНОВИТИ ЗАГАЛЬНУ СИСТЕМУ, ЗДІЙСНИТИ ДЕТАЛЬНИЙ ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ ТЕКСТУ. “ЩОДЕННИК” Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО МІСТИТЬ НЕСТРУКТУРОВАНУ ІНФОРМАЦІЮ, ЩО СТОСУЄТЬСЯ ЙОГО СЛУЖБИ ПРИ ДВОРАХ ПОЛЬСЬКИХ КОРОЛІВ ТА ПАТРОНІВ АВТОРА, ПОДІЙ ЙОГО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ, А ТАКОЖ ДЕЯКИХ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ. ЩОБ З'ЯСУВАТИ АВТОРСЬКУ ІЄРАРХІЮ ОСНОВНИХ ТЕМ МЕМУАРІВ МИ ЗАСТОСУВАЛИ МЕТОД КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ, ЯКИЙ ЗРУЧНО ЗАСТОСОВУВАТИ ДО НЕСТРУКТУРОВАНОЇ, АЛЕ ВНУТРІШНЬО ОРГАНІЗОВАНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТЕКСТІВ²⁰⁵. ЦЕЙ МЕТОД ДАВНО ВИКОРИСТОВУЄТЬСЯ ДЛЯ АНАЛІЗУ БІОГРАФІЙ²⁰⁶ ТА ДЖЕРЕЛ ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ. КОНТЕНТ-АНАЛІЗ НАЗИВАЄТЬСЯ “НАУКОВО ОБҐРУНТОВАНИМ МЕТОДОМ ЧИТАННЯ МІЖ РЯДКІВ”, ЕФЕКТИВНИМ ДЛЯ ВИЛУЧЕННЯ З НАРАТИВУ СИСТЕМИ ЦІННОСТЕЙ АВТОРА²⁰⁷. ДО ТОГО Ж ЦЕЙ МЕТОД, НА

---

²⁰⁵Маджаров А. С. К вопросу о применении контент-анализа к источникам личного происхождения / Александр Станиславович Маджаров // Источниковедение и историография истории Восточной Сибири. — Иркутск, 1982. — С. 30.

²⁰⁶Тернер Р. Контент-анализ биографий / Ральф Герберт Тернер // Сравнительная социология. Избранные переводы / [ред. И. Б. Орлова; пер. с англ. Т. И. Шумиловой]. — М. : Academia, 1995. — С. 173—189.; Логинова Н. А. Биографический метод и контент-анализ / Н. А. Логинова, В. Е. Семенов // Методологические и методические проблемы контент-анализа (тезисы и доклады рабочего совещания социологов). — М.-Л., 1973. — Вып. 2. — С. 104—106.

²⁰⁷Чеснокова В. Ф. Об одном подходе к извлечению из текстов фрагментов системы ценностей автора / Валентина Федоровна Чеснокова // Методологические и методические проблемы контент-анализа (тезисы и

НАШУ ДУМКУ, ДАЄ ЗМОГУ ВИЗНАЧИТИ ТІ ТЕМИ, ЯКІ ЄВЛАШЕВСЬКИЙ ОМИНАЄ УВАГОЮ У МЕМУАРАХ, А НА ВАЖЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ СИСТЕМИ АВТОРСЬКИХ ЗАМОВЧУВАНЬ ДЛЯ ВСЕБІЧНОГО І ПОВНОГО АНАЛІЗУ ТЕКСТУ НАПОЛЯГАВ ЩЕ Д. С. ЛІХАЧОВ²⁰⁸.

Можливо, одним з найзначніших методологічних нововведень у історичній науці другої половини ХХ ст. було поширення кліометричних методів дослідження. Ці новації найбільше вплинули на соціально-економічні студії²⁰⁹, однак тією чи іншою мірою вони зачепили усі галузі історичного знання.

В зарубіжній соціологічній та історичній науці за одиницю аналізу береться слово або словосполучення, однак вітчизняні дослідники зійшлися на думці, що одиницею аналізу має виступати “соціально значуща тема”²¹⁰.

В ідеалі метод контент-аналізу передбачає, що дослідник формує методику дослідження, визначає категорії аналізу, а потім інтерпретує результати, котрі отримала машина²¹¹. Таким чином, на результати дослідження

доклады рабочего совещания социологов). — М.-Л., 1973. — Вып. 2. — С. 98—103.

²⁰⁸Лихачов Д. С. Текстология / Дмитрий Сергеевич Лихачев. — Ленинград : Наука, 1983. — С. 342—343.

²⁰⁹Доценко О. Інформаційні технології в дослідженнях соціально-економічної історії в сучасній російській історіографії / Олексій Доценко // Історія та історіографія в Європі. — Київ, 2003. — Вип. 1—2. — С. 220.

²¹⁰Коробейников В. С. Сравнение подходов к контент-анализу в советской и западной социологии / Валерий Семенович Коробейников // Методологические и методические проблемы контент-анализа (тезисы и доклады рабочего совещания социологов). — М.—Л., 1973. — Вып. 1. — С. 25—28.

²¹¹Алексеев А. Н. Контент-анализ: техника или методология? (к постановке проблемы) / Андрей Николаевич Алексеев // Методологические и

впливала б не воля дослідника, а його майстерність у виборі категорій аналізу. Однак великий плюс такого підходу в тому, що отримані результати може використати інший дослідник і продовжити роботу, не починаючи все заново²¹². Машинний аналіз тексту можливий тоді, коли є спеціальне програмне забезпечення, в розробці якого брали участь історики, філологи, програмісти. Такі програмні продукти існують на базі європейських мов (наприклад, FORCODE²¹³ школи Анналів та ін.), але вони погано підходять для аналізу текстів східноєвропейського середньовіччя. Якщо ж спростити завдання і просто вирахувати кількість повторів слів з певної теми у тексті без урахування контексту їх вживання, то результати важко буде інтерпретувати, бо, наприклад слово “пан” може мати кілька значень, одне з яких “Пан Бог” і тощо. Відтак, перед нами виникла потреба самостійно розпрацювати алгоритм для кількісного аналізу тексту. Це буде особливо важливо у разі вивчення кількох текстів одночасно. З іншого боку такий інструмент полегшить повторні підрахунки, якщо під час роботи потрібно буде задіяти інші параметри чи виокремити нові категорії аналізу.

ТАКИМ ЧИНОМ, ЗА КАТЕГОРІЮ АНАЛІЗУ БУЛО ВЗЯТО ТЕМУ ПОВІДОМЛЕННЯ, А ЗА ОДИНИЦЮ АНАЛІЗУ — МІСЦЕ, ЯКЕ ЗАЙМАЄ ПОВІДОМЛЕННЯ, ВИМІРЯНЕ В ДРУКОВАНИХ ЗНАКАХ/СИМВОЛАХ*. ДЛЯ ПІДРАХУНКІВ МИ КОРИСТУВАЛИСЯ

методические проблемы контент-анализа (тезисы и доклады рабочего совещания социологов). — Вып. 1. — М.—Л., 1973. — С. 19—24.

²¹²Бородкин Л. И. Многомерный статистический анализ в исторических исследованиях / Леонид Иосифович Бородкин. — М. : Наука, 1986. — С. 139.

²¹³Бородкин Л. И. Контент-анализ и проблемы изучения исторических источников / Леонид Иосифович Бородкин // Математика в изучении средневековых повествовательных источников. — М. : Наука, 1986. — С. 23.

*Усі розрахунки відображено у Додатку Б. На даних таблиці Додатку Б

ЕЛЕКТРОННИМ ТЕКСТОМ, КОТРИЙ НЕ ПЕРЕДАЄ СПЕЦИФІКИ НАДРЯДКОВИХ ЛІТЕР, КОТРИ ДОВЕЛОСЯ ВНЕСТИ У РЯДОК. ТАКОЖ МИ ВИРАХУВАЛИ КІЛЬКІСТЬ ПОЯВИ ТЕМИ В ТЕКСТІ. В НАШОМУ ВИПАДКУ МИ ВИЗНАЧАЄМО ТЕМУ ЗАВЕРШЕНОГО ПОВІДОМЛЕННЯ, ІНТЕРПРЕТУЮЧИ ТЕКСТ, ТОБТО ВТРУЧАЄМОСЯ В ПРОЦЕС ФОРМУВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ АНАЛІЗУ. ЦЕ, ЗВИЧАЙНО, РОБИТЬ РЕЗУЛЬТАТИ АНАЛІЗУ ПРИБЛИЗНИМИ, ОДНАК І ЇХ ДОСТАТНЬО, АБИ З'ЯСУВАТИ ВНУТРІШНЮ СТРУКТУРУ ІНФОРМАЦІЇ “ЩОДЕННИКА”.

ТАК, МИ ВИРАХУВАЛИ КІЛЬКІСТЬ ТЕМ У “ЩОДЕННИКУ” ТА ПОВІДОМЛЕНЬ, ПРИСВЯЧЕНИХ ЇМ. ОТРИМАВШИ ЦІ ЧИСЛОВІ ДАННІ, МИ МОЖЕМО ОБ'ЄКТИВНО ВИЗНАЧИТИ І НАОЧНО ПОКАЗАТИ, ЯКИМ САМЕ ПОДІЯМ ЄВЛАШЕВСЬКИЙ ПРИДІЛИВ БІЛЬШЕ УВАГИ, ШИРОКО НАПИСАВШИ ПРО НИХ (ДОДАТОК Е); А ЯКІ ТЕМИ ПОВІДОМЛЕНЬ ЗУСТРІЧАЮТЬСЯ ЧАСТІШЕ, АЛЕ ВИПИСАНІ БІЛЬШ СТИСЛО (ДОДАТОК Ж). ТАКОЖ МИ ВИРАХУВАЛИ ОБСЯГИ ПОВІДОМЛЕНЬ З КОЖНОЇ ТЕМИ І РОЗКЛАЛИ ЇХ ЗА ХРОНОЛОГІЄЮ ЗАПИСІВ “ЩОДЕННИКА”, ОТРИМАВШИ ТАКИМ ЧИНОМ УСЮ ПОВНОТУ КАРТИНИ ТЕМАТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ДЖЕРЕЛА.

ОТЖЕ, МИ МАЄМО ЧІТКО ВИЗНАЧЕНУ СИСТЕМУ ІНТЕРЕСІВ АВТОРА “ЩОДЕННИКА”, СЕРЕД ЯКИХ НА ПЕРШОМУ МІСЦІ СІМ'Я, НА ДРУГОМУ — СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ, НА ТРЕТЬОМУ — ЖИТТЯ ШЛЯХТИ, А ВЖЕ ПОТІМ — СЛУЖБА КОРОЛЮ, ХОДКЕВИЧАМ ТА КНЯЗЮ КШИШТОФУ РАДЗИВІЛУ “СИРІТЦІ” Й ІНШІ ПОВІДОМЛЕННЯ. ПРИБЛИЗНО ТІ САМІ РЕЗУЛЬТАТИ ДАВ КІЛЬКІСНИЙ ПІДРАХУНОК ПОЯВИ ТЕМ, АЛЕ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ ЗГАДУЮТЬСЯ ЧАСТІШЕ, НІЖ СІМЕЙНІ, ХОЧА ВИСВІТЛЕНІ КОРОТКО. НАТОМІСТЬ ОБ'ЄДНАННЯ ТЕМ СІМ'Ї, ЗДОРОВ'Я ТА ІНШИХ ОСОБИСТИХ ПОДІЙ ПОКАЖЕ НАМ ВИРАЗНИЙ ОСОБИСТІСНИЙ ХАРАКТЕР ІНФОРМАЦІЇ “ЩОДЕННИКА”. ТУ-ТАКИ ЛАКОНІЧНІСТЬ ВИКЛАДУ МОЖНА ВІДЗНАЧИТИ І ДЛЯ ПОВІДОМЛЕНЬ ЄВЛАШЕВСЬКОГО ПРО ЖИТТЯ ПОВІТОВОЇ ШЛЯХТИ, КРІМ ТИХ ВИПАДКІВ, КОЛИ МЕМУАРИСТ ОПИСУЄ МАЙНОВІ КОНФЛІКТИ.

ХОЧА В ОСНОВУ ВИКЛАДУ ПОКЛАДЕНО ХРОНОЛОГІЧНИЙ ПРИНЦИП, АЛЕ БАЧИМО, ЩО ПОВІДОМЛЕННЯ НА ТЕМУ СІМ'Ї ТА ОСОБИСТОЇ СЛУЖБИ ПАТРОНУ ТЯЖІЮТЬ ДО ТОГО, АБИ НАБУТИ ФОРМИ ЗАВЕРШЕНОГО СЮЖЕТУ, ЯКИЙ ІНОДІ

побудовано усі інші діаграми і графіки, котрі ілюструють хід дослідження.

ОХОПЛЮЄ КІЛЬКА РІЧНИХ ЗАПИСІВ. НАТОМІСТЬ ЗАПИСИ ПРО СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПОДІЇ ТА ПРО КОРОЛІВСЬКУ СЛУЖБУ ПОДАНІ УРИВЧАСТО Й СУВОРО ЗА ХРОНОЛОГІЄЮ. ДО ТОГО Ж ТЕМА СІМ'Ї ТА СЛУЖБИ ПАТРОНУ ЕМОЦІЙНО ЯСКРАВО НАПОВНЕНІ. АНАЛІЗ ЕМОЦІЙНИХ ПІКІВ ПОВІДОМЛЕНЬ “ЩОДЕННИКА” ДАЄ МАТЕРІАЛ ДЛЯ ВИСНОВКІВ, ЩО ЄВЛАШЕВСЬКИЙ “БЛИЗЬКО ДО СЕРЦЯ” СПРИЙМАВ НЕ ТІЛЬКИ СВОЇ СІМЕЙНІ ПОДІЇ, А Й ОСОБИСТУ СЛУЖБУ ПАТРОНАМ (ОСОБЛИВО ЯНУ ІєРОНІМОВИЧУ ХОДКЕВИЧУ) ТА ОБСТАВИНИ ЇХНЬОГО СІМЕЙНОГО ЖИТТЯ.

ЕМОЦІЙНІСТЬ ТЕМИ СЛУЖБИ ПАТРОНОВІ МОЖНА ПОВ'ЯЗАТИ З БАЖАННЯМ ВИСЛУЖИТИ МАЄТОК, ЧОГО ЄВЛАШЕВСЬКИЙ ДОСЯГ У 1586 Р., ОТРИМАВШИ МАЄТОК СКУБЯТІВЩИНУ, ТИМ САМИМ ПЕРЕЙШОВШИ ДО ГОСПОДАРСЬКОЇ ШЛЯХТИ НОВОГРУДСЬКОГО ПОВІТУ. МАЄТОК, ПРИДБАНИЙ ТЯЖКОЮ ПРАЦЕЮ, БУЛО ВИКУПЛЕНО В ДІТЕЙ ЄВЛАШЕВСЬКОГО²¹⁴. ОЧЕВИДНО, САМЕ ВІД ЦЬОГО ЗАСТЕРІГАВ ФЕДІР ЄВЛАШЕВСЬКИЙ СВОЇХ ДІТЕЙ, РАДЯЧИ ЇМ ВІРНО СЛУЖИТИ ПАТРОНАМ І НАВОДЯЧИ ПОВЧАЛЬНІ ПРИКЛАДИ ПОТРАПЛЯННЯ В БОРГИ ТА НЕЧЕСНОЇ ПОВЕДІНКИ ЛЮДЕЙ У ПИТАННЯХ ВЛАСНОСТІ.

ЦІКАВО, ЩО ПИТАННЯ ВЛАСНОСТІ В ЄВРОПЕЙСЬКИХ, ЗОКРЕМА НІМЕЦЬКИХ, ДЖЕРЕЛАХ XIV—XV СТ. ПОСТАЄ ЯК “ЗАКРИТА ТЕМА”²¹⁵. НАТОМІСТЬ У ВКЛІ ВСІ ПРИВІЛЕЇ ПУБЛІЧНО ЗАСВІДЧУВАЛИСЬ В СУДАХ, МЕЖІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВОЛОДІНЬ ЧІТКО ВИЗНАЧАЛИСЯ, ПОЗИКИ ОФОРМЛЮВАЛИСЯ ЗА УЧАСТІ СВДКІВ ТА СУДОВИХ УРЯДНИКІВ. ТАКИМ ЧИНОМ, ВЛАСНІСТЬ ДЕМОНСТРУВАЛАСЯ, ВОНА ЗАБЕЗПЕЧУВАЛА АВТОРИТЕТ І ПРАВО НА ПОСАДИ. МЕМУАРИ В ТОГОЧАСНІЙ ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ МАЛИ НЕСТИ КОРИСТЬ ДЛЯ СІМ'Ї ТА БУЛИ АДРЕСОВАНІ ДІТЯМ МЕМУАРИСТА. ЯК ПРАВИЛО, В ЦЕНТРИ РОЗПОВІДІ СТОЯЛА СЛУЖБА МЕМУАРИСТА, ДОСВІД ЯКОЇ БУЛО

---

²¹⁴Sienkiewicz W. *Op. cit.* — S. 208.

²¹⁵Бойцов М. А. Германская знать XIV—XV вв.: частное и публичное, отцы и дети / Михаил Анатольевич Бойцов // Человек в кругу семьи. Очерки по истории частной жизни в Европе до начала Нового времени / [под. ред. Ю. Л. Бессмертного]. — М. : Издательство Российского государственного гуманитарного университета, 1996. — С. 247.

ПОТРІБНО ПЕРЕДАТИ НАЩАДКАМ²¹⁶. ЯК БАЧИМО, ЗМІСТ “ЩОДЕННИКА” ФЕДОРА ЄВЛАШЕВСЬКОГО НЕ “ЗАКРУЧЕНИЙ” НАВКОЛО ЙОГО СЛУЖБИ.

НЕ ВДАЮЧИСЬ ПОКИ ДО ДЕТАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ТЕКСТУ, ЗАЗНАЧИМО, ЩО ТЕМИ СЛУЖБИ, СІМ’І, ЖИТТЯ РОДИН ПАТРОНІВ ТА ШЛЯХТИ ПОВІТУ ПЕВНОЮ МІРОЮ ПОВЧАЛЬНІ Й ФІКСУЮТЬ МОДЕЛІ ПОВЕДІНКИ ЄВЛАШЕВСЬКОГО, ЯКІ, ОЧЕВИДНО, МАЛИ Б НАСЛІДУВАТИ ЙОГО НАЩАДКИ. НАТОМІСТЬ ОБІЗНАНІСТЬ ЄВЛАШЕВСЬКОГО У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЯХ З ОДНОГО БОКУ МАЛА Б ПІДКРЕСЛЮВАТИ ЙОГО КОЛО СПІЛКУВАННЯ ТА СОЦІАЛЬНУ ВАГУ, А З ІНШОГО — СЛУГУВАТИ ПЕВНИМ ЗАГАЛЬНИМ ІСТОРИЧНИМ ТЛОМ.

ОТЖЕ, МЕМУАРИСТ ПИШЕ ПРО СВІЙ ЖИТТЄВИЙ ДОСВІД ВЗАГАЛІ І, РОЗРАХОВУЮЧИ НА ТЕ, ЩО ЧИТАЧАМИ БУДУТЬ ЙОГО ДІТИ, ТОРКАЄТЬСЯ ПИТАНЬ ВИБОРУ ДРУЖИНИ ТА ДРУЗІВ; СЛУЖБОВИХ ПИТАНЬ І ПРОБЛЕМ, ПОВ’ЯЗАНИХ З ВЛАСНІСТЮ, А ТАКОЖ ЗДОРОВ’Я, РЕЛІГІЇ, ЛЮДСЬКИХ СТОСУНКІВ.

Є ПРИКЛАД МЕМУАРИВ ПЕТРА КОХЛЕВСЬКОГО ТРОХИ ПІЗНІШОГО РІЧПОСПОЛИТСЬКОГО ЧАСУ, КОТРІ БУЛИ ДОПОВНЕННЯМ ЙОГО ТЕСТАМЕНТУ, АЛЕ РОЗГЛЯДАЮТЬСЯ ЯК ОКРЕМИЙ ТВІР²¹⁷. ДО НАС, НА ЖАЛЬ, НЕ ДІЙШОВ ЗАПОВІТ ФЕДОРА ЄВЛАШЕВСЬКОГО, ЯК НЕ ЗБЕРІГСЯ Й ПОЧАТОК ЙОГО МЕМУАРИВ. ОДНАК МОЖНА ПРИПУСТИТИ, ЩО НА ЧАС НАПИСАННЯ “ЩОДЕННИКА” МЕМУАРИСТ СКЛАВ ТЕСТАМЕНТ. НЕПРЯМОЮ ПІДСТАВОЮ ЦЬОГО ТВЕРДЖЕННЯ МОЖЕ БУТИ ТЕ, ЩО У 1602—1603 РР. ВІН ДУЖЕ ХВОРИВ, ЧЕРЕЗ ЩО КІЛЬКА РАЗІВ НЕ МІГ ВИКОНУВАТИ СВОЇХ ОБОВ’ЯЗКІВ У СУДІ. ОКРІМ ТОГО, СМЕРТЬ СИНА І РОЗУМІННЯ ЄВЛАШЕВСЬКИМ СВОГО ВІКУ ЯК ПОХИЛОГО МОГЛИ НАШТОВХНУТИ ЙОГО НА ДУМКУ ПРО ЮРИДИЧНЕ ОФОРМЛЕННЯ СВОЄЇ ОСТАННЬОЇ ВОЛІ. ТАКИМ ЧИНОМ, МИ ВСЕ-ТАКИ МАЄМО ПІДСТАВИ РОЗГЛЯДАТИ “ЩОДЕННИК” ЄВЛАШЕВСЬКОГО, ЯК ЙОГО СВОЄРІДНИЙ ЗАПОВІТ ДІТЯМ.

ОТЖЕ, НА НАШУ ДУМКУ, “ЩОДЕННИК” ФЕДОРА ЄВЛАШЕВСЬКОГО МОЖНА

---

²¹⁶ГЕНЕ Б. УКАЗ. СОЧ. — С. 97.

²¹⁷Trawicka Z. Op. cit. — S. 185.

ВИЗНАЧИТИ ЯК МЕМУАРНУ ХРОНІКУ*, АДРЕСОВАНУ ДІТЯМ ТА НАЩАДКАМ АВТОРА. СПОГАДИ ЄВЛАШЕВСЬКОГО МАЮТЬ ЧІТКО ОКРЕСЛЕНИЙ ОСОБИСТИЙ ХАРАКТЕР. ОБ'ЄМНО ТА ЕМОЦІЙНО ВИСВІТЛЕНІ ТЕМИ (СІМ'Я ТА ПРИВАТНА СЛУЖБА МАГНАТАМ) СТАНОВЛЯТЬ, НА НАШУ ДУМКУ, ОСОБИСТУ ЦІННІСТЬ ДЛЯ АВТОРА. ОДНАК ЧАСТО ЗГАДУВАНІ Й ЛАКОНІЧНО ВИПИСАНІ ТЕМИ ЖИТТЯ ШЛЯХТИ ТА СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ, ШВИДШЕ ЗА ВСЕ, НА ДУМКУ АВТОРА, СЛІД БУЛО ДОНЕСТИ ДО НАЩАДКІВ, ЩОБ ЗОРІЄНТУВАТИ ЇХ У ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ ШЛЯХЕТСЬКІЙ КОРПОРАЦІЇ. ГОЛОВНИМ ПОШТОВХОМ ДО НАПИСАННЯ МЕМУАРІВ, НА НАШУ ДУМКУ, СТАЛА ПЕРЕДЧАСНА ЗАГИБЕЛЬ СИНА ЄВЛАШЕВСЬКОГО, ЩО, ОЧЕВИДНО, НАКЛАЛО ВІДБИТОК НА ТЕ, ЩО СІМЕЙНА ТЕМАТИКА ПОВІДОМЛЕНЬ “ЩОДЕННИКА” КІЛЬКІСНО І ЯКІСНО ПЕРЕВИЩУЄ ІНШІ. ПІДКРЕСЛИМО, ЩО АВТОР, ДЕКЛАРУЮЧИ ЦІЛЬ ПЕРЕДАТИ ДОСВІД ДІТЯМ, ЧАСТО НАГОЛОШУЄ НА ТОМУ НЕ “ЯК РОБИЛОСЯ”, А “ХТО РОБИВ”, ТОБТО ВИСУВАЄ СВОЄ “Я” НА ОДНЕ З ЧІЛЬНИХ МІСЦЬ. ТОМУ, МОЖНА ДУМАТИ, ЩЕ ОДНІЄЮ З ЦІЛЕЙ НАПИСАННЯ “ЩОДЕННИКА” БУЛО ЗБЕРЕГТИ ВІДОМОСТІ ПРО СЕБЕ ДЛЯ СВОЇХ ДІТЕЙ.

2.2.3. Спогади: автобіографія чи історичне хронікарство

2.2.3. Спогади: автобіографія чи історичне хронікарство. Дослідники “Щоденника” Ф. Євлашевського досить часто відзначали, що автор замало уваги приділив історичним подіям свого часу. Як основний аргумент наводили те, що, описуючи хід повстання С. Наливайка, Ф. Євлашевський, нібито втрачає до нього інтерес, коли повстанці відійшли з білоруських земель на Київщину²¹⁸. На основі цього робиться висновок, що мемуариста мало цікавили події, які не стосуються його “закутку”²¹⁹. Однак, на нашу думку, цей аргумент не досить показовий, адже з тексту видно, що опис повстання уривається і не є завершеним. Так, арк. 22 зв. закінчується словами: “Лобода теж отворотившисе от Шацка шол там же

---

*Тут ми використовуємо термінологію, розпрацьовану А. Сайковським для старопольської мемуаристики: Sajkowski A. Nad staropolskimi pamiętnikami / Aloizij Sajkowski. — Poznań: Drukarnia uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 1964. — 147 s.

²¹⁸Коршунаў А.Ф. Помнікі мемуарнай літаратуры Беларусі... — С. 16.

²¹⁹МЕМУАРЫ, ОТНОСЯЩИЕСЯ К ИСТОРИИ ЮЖНОЙ И ЗАПАДНОЙ РУСИ... — С. 6.

Киевщиною ку Наливайкови”. Далі в тексті — лакуна у 7 років, опис подій відновлюється тільки з 1602 р. з нової сторінки. Напевне, тут ми можемо говорити про втрату частини джерела. По-перше, текст переплітався, причому не зовсім старанно (немає початку, один аркуш перевернутий). По-друге, Євлашевський навряд чи зробив би такий пропуск без пояснення, бо відзначав, коли не було цінних відомостей для запису: “ДАЛЕЙ В ТОМ РОКУ 1603 НЕ БЫЛО В МОЕЙ ВЯДОМОСТИ, ШТО БЫ ПИСАНИЯ ГОДНО БЫЛО”. З іншого боку, ми маємо справу з текстом, написаним на основі щоденникових записів, про повноту яких важко щось сказати, адже вони не збереглися. Тому цілком імовірно, що автор міг цікавитися загальнодержавними подіями більше, однак їхній повний опис не відповідав його задумові, а тому не потрапив до тексту мемуарів. Так, наприклад, Євлашевський дуже сухо описує перебіг вирішення питання елекції після смерті Жигимонта II Августа, посилаючись на те, що ці події добре описали інші: “ОПУСКАМ ТО ЯМ ВЕДАЮЧИ ДОСТАТОЧНЕ ТО ОТ ИНШИХ ВЫПИСАНО”. Отже, автор “Щоденника” не хотів повторювати те, що було відомо його читачам (дітям). Спробуймо з’ясувати точніше, хто такі “інші”, котрі писали про міжкоролів’я після останнього Ягеллона. Можна припустити, це міг бути якийсь історичний твір, з якого читачі “Щоденника” (діти мемуариста) знали про події 30-річної давнини. Цей текст був відомий і Євлашевському. На той час серед загалу шляхти Речі Посполитої дуже популярними були роботи таких авторів-істориків: Б. Папроцького, Й. Бельського Гваньїні і Мєховіта²²⁰. Щодо литовської шляхти треба долучити до списку ще й М. Стрийковського²²¹. Знайомство Євлашевського з працею Мєховіта сумнівне, адже вона написана латиною, котрої мемуарист, швидше за все, не знав. “Хроніка” О. Гваньїні за життя Ф. Євлашевського видавалася двічі: у 1578 р. та в 1611 р.²²². Перше видання було латиномовне, отже, навряд чи доступне мемуаристові. Друге видання відбулося вже після написання “Щоденника”. Тексти ж М. Стрийковського, Б. Папроцького та Й. Бельського написані польською мовою і оповідають про події після

²²⁰Barycz H. Szlakami dziejopisarstwa staropolskiego: studia nad historiografią w. XVI—XVIII / Henryk Barycz. — Wrocław :Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1981 — S. 104—105.

²²¹Рогов А. И. Древнерусские переводы “Хроники” Стрыйковского / А. И. Рогов // Археографический ежегодник за 1962 г. — М. : Наука, 1963. — С. 206—207.

²²²Гваньїні О. Хроніка Європейської Сарматії / Олександр Гваньїні / [упор. та пер. о. Юрія Мицика]. — К. : Видавничий дім “Києво-Могилянська Академія”, 2007. — С. 11.

СМЕРТІ ОСТАННЬОГО ЯГЕЛЛОНА. ПОРІВНЯННЯ ЇХ ЗІ “ЩОДЕННИКОМ” ДАСТЬ ЗМОГУ ВИЗНАЧИТИ, ЧИ БУВ МЕМУАРИСТ ЗНАЙОМИЙ З ЯКОЮСЬ ІЗ ЦИХ РОБІТ. З ІНШОГО БОКУ, ТЕ, ЩО ЄВЛАШЕВСЬКИЙ ЗАПИСАВ ПОСИЛАННЯ, А НЕ РОЗПОВІВ ПРО ПОДІЇ 1572—1573 РР. САМОСТІЙНО, ДАЄ ЗМОГУ ГОВОРИТИ, ЩО ВІН ПОГОДЖУЄТЬСЯ З ТИМ, ЩО НАПИСАНО ІНШИМИ АВТОРАМИ. СПРОБУЄМО ПОРІВНЯТИ ВІДОМОСТІ ПРО ЕЛЕКЦІЮ КОРОЛЯ ПІСЛЯ СМЕРТІ ЖИГИМОНТА ІІ АВГУСТА ЗА ОКРЕСЛЕНИМ КОЛОМ ДЖЕРЕЛ (ДИВ.: ТАБЛ. 2.3).

ТАБЛИЦЯ 2.3

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗВІСТОК ПРО ПОДІЇ 1572-1573 РР.

АВТОР	ІНФОРМАЦІЯ
ЄВЛАШЕВСЬКИЙ ²²³	ВІДСИЛАЄ ЧИТАЧА ДО ЗОВНІШНІХ ІСТОРИЧНИХ ВІДОМОСТЕЙ, ВКАЗУЄ НА ОСОБЛИВУ РОЛЬ ВОЄВОДИ ПОДІЛЬСЬКОГО ТА СТАРОСТИ КАМ’ЯНЕЦЬКОГО, ВІДЗНАЧАЄ СКЛАДНІСТЬ ПЕРЕГОВОРІВ ПРО ЕЛЕКЦІЮ
ПАПРОЦЬКИЙ ²²⁴	ВІДСИЛАЄ ЧИТАЧА ДО ЗОВНІШНІХ ІСТОРИЧНИХ ВІДОМОСТЕЙ, ВІДЗНАЧАЄ СКЛАДНІСТЬ ПЕРЕГОВОРІВ ПРО ЕЛЕКЦІЮ, КОНЦЕНТРУЄТЬСЯ НА КОРОНІ ПОЛЬСЬКІЙ
БЕЛЬСЬКИЙ ²²⁵	ВІДЗНАЧАЄ СКЛАДНІСТЬ ПЕРЕГОВОРІВ ПРО ЕЛЕКЦІЮ, ДОКЛАДНО ОПИСУЄ ЇЇ ПЕРЕБІГ, ОСОБЛИВО З’ЇЗД У ГРОДНО
СТРИЙКОВСЬКИЙ ²²⁶	КОРОТКО ПИШЕ, ЩО СЕЙМИ І РІЗНІ З’ЇЗДИ З ПРИВОДУ ЕЛЕКЦІЇ ПІСЛЯ СМЕРТІ ЖИГИМОНТА ІІ АВГУСТА ТРИВАЛИ БЛИЗЬКО РОКУ, ПІСЛЯ ЧОГО ОДРАЗУ ПЕРЕХОДИТЬ ДО РОЗПОВІДІ ПРО КОРОНАЦІЮ ГЕНРІХА ВАЛУА

²²³Інстытут мовы і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі. — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”. — Арк. 8.

²²⁴Paprocki B. Herby rycerstwa Polskiego / Bartosz Paprocki. — Kraków : Drukarnia Kazimierza Józefa Turowskiego, 1584. — 872—875.

²²⁵Kronika polska Marcina Bielskiego, nowo przez Joachima Bielskiego, syna jego wydana. — Kraków : Drukarnia Jakoba Sibeneychera, 1597. — S. 737—739.

²²⁶Strykowski M. Kronika... — S. 240—241.

Отже, вірогідно, що Євлашевський був знайомий з “Хронікою” М. та Й. Бельських, до якої і відсилав своїх читачів за детальнішою інформацією.

Спробуємо порівняти структуру інформації “Щоденника” з пам’ятками, близькими в часі та за формою, аби зрозуміти, у чому особливості зацікавленень його автора. З більш як 70 відомих нам за бібліографічними довідниками мемуарних творів XVI–XVII ст., найближчими, на нашу думку, виявилися тільки три. Це родинна хронічка Оріховських (ост. чв. XVII ст.), хронічка (1592–1596) з *SILVA RERUM* Ташицьких, та “Щоденник життя” (1568–1596) Каспера Міхальовського (1568—1611). Варто зазначити, що це записи, що, на відміну від “Щоденника”, створювалися поступово і не містять ретроспективи. Їхні автори не відбирали відомостей, як це чинив Євлашевський.

Хронічка арианської родини Ташицьких (охоплює період 1592–1596 рр.) входить до їхньої *SILVA RERUM*. Автор записів, Станіслав, був патроном арианської громади в родових Луславичах²²⁷ на Підгір’ї, однак про релігійне життя як у тексті, так і у самій *SILVA RERUM* майже нічого немає. Структура *SILVA RERUM*: листи, промови Станіслава Ташицького, вірші, крилаті вислови (“золоті думки”) та ін. Однак, що найцікавіше, у *SILVA RERUM* містяться витяги з “Хроніки польської” Бельських²²⁸. Сама хронічка ніби продовжує ці записи. Це свідчить про інтерес до історії. Можливо, хтось із родини таким чином студював “Хроніку” Бельських, намагався зробити хронологічну таблицю, виписати для запам’ятовування потрібної інформації. Власне, свої записи мемуарист і розумів як історичні. Так, наприклад, природні катаклізми займають 3% від обсягу тексту, життя шляхти — 10%, сімейні події — 17%, суспільно-політичні події — 70%. Найбільше місця відведено опису військових дій проти турків, бо це було актуально для мешканців Підгір’я. Автор записів часто вживав скорочення, наприклад: “Z.L. NOTARIUS PUBLICUS”²²⁹ (Захарій Ленько, державця волості Дуброви у Мінському Воєводстві в 1578 р.). Такі криптографічні скорочення є особливо показовими, адже свідчать про те, що автор або з якоїсь причини приховує певну інформацію, або текст призначений тільки тим читачам, котрі знають, на кого саме вказують ініціали. Отже, текст має особистий характер.

Наступний мемуарист, Каспер Міхальовський, отримав хорошу освіту, 1584—1588 навчався у Краківській академії. Він залишив багато своїх творів: родинну хронічку 1568—1596 рр., реляцію виправи до Швеції 1598 р., щоденник військових дій у Інфлянтах 1601-1602 рр. Хронічка є частиною *silva rerum* родини Міхальовських, яку колекціонували брат Каспера Мельхіор та

²²⁷Urban W. *Kroniczka rodziny Taszyckich z końca XVI wieku...* — S. 208.

²²⁸Ibidem. — S. 213.

²²⁹Ibidem. — S. 213.

племінник автора, Якуб²³⁰. Заголовок твору дав племінник Якуб: “Dyaryjusz Kaspra Michałowskiego, chorążCzerskiego rękawłapisany”. Виклад інформації дуже сухий, по кілька рядків на кожен подію. Інформація має приблизно таку структуру: природні катаклізми — 1%, релігія — 4%, життя шляхти — 10%, особисті і сімейні події — 15%, служба — 20%, суспільно-політичні події — 50%. Автор записів не переймався своїми майбутніми читачами, а створював текст для себе. Так, він часто вживає скорочення, вказує титул або посаду, але не пише імен. Це, на нашу думку, свідчення того, що записник призначався головним чином для власної пам’яті. Біля кожної особи, окрім рідних, автор уточнював, хто вони.

“Родинна хронічка останньої чверті XVII ст.” створена у 1574—1589, ймовірно, Станіславом та Якубом Оріховськими Rogala. Джерело має оригінальну форму: хронічку написано в друкованому історичному календарі²³¹. Навпроти кожної дати календаря дописані події, які сталися того дня, але іншого року, при чому перший автор, котрий зробив більшість записів, часто наводив довідки з європейської історії, користуючись якимись хроніками. Другий автор залишив тільки 5 записів персонального характеру. “Хронічка” має таку структуру інформації: сімейні події, служба та особисті події — по 1%, релігія — 6%, природні катаклізми — 10%, суспільно-політичні події — 37%, життя шляхти — 44%. Щодо останньої категорії треба дещо уточнити. Так, перший автор більше приділяє уваги датам смерті шляхти і високопосадовців. Другий автор залишив тільки 5 записів, тому їх кількісний аналіз буде непоказовий. До того ж, сам календар, у котрому велися записи, був від початку історичним. Перший автор часто доповнював надруковані відомості своїми маргіналіями. Отже, з такої точки зору суспільно-політична та історична інформація може отримати набагато більшу частку у загальній структурі. Отже, перший автор користувався календарем з пізнавальною метою, а також записував події, важливі для власної пам’яті. Про це свідчить також те, що багато записів мають такий характер, що призначені для самого себе. Так, наприклад, поряд із записом “Король Август у бернардинів у Любліні дякував господу Богові під вишуканий спів “Тебе, Боже, хвалимо” року Божого 1569” автор уточнив: “у св Станіславі”²³². Автор заміток був люблінським підкоморієм (з 1589 р.), до того займав посади у люблінській адміністрації, тому мав би бути присутнім на цій службі, а значить від початку, записуючи цю інформацію, не потребував уточнень, у якому саме соборі відбувалася служба.

²³⁰Sajkowski A. Kasper Michałowski. Diariusz życia / Alojz Sajkowski // Antologia pamiętników polskich XVI wieku. / [red. R. Polak, wybór i opracowanie S. Drewniak i M. Kaczmarek]. — Wrocław—Warszawa— Kraków : Zakład narodowy im. Ossolińskich — wydawnictwo, 1966. — S. 251—263.

²³¹Ульяновський. В.І., Яковенко Н.М. Цит. праця. — С. 411.

²³²Ульяновський. В.І., Яковенко Н.М. Цит. праця. — С. 431.

“Щоденник” Євлашевського суттєво відрізняється від розглянутих джерел за структурою інформації. Відповідно, природні катаклізми займають 2% тексту, релігія — 3%, різні особисті події — 11%, суспільно-політичні — 18%, служба — 19%, сімейне життя — 22%, життя шляхти — 24%. Отже, як бачимо, понад половина тексту стосується особистого життя життя, причому суспільно-політичним подіям приділяється увага, лише якщо вони безпосередньо стосувалися Євлашевського. Описуючи ті чи інші факти, автор іноді вказує, скільки на той час йому виповнилося років. Таким чином, він уводить в текст свою “персональну” хронологію. Отже, “Щоденник” насправді ближчий до автобіографії, ніж до історичного твору. Саме це, а не історичне хронікарство, вірогідно, було задумом автора. Тому запропонована білоруськими дослідниками нова назва “Історичні записки” не повною мірою відповідає характеру твору Євлашевського.

ТАКИМ ЧИНОМ, ПОСТАЄ ПИТАННЯ: ЧОМУ Ф. ЄВЛАШЕВСЬКИЙ ЗОСЕРЕДИВСЯ НА ВЛАСНІЙ БІОГРАФІЇ, А НЕ СТВОРИВ ЗАГАЛЬНИЙ ІСТОРИЧНИЙ ТВІР. СПРОБУЄМО ДАТИ ВІДПОВІДЬ НА НЬОГО, ВИЗНАЧИВШИ РИСИ ІСТОРИЧНОЇ СВІДОМОСТІ МЕМУАРИСТА.

СВІЙ ТВІР ЄВЛАШЕВСЬКИЙ БУДУЄ В СУВОРІЙ ХРОНОЛОГІЧНІЙ ПОСЛІДОВНОСТІ, НІБИ НАСЛІДУЮЧИ ЛІТОПИСНИЙ ЧИ ХРОНІКАРСЬКИЙ СТИЛЬ. ІНОДІ ВІН ВКАЗУЄ, ЩО ОПИСУВАНІ В КОНКРЕТНІЙ РІЧНІЙ СТАТТІ ПОДІЇ МАЮТЬ ПРОДОВЖЕННЯ, ПРО ЯКЕ ЙТИМЕТЬСЯ ДАЛІ. ОТЖЕ, МЕМУАРИСТ НЕ ХОТІВ ЗРАДЖУВАТИ ІСТОРИЧНОМУ СТИЛЮ/ЖАНРУ, ЯКИЙ ОБРАВ.

Про те, що мемуаристика “виростає” на літописному корені, зазначав ще В.О. Ключевський²³³. М.М. Тихомиров, ґрунтуючись на російських матеріалах, зробив висновок, що мемуарний жанр, котрий зароджувався в Росії в XVII ст., самі автори сприймали як продовження літописної традиції. Тому вони свідомо наслідують її канони та прийоми зображення дійсності²³⁴. Саме з цього погляду дослідник аналізує “Записки приказних людей кінця XVII ст.”²³⁵ та “Записки

²³³Ключевский В. О. Сочинения: в 8-и т. / Василий Осипович Ключевский. — Т. 6: Специальные курсы. — М. : Издательство социально-экономической литературы, 1959. — С. 20.

²³⁴Тихомиров М. Н. Русское летописание / Михаил Николаевич Тихомиров. — М. : Наука, 1979. — С. 253.

²³⁵Там же. — С. 253—256.

земського дячка другої половини XVII ст.”²³⁶. А. Г. Тартаковський підтримував М. Н. Тихомирова, уточнюючи, що такі хроніки-автобіографії досить сухі, а їхні автори концентруються на чисто зовнішніх фактах свого життя²³⁷. Однак, на нашу думку, найточнішим було формулювання Д. С. Ліхачова, котрий зауважив, що літописи не ставали мемуарами механічно, а проникали в усі історичні жанри, котрі, можливо, і надалі сприймалися читачами як літописні²³⁸. Дійсно нерідко за чисто зовнішнім літописним стилем може бути приховано твір, який насправді є глибоко автобіографічним. Тим не менше, в Росії тільки в кін. XVII — поч. XVIII ст. історична свідомість досягає такого рівня, щоб людина зрозуміла значимість власного досвіду для історії²³⁹. На Заході цей процес розпочався дещо раніше, і вже у XVI ст. ми можемо спостерігати подібні явища²⁴⁰.

Історична свідомість характеризує процес самоусвідомлення суспільством своєї суті, свого “Я”, це одна з форм суспільної свідомості, що дає людству змогу осмислено відтворювати, реконструювати свій поступальний рух у часі²⁴¹. Історична свідомість та історичне пізнання тісно пов’язані²⁴². Тому, власне, виникає запитання, якщо й справді Євлашевський не цікавився

²³⁶Тихомиров М. Н. Указ. соч. — С. 249—253.

²³⁷Тартаковский А. Г. Указ. соч. — С. 45.

²³⁸Лихачев Д. С. Русские летописи и их культурно-историческое наследие / Дмитрий Сергеевич Лихачев. — М. : Наука, 1947. — С. 377.

²³⁹Тартаковский А. Г. Указ. соч. — С. 38.

²⁴⁰Гене Б. Указ. соч. — С. 176.

²⁴¹Мандебура Т. Історична свідомість // Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. — К. : Вища школа, 2002. — С. 172—172.

²⁴²Бродель Ф. История и общественные науки. Историческая длительность / Фернан Бродель // Философия и методология истории / [ред. И. С. Кон]. — М. : РИО БГК им. Бодуэна де Куртенэ, 2000. — С. 120.

історією і суспільно-політичними подіями свого часу (і цим дуже відрізнявся від тієї шляхти, яка робила виписки з хронік і продовжувала їх власними записами, про що йшлося вище), то як він міг усвідомити значимість свого власного досвіду для нащадків, а відтак проявити риси історичної свідомості, котрі особливо характерні для пізнішого періоду.

Відповідаючи на поставлене запитання, зазначимо, що навряд чи людина, котра живе сьогоднішнім або майбутнім днем і не намагається вчитися в минулого, вестиме якісь щоденникові нотатки. З іншого боку, правник XVI ст. за специфікою своєї діяльності мав би розуміти, що (перифразовуючи тогочасну дипломатичну формулу) “речі, які не записані на папері, навіки стираються з людської пам’яті”. До того ж адвокату важкувато було б у суді, якби він не намагався апелювати до “повчальних прикладів”, які можна було у великій кількості знайти в Біблійних текстах та в історичних творах. Одним із найяскравіших прикладів, який характеризує історичну свідомість Ф. Євлашевського, є вживання ним поняття “золотої доби”. Так, характеризуючи стан міжконфесійних відносин на поч. XVII ст., у порівнянні з минулими часами релігійної толерантності (за якою шкодував), мемуарист висловився так: “тамтот век золотым ми се видел от нинейшого веку”. Ідея “золотої доби” була дуже популярною у часи Середньовіччя²⁴³. Це поняття часто вживалося у переносному сенсі для означення минулих ідеальних часів. Ідея “золотої доби” походить з часів античності²⁴⁴. Також вона присутня і в Біблії. Зокрема, Пророк Даниїл використовує для періодизації образ статуї, яка складається з різних за цінністю матеріалів (золото, срібло, мідь, бронза, залізо, глина)²⁴⁵. Вважається, що такий поділ історії на епохи знайшов своє відображення в ідеях Блаженного Августина, котрий подлив історію людства на 6 періодів і спробував вирахувати їх часову тяглість, ґрутуючись на Біблійній

²⁴³Кон И. С. Проблема истории в истории философии / [Кон Игорь Семёнович] // Труды ТГУ. — Т. 187: Методические и историографические вопросы исторической науки (сборник статей). — Томск, 1966. — Вып. 4. — С. 27.

²⁴⁴Чернышов Ю. Г. Социально-утопические идеи и миф о “золотом веке” в древнем Риме: В 2 ч. / Юрий Георгиевич Чернышов. — Ч. 1: До установления принципата. — Новосибирск : Изд-во Новосиб. ун-та, 1994. — С. 12.

²⁴⁵КНИГА ПРОРОКА ДАНИИЛА // Библия Русская: выложена доктором Франциском Скориной из славного града Полоцка... — С. 8.

традиції²⁴⁶. З іншого боку, “золотою добою” польські протестанти називали період від правління Генріха Валуа до правління Жигимонта III Вази. Отже, Ф. Євлашевський свідомо подлив історію своєї держави на певні періоди, за основу взявши суспільний клімат*.

Отже, Євлашевський був знайомий (хоча незрозуміло, наскільки глибоко) з ідеєю “золотої доби” і використовував це поняття для виокремлення минулого періоду, набагато кращого порівняно зі своїм сьогоденням. Окрім того, для Євлашевського, як він сам зазначає, сучасність видається гіршою за минулі часи. Це загалом відповідає тому, що середньовічна людина свій ідеал бачила і шукала в минулому²⁴⁷. Однак вірогідим видається, що в даному випадку Євлашевський апелює до минулого задля відстоювання релігійних свобод (історія служить пропаганді певної ідеї).

Зовсім з іншого боку історичну свідомість Ф. Євлашевського характеризує такий приклад. Так, описуючи турецьке посольство до Польщі у 1572 р., коли турецький посол не користувався послугами перекладача, а сам вільно говорив латиною і добре розумів польську мову, мемуарист зазначає: “указовано то от многих, людеи, же се туркове в Парыжу французским пилне латини учать, а бодай не перенесли се до них нуки, яко се перенашали первой от народов тых до других, што тепер, яко слышемы о велким наук размноженю ... въ панствах турецких, хоть тежъ и веля християн, турком прилекглых, въ языку се их турецким закохали; а што ведеть, ку чому то за часэм свым пан Бог привест будет рачил”²⁴⁸. Важко сказати, звідки у Євлашевського інформація про Париж. Можливо, він отримав її на сеймі з реляції послів до Франції чи Туреччини. Як бачимо, Євлашевський з острахом прогнозує можливий розвиток геополітичного ворога Речі Посполитої внаслідок поширення наукових знань. Утім, він не висловлюється конкретно, підсумовуючи, що все в руках Божих. Відповідно до цього, ми можемо зробити висновок, що тут одночасно мають місце зовнішній провіденціоналізм та намагання логічно прогнозувати майбутній розвиток сучасних процесів.

Отже, Євлашевський проявляє риси свідомості, характерні для християнської

---

²⁴⁶ГЕНЕ Б. УКАЗ. СОЧ. — С. 176.

* Сам термін “Середньовіччя” своєю появою, як відомо, завдячує інтелектуалам-гуманістам, котрі таким чином назвали період, протягом якого, на їх думку, було втрачено античну спадщину.

²⁴⁷Коллингвуд Р. Дж. Идея истории. Автобиография / Робин Джордж Коллингвуд. — М. : Наука, 1980. — С. 51.

²⁴⁸Інстытут мовы і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі. — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”. — Арк. 6—6 зв.

теології (провіденціоналізм) і водночас є людиною свого часу, Ранньомодерної доби, коли зароджувався сучасний раціоналізм. До того ж мемуаристу не можна закинути повну відсутність інтересу до загальної історії. Однак, попри це, він створює автобіографічний, а не історичний твір, на перший план виносить власний досвід. У літописному стилі Євлашевський пише “хроніку” свого життя, свідомо уникаючи загальних тем (це значною мірою було зумовлено метою написання твору). Питання в тому, чи справді він розумів свій текст як історичну працю. Маємо приклад, що небіж уже згаданого мемуариста Каспара Міхальовського підписав його записи як “Щоденник життя”, а не “Хроніка” або інакше. Отже, навряд чи люди того часу (а разом з ними і Євлашевський) насправді плутали мемуари з історичними творами, вбачаючи у своїх записах продовження літописної традиції. Підтвердженням цього судження може слугувати те, що Євлашевський добирав відомості, створюючи “персональну хроніку” на основі регулярних записів, а не історичний трактат, який хотіли б бачити дослідники, котрі займалися проблематикою “Щоденника”. Таку тенденцію вдалося прослідкувати російській дослідниці А. Д. Роловій на матеріалах флорентійських мемуарних творах середини XVI — початку XVII ст. Так, проаналізувавши низку джерел, дослідниця назвала їх “симбіозом хроніки, щоденника і сімейних мемуарів”²⁴⁹.

2.2.4. Спрямованість: автокомунікація чи читач

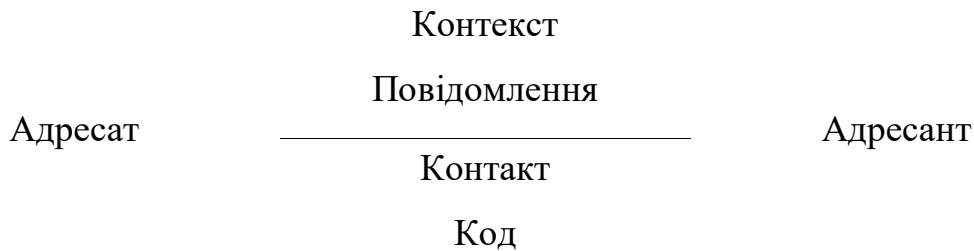
2.2.4. Спрямованість: автокомунікація чи читач. Ще однією особливістю, котру треба враховувати, аналізуючи джерела особового походження, є їх потенційний читач. Звичайно, що рівень відвертості, особливості самоцензури тощо будуть залежати від того, чи передбачає автор, що текст буде прочитаний, чи намагається приховати щось, використовуючи лише йому відомі знаки, чи навпаки, орієнтується на читача, намагається бути для нього цікавим або корисним.

Будь-який текст а-priori передбачає читача. Однак тексти особового походження (щоденники та ін.) часто адресовані лише одному читачеві — самому авторові. На нашу думку, правильне визначення “внутрішньої” або “зовнішньої” спрямованості тексту дасть змогу точніше інтерпретувати його інформацію. Для глибшого проникнення в авторський задум і в способи його реалізації необхідно залучити методи і моделі культурології та теорії

---

1. ²⁴⁹Ролова А. Д. Флорентийские хроники и дневники второй половины 16 в. как исторические источники / А. Д. Ролова // Проблемы источниковедения западноевропейского средневековья. — Ленинград : Наука, 1979. — С. 173.

комунікації. За класичною схемою російського і американського лінгвіста і літературознавця Р. Й. Якобсона, будь-який акт мовного спілкування відповідає наступній схемі²⁵⁰:

Ця ідея була суттєво розвинена Ю. М. Лотманом. Він виокремив два канали, за якими відбувається комунікація: “Я — ВІН” та “Я — Я”²⁵¹. Зрозуміло, що ці два канали загалом вкладаються у схему Р. Й. Якобсона, однак у другому випадку система потребує деяких уточнень. Так, у низці прикладів ми стикаємося з передачею повідомлень від “Я” до “Я”. Сюди можна віднести всі випадки, коли людина занотовує якісь події або факти для запам’ятовування або з метою з’ясувати свій внутрішній стан. Це часто зустрічається у психологічній прозі²⁵², зокрема у щоденникових записах. Ю. М. Лотман відзначає, що звернення до себе є важливим фактом не тільки психології, а й історії культури загалом²⁵³.

У системі “Я – Я” носій інформації залишається тим самим, але повідомлення в процесі комунікації наново формулюється і отримує новий зміст. Це відбувається в результаті того, що додається інший, код, і вихідне повідомлення набуває рис нового повідомлення, причому зсув контексту відбувається через зовнішні або внутрішні чинники²⁵⁴:

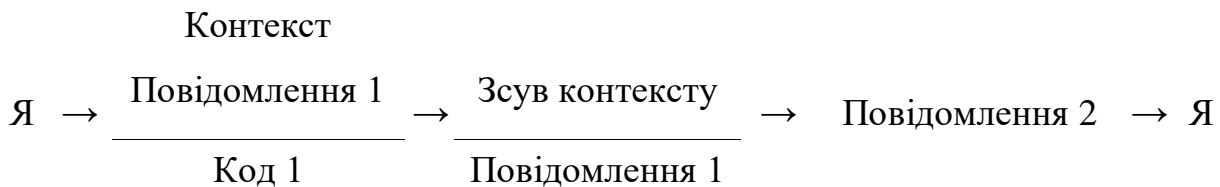
²⁵⁰Якобсон Р. О. Лингвистика и поэтика / Роман Осипович Якобсон // Структурализм: “за” и “против” / [ред. Е. Я. Басин, М. Я. Поляков]. — М. : Прогресс, 1975. — С. 197.

²⁵¹Лотман Ю. М. О двух моделях коммуникации в системе культуры / Юрий Михайлович Лотман // Ученые записки Тартуского государственного университета. — Тарту, 1973. — Вып. 308: Труды по знаковым системам. — Т. VI: Сборник научных статей в честь Михаила Михайловича Бахтина (к 75-летию со дня рождения). — С. 228.

²⁵²Гинзбург Л. Я. О психологической прозе / Лидия Яковлевна Гинзбург. — Ленинград : Советский писатель, 1977. — С. 194

²⁵³Лотман Ю. М. Указ. соч. — С. 228—229.

²⁵⁴Там же. — С. 229.

Серед особливостей мови “Я – Я” можна виділити такі²⁵⁵:

- тенденція до редукації, що проявляється у скороченнях, котрі становлять основу записів для самого себе. Такі записи стають індексами, розгадати які можливо тільки знаючи, що написано;

засекречування змісту за принципом “зрозуміло лише тим, кому зрозуміло”, котре пов’язане з переведенням тексту з системи “Я – ВІН” до системи “Я – Я”, у якій певна група, що користується тайнописом, розглядається як єдине “Я”.

У словесних текстах автокомунікативний характер може маскуватися, набираючи форму інших видів спілкування (молитва може усвідомлюватися як спілкування не з самим собою, а з зовнішньою могутньою силою). Таким чином, один і той же текст може нести риси коду або повідомлення, або і того й іншого²⁵⁶.

Розглянувши з цієї точки зору аналізовані тексти джерел, ми прийшли до висновку, що автори домашніх хронік робили записи більшою мірою для себе, не дбаючи про тих, хто може їх читати (сухий стиль без пояснень), або навіть не бажали писати імен дійових осіб повністю, вживаючи криптографічні написи (наведений вище приклад з хроніки Ташицьких, напис “Z.L.”). Натомість у тексті “Щоденника” відсутні риси автокомунікації. Євлашевський послідовно орієнтується на читача, як він сам зазначає, “детком моим пишу и раду zostавую”.

Часто мемуарист брався за роботу, переслідуючи певну практичну мету. Так, від самого початку свого тексту (початок XVII ст.) Якуб Пшонка зазначає, що у його часи почастишали випадки судових позовів з приводу сумнівів у шляхетстві. Відтак, він залишає дітям розповідь про своїх предків (з 1506 по 1575 рр.) та про віхи свого життя (1572—1620), щоб вони могли показати цей текст усім, хто засумнівається у їх шляхетському праві²⁵⁷. Нами було зауважено ще два мемуарні твори, автори яких висловлюються про подібні до

²⁵⁵Лотман Ю. М. Указ. соч. — С. 233—236.

²⁵⁶Там же. — С. 237.

²⁵⁷Pamiętniki Jakuba Pazonki z autografu w bibliotece Ossolińskich znajduiącego się wydany. Inwentarz skarbu koronnego z roku 1607 / [A. Belowski]. — Lwow : Zakład narodowy im. Ossolińskich — wydawnictwo, 1874. — (Biblioteka Ossolińskich: zbior pamiętnokow do historii Polskiej; zeszyt 1). — 13—14.

Євлашевського цілі своєї праці, це Мацей Ривоцький (твір охоплює сер. XVI — 1613 pp.) та Ян Цедровський (спогади охоплюють 1617—1676 pp.). Перший з них написав роботу про історію церкви у Лендзьку (Łędzk), на початку якої виклав автобіографію у довільному розповідному стилі. Від самого початку М. Ривоцький пояснює причини, вказуючи, що прагне залишити своїм дітям відомості про те, якої праці він доклав задля церкви у Лендзьку²⁵⁸. Ян Цедровський починає свою оповідь традиційно, зі свого народження, однак перед описом служби додає невеличкий вступ: “Щоб дітки мої знали, як служив я моєму воєводству і милій батьківщині, я залишаю їм це на пам’ять”²⁵⁹. По-перше, цих двох авторів з Євлашевським об’єднує задекларована мета написання твору і ретроспективний погляд на події (тексти писалися, коли вони уже відбулися), точні відомості про які вони черпали з регулярних записів. По-друге, вік усіх трьох — близько 60 років. По-третє, орієнтація оповіді на читача.

Подібні риси мають деякі спогади у Західній Європі. Так, важливо було залишити дітям записи про свої послуги сеньйорам. Однак, з іншого боку, залежно від рівня автора щоденникові нотатки могли мати й історичну цінність. Відомо, що ще у XIII ст. в Італії нотаріус Роланд Падуанський використав записки свого батька для створення хроніки рідного міста²⁶⁰.

Можливо, Євлашевський також переслідував практичний інтерес, повідомляючи про свої послуги патронам, однак, на нашу думку, в “Щоденнику” набагато сильніше проступає виховний момент. Так, Євлашевський особливо підкреслює цінність якісної освіти (актуально, бо багато з його дітей на той час перебували на навчанні), важливість вірної служби своєму патрону (показово, бо старші сини на службі у Радзивілів та Ходкевичів), та необхідність згоди у сімейному житті (донька мемуариста нещодавно вийшла заміж, народився онук). Окрім того, мемуарист часто наводить приклади негідних вчинків своїх сучасників і негативних наслідків, котрі їх спіткали (настановчий момент), а також несправедливості, яка також часто карається (моральний елемент). Великою мірою ідеї, які хотів донести Євлашевський до своїх дітей, кореспондуються з тією моделлю ідеального життя шляхтича, до котрої зверталися польські гуманісти XVI ст., такі як Миколай Рей (1505—1569), Ян Кохановський (1530—1584), Станіслав Оріховський-Роксолан (1513—1566).

Так, М. Рей відзначав, що для шляхетства, яке є осередком чеснот, освіта і виховання — як обробка для коштовного каміння. Найважливіша чеснота для нього — справедливість. Адже справедливість дає можливість реалізувати мудрість, але не книжкову, а життєву, бо тільки її цинив Рей. Займатися

²⁵⁸ANTOLOGIA PAMIĘTNIKOW POLSKICH... — S. 104.

²⁵⁹Коршунав А. П. Помнікі мемуарнай літаратуры... — С. 130.

²⁶⁰Гене Б. Указ. соч. — С. 161.

шляхтич повинен своїм господарством.²⁶¹Звичайно, зем'янський ідеал був досить недосяжним, але ,згідно з ним, зем'янин мав проводити життя спокійно, не мати боргів, не перейматися державними справами²⁶².

За Я. Кохановським, шляхетські чесноти — це мудрість, яка дозволяє розібратися, до чого тягнутися, а чого сторонитися: справедливість, яка допомагає правильно чинити: широта умислу та скромність у мові та вчинках²⁶³.

Образ шляхтича-зем'янина був дуже поширений серед середньовічної шляхти та в пізніший час, аж до XVII ст²⁶⁴. Однак існували і противники такої позиції (С. Оріховський-Роксолан, А. Волан, П. Скарга). Вольність розглядається цими авторами як неволя і хвороба. На їхню думку, найперше у державі має бути згода, тоді буде і порядок. Намагалися популяризувати рицарський ідеал, поширювали ідеї, що найбільша нагорода для шляхтича-воїна — смерть на полі битви, обороняючи вітчизну. Військова служба — це найвища пожертва Богу. Такі погляди поширював, наприклад, П. Скарга. Як бачимо, саме погляди шляхетства на виховання та модель життя, оспівані М. Реєм та Я. Кохановським, знайшли відображення у “Щоденнику” Ф. Євлашевського.

Отже, ми визначили цілий комплекс причин, які могли підштовхнути Ф. Євлашевського до створення “Щоденника” як цілісного мемуарного твору. Серед них — потреба людини Відродження в самоаналізі, усвідомлення важливості власного досвіду і бажання залишити його для нащадків. Разом з тим, ми зауважили важливу особливість твору, характерну для пам'яток дещо пізнішого часу — зосередження автора на своєму “я”. Важливим, на наш погляд, є проведена реконструкція принципів “авторської лабораторії”, яка дала змогу встановити способи роботи Євлашевського над своїм текстом, а також, що він, вочевидь, збирав власну *silva rerum*. Також ми зробили спробу визначення історичної літератури, яку міг читати Ф. Євлашевський. Вірогідно, це була популярна на той час “Хроніка” Мартина та Йоахима Бельських. Як показав проведений аналіз, за зразок чи жанрову основу для свого твору, крім

---

²⁶¹Jedynak S. *Staropolskie wzory osobowe (trzy nurty w etyce polskiej późnego Odrodzenia)* / Stanisław Jedynak // *Studia filozoficzne*. — Warszawa, 1973. — № 5 (90). — S. 186.

²⁶²Лотман Ю. М. Указ. соч. — С. 187.

²⁶³Там же. — С. 187.

²⁶⁴Там же. — С. 188—189.

подібного історичного тексту, підсудок міг використати твори інших мемуаристів (можливо, приклад одного з патронів), чи навіть мемуарні тестаменти. Таким чином, проведена робота дає змогу докладніше уявити процес зародження та розвитку мемуаристики на теренах ВКЛ.

РОЗДІЛ 3

АНАЛІЗ “ПРИХОВАНОЇ” ІНФОРМАЦІЇ “ЩОДЕННИКА”

Інформація джерел особового походження часто має характер закритої (латентної) або прихованої (навмисне чи ненавмисне). Ф. Євлашевський не створював мемуари-сповідь, у яких глибоко розкрив би риси своєї свідомості чи спеціально описав свої переконання та погляди на різні сторони буття. Тим не менше, вилучення такої інформації є важливим для дослідження світогляду людини середньовіччя та ранньомодерної доби. Отже, інтерпретація тексту “Щоденника” у заданому ключі має повсякчас корелюватися з отриманими висновками про систему роботи автора над твором та відомостями про його біографію. Звичайно, пласт прихованої або закритої джерельної інформації є неосяжним. Тому ми вирішили зупинитися на ключових проблемах: кореляції автобіографічних та зовнішніх відомостей про Ф. Євлашевського, визначення системи віри автора “Щоденника” та його соціальних і моральних орієнтирів.

3.1. Життя Федора Євлашевського у світлі “Щоденника” та інформації актових джерел

Для глибшого аналізу джерела особового походження, яким є “Щоденник” Ф. Євлашевського, важливо з’ясувати віхи життя його автора. Біографічна інформація про автора дасть змогу повніше розкрити його текст. Отже, наше завдання полягає у з’ясуванні та узагальненні відомостей про життя Ф. Євлашевського на основі всіх доступних даних.

Основним джерелом біографічних відомостей про Федора Євлашевського є його мемуари, окрім того збереглися актові документи з власним підписом та кілька адресованих йому листів. Звичайно, найбільше інформації збереглося у мемуарах, тому біографія Євлашевського трактується дослідниками в основному з позиції автора, тобто її не можна вважати об’єктивною і цей момент постійно слід мати на увазі.

Федір Євлашевський (1546—1619) походив з роду, який

використовував власний герб (Starża-Toróŕ)*. Збереглася також печатка Євлашевського із зображенням того ж герба. Як і коли рід Євлашевських почав використовувати цей братський герб, встановити ще досі не вдалося. Однак, з огляду на печатку Ф. Євлашевського, можна припустити, що він спадковий шляхтич у кількох поколіннях. Невідомою залишається також історія роду Євлашевських. Так, у дослідженні одного з найвизначніших геральдистів А. Бонецького²⁶⁵ зустрічаємо якогось Євлашка чи Євлашковича Федоровича гербу Корчак з Новогрудського воєводства, який згадується в мирному договорі з Лівонським орденом 1478 р.; Богдана Євлашковича гербу Корчак, господарського дворянина (1490 р.); Зенька Євлашковича гербу Корчак, який у 1488 р. був городничим і ключником Новогрудським, а також отримав від Казимира Ягайловича маєток в новогрудському повіті; Євлашова Івана, боярина брянського, який посідав маєтки Город та Олешню, на які йому підтвердив право Казимир Ягайлович у 1488 р. Ми не знаємо, кого саме Євлашевський вважав своїми предками і де вони служили або мали осілости. Звичайно, що ми також не можемо з впевненістю зарахувати Федора до нащадків когось із згаданих у гербівнику Бонецького осіб, але це були радше не представники роду з гербом Корчак, а брянський боярин Іван Євлашов. Хай там як, але для нас важливо, що подібні прізвища бояр XV ст. локалізуються в білоруських землях, отже, можемо припустити, що і рід Федора Євлашевського належав до місцевих білоруських бояр. Рід мемуариста мав статус королівської спадкової шляхти, адже тримав Євлашево, котре було частиною Ляховецьких королівських володінь.

Народився Федір Євлашевський 7 лютого 1546 р. в с. Ляховичах (тепер — районний центр у Брестській області Республіки Білорусь). Окрім Федора у сім'ї були ще й інші діти. З його мемуарів дізнаємося про брата Івана

---

* Див. : Додаток 3.

²⁶⁵ Boniecki A. Poczet rodow w Wielkiem Ksiestwie Litewskiem w XV i XVI wieku / Adam Boniecki. — Warszawa : Drukarnia J. Bergera, 1887. — S. 30.

(?—22.03.1582) та про молодшу сестру Софію (?—?). Однак, є підстави припустити, що Федір Євлашевський мав більше братів і сестер, ніж було названо у “Щоденнику”. Так, у тексті зустрічається висловлювання, в якому йдеться про родичів Федора, при чому слова “брат” і “сестра” вжито у множині: “...за смертю пана отца моего дятэк ховане и опатроване албо опека ... братьей и сестер моих, на мя припадших, в тых кутех свята мне затримали.”²⁶⁶

Про батька Федора Євлашевського довідуємося з мемуарів, що його звали Макарієм (з 1573 єпископ Турівський і Пінський, помер 1575 р.), а матір Федорою (померла 1572 р.). Але в деяких документах зустрічаємо інші варіанти по-батькові Федора Євлашевського. Так, польський дослідник Мацей Секерський повідомляє, що в одному з віднайдених ним у AGAD документів Федора Євлашевського (земельне надання у радзивілівському Свержені), котрий датується 05.03.1574, називають його по батькові Миколайович²⁶⁷. Виходячи з цього, вчений припускає, що ім’я Макарій батько Федора взяв після висвячення на єпископію²⁶⁸. В іншому документі, котрий було знайдено А. Ф. Коршуновим в Білоруському Державному історичному архіві, Федір Євлашевський іменується по-батькові Михайлович (13.01.1571)²⁶⁹. Навряд чи по-батькові Федора написано з помилкою, адже згаданий документ — це розписка князю Миколаю Кшиштофу Радзивілу “Сирітці”, написана рукою самого Євлашевського.

Отже, наведемо лад: найперше Федір пишеться Михайловичем (1571 р.), після здобуття посади єпископа для батька у 1573 р. його записують до судової книги Миколайовичем (1574 р.), а в мемуарах (1603—1604) автор вказує, що його батька звали Макарій. Можемо припустити, що справді у мемуарах

---

²⁶⁶Інститут мовы і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы
НАН Беларусі. — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”. — Арк. 5 зв.

²⁶⁷Siekierski M. Op. cit — S. 178.

²⁶⁸Ibidem. — S. 179.

²⁶⁹Коршунаў А. Ф. Новыя даныя аб Фёдары Еўлашоўскім ... — С. 111.

Євлашевський називає батька Макарієм, бо це було його останнє ім'я, котре він отримав при висвяченні у сан єпископа. Однак не зрозумілим залишається, котре з імен, Михайло чи Миколай, мав батько мемуариста до посвячення. На нашу думку, тут має місце звичайна для того часу у ВКЛ плутанина з іменами Михайло-Миколай, яку можна побачити хоча б на прикладі Михалона Литвина²⁷⁰. Тому справжнє ім'я по батькові Євлашевського має бути те, котре він називає сам, пишучи документ “рукою власною”, а це — Михайлович.

Як зазначає Євлашевський у своїх мемуарах, він здобув посередню домашню освіту, яка включала знання руської і польської грамоти та вміння читати єврейські тексти без розуміння змісту. Очевидно, навчав Федора його батько Михайло-Макарій, який з 1573 р. отримав кафедру Турівського та Пінського православного єпископа, тому, безперечно, був людиною освіченою²⁷¹, а, можливо, ще до того був священником. Юриспруденцію, математику та діловодство, скоріш за все, Федір опанував пізніше, коли займався практичною діяльністю. Досі не визначено (немає навіть гіпотези), звідки Євлашевський вмів читати єврейські тексти без розуміння змісту (очевидно, мається на увазі, що він знав як читаються літери, але не знав мови: “...и по жидовскы написать умелом. Але тое письмо их потребуе умеетности езыка эбрайскаго, або хоть немецкого...”²⁷²).

Гадаємо, теза про єврейську мову, котра ставила в глухий кут багатьох дослідників біографії Федора Євлашевського, потребує роз'яснення. Так, у Біблії Франциска Скорини в передмові до “Плачу Єремії” є цікаві рядки (цитату подано зі спрощеною граматиною): “Потреба есть ведати, иже сия Книжка замыкает в себе шесть Азбук Еврейских. У первой главе Азбука едина, Яко же

²⁷⁰Михалон Литвин. О нравах татар, литовцев и москвитян / [ред. А. Л. Хорошевич]. — М. : Издательство МГУ, 1994. — С. 15.

²⁷¹Барысёнак С. Указ. соч. — С. 122 — 123.

²⁷²Інститут мовы і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі. — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”. — Арк. 1.

имена словъ великимъ писмомъ роздельне mezi стихами положены суть. ... И тако имеете Все Азбуку Еврейскую По руски выложеноу. Для того иж бы вси разумели сию книжку о ниже добрымъ оумыслом восхотятъ ея чести”²⁷³. То ж можна припустити, що поверховими знаннями єврейської мови Євлашевський завдячує саме читанню Біблії Ф. Скорини.

Чи знав Євлашевський латину, достеменно не відомо, але його мемуари містять латинські вислови та прислів'я, транслітеровані кирилицею. У “Щоденнику” знаходимо свідчення, що Євлашевський використовує приклади з Біблії під час адвокатських промов (суд у справі вбивства його сина, де він продемонстрував знання Старого Завіту). Також у тексті, де Федір оповідає про свою освіту читаємо: “А в пятом року [після того, як виповнилося 4 роки — Ю.Щ.] почато ме бавить наукою рускою, кгда ж в тых часех в тэй нашей стране не было еще иных наук. И для того ж пришло ми зостать з рускою и полскою наукою, и по жидовскы написати умелом. Але тое писмо их потребуе умеетности езыка эбрайскаго, або хоть немецкого; кгдаж вжо тепер Библия жидовская немецким езыком [очевидно, мова йде про переклад М. Лютера — Ю.Щ.], а литэрами их выдана, чого полскимъ езыком учинить бы се не могло для ортокграфей, якей в ынших языкох не маш”²⁷⁴. Тут бачимо по-перше, виправдання за свою недосконалу освіту, а по-друге — цікавість до видань Біблії. Очевидно, що Федір мав примірник друкованої Біблії (ймовірно, видання Франциска Скорини), читав її і знав добре Старий Завіт, до речі, ці

---

²⁷³Библия Русска: выложена доктором Франциском Скориной из славного града Полоцка, Богу ко чти и людем посполитым к доброму научению. — Прага, 1517 чи 1519. — 1 електрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см. — Систем. вимоги: Pentium; 32 Mb RAM; Windows 95, 98, 2000, XP, Vista. — “Библия руска” Франциска Скорини: электронное факсимильное издание. — Донецк, 2004. — С. 47.

²⁷⁴Інстытут мовы і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі. — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”. — Арк. 1.

знання мали б йому допомагати у професійній адвокатській діяльності.

Після розповіді про свою освіту Євлашевський пише: “А потом, удавши се на службу, трафяли ми се таке паны, которые ме оборачали до браня поборовъ и чиненя личб, порозумевши на то з натуры способного. А пан Бог был завше со мною”²⁷⁵. Отже, бачимо, що родина Євлашевських була у складному матеріальному становищі, і Федір розпочав самостійне життя задовго до повноліття (в усякому разі до 24 січня 1564 р., коли Федір вже був на військовій службі). Він мало розповідає про цей період свого життя, який, очевидно був нелегким — про це свідчить згадка про Божу підтримку наприкінці цитати. Зі слів Федора зрозуміло, що він заробляв на життя збиранням податків та здійсненням різних підрахунків (урядництво?), до чого мав природжені здібності. До того ж робота ця, вірогідно, носила епізодичний характер (на це вказує “трафяли”), тому, очевидно, не могла давати стабільного достатнього прибутку. Заняття збором податків деякі вчені²⁷⁶ визначають як негідне шляхтича і цим пояснюють лапідарність згадок про дитинство і юність (мовляв, Євлашевський просто не любив згадувати цей період). Ми вважаємо, що небагатослівність Євлашевського пов’язана з тим, що на той час він ще не вів щоденник, який використав для написання мемуарів, до того ж характер записів за вказаний період однозначно свідчить, що вони були зроблені по пам’яті.

Федір Євлашевський не залишив коментарів щодо того, як він ставився до своєї юнацької професійної діяльності, але фраза “панъ Богъ былъ завше со мною”, яка підсумовує розповідь про цей період, на нашу думку, однозначно вказує, що автор вважає ті роки важким етапом, на якому Бог не покинув його і допоміг подолати труднощі. Можливо, Євлашевський і вважав таку роботу не дуже престижною, але не відчував до неї неприязні, адже в іншому місці

---

²⁷⁵Інститут мовы і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы
НАН Беларусі. — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”. — Арк. 1.

²⁷⁶Барысёнак С. Указ. соч. — С. 125.

зустрічаємо повідомлення про збір податків нейтрального характеру: “Року 1565 мешкалэм в месте Виленском, выбираючи побор, названый покгловный...”²⁷⁷. Натомість, коли Євлашевський відчував відразу до певного роду занять, або якийсь дискомфорт, то він це виразно зазначав. Так, для складних виснажливих справ він використовує слово “наприкрили”, а коли пише про якусь службу для Жигімонта II Августа, висловлюється ще відвертіше: “...спысковалэм там [у Варшаві — Ю.Щ.] в потребах короля его милости, хоть ми та послуга мерзила”²⁷⁸. З цього можна зробити висновок, що особливої неприязні до ведення господарських підрахунків Євлашевський не відчував. З іншого боку, фраза, що Бог не покинув його, могла народитися у Євлашевського тому, що він, будучи ще недосвідченим в “бухгалтерських” справах, мав багато вчитися в процесі роботи, до того ж у той час йому було тільки 16-17 (можливо, й менше) років і він був замолодий для такого урядництва. Отже, видається логічним таке пояснення того, що Євлашевський оцінює свою юність як складний період.

Чи насправді Євлашевський не любив згадувати юність і дитинство, сказати важко, але повідомлення “Щоденника” про дитячі роки емоційно яскраво забарвлене: “А яко мелом вядомость от родичов, же вь рок по уроженю моем, промовививши до отца моего “абба”, з чого се они *урадовали* [курсив наш — Ю. Щ.]”²⁷⁹. Повторювання і запам’ятовування родичами Євлашевського його дитячого слова однозначно свідчить про замилювання дитиною, любов до неї. Крім того, слово “авва” на християнському Сході вживали як звертання до старців; воно часто зустрічається у житійних текстах. Можливо, саме через таку подібність великого значення в очах дорослих

---

²⁷⁷Інститут мовы і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы
НАН Беларусі. — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”. — Арк. 1 зв. —
Арк 2.

²⁷⁸Там само. — Арк. 4.

²⁷⁹Там само. — Арк. 1.

набуло дитяче слово Федора Євлашеського. Той факт, що у мемуарах відведено місце опису дитинства, свідчить про інтерес до нього. Згадку емоційно забарвлює слово “урадовали”, яке характеризує реакцію родичів на особливе слово дитини і вживається в мемуарах всього кілька разів.

Опис дитинства та юності обривається повідомленням за 27 січня 1564 р. про участь Федора Євлашевського у битві на ріці Ула з московським військами на чолі з П. І. Шуйським і С. В. Яковлевим, та характеристикою вражень від військових кампаній: “А потом, за наступленем и поднесенем войны от короля его милости Жикгимонта Августа с кнезем Иваном московским, былем первший раз на войне, где и битва была нашим щаслива над москвою року 1564, месеца ген[варя] 27, на Иван[овым] полю над рекою Улою. А потомъ аж до уприкреня были ми частые язды на тые войны, а яко юж тераз упатруе, мало потребные, бовем же и речи посполитой пожитку не веле тэ войны приносили. А мне паметнэ zostали для утерпеня великих пригод, трудности, шкодь и невыповеданых невчасов”²⁸⁰. Потім Євлашевський пише про те, що завдяки Божій обороні зміг вижити і здобути серед військових товаришів повагу і авторитет. З характеру повідомлення випливає, що період військової служби дуже запам’ятався Федорові, але чомусь він не хоче говорити про нього. Спробуємо з’ясувати це питання. Євлашевський конкретно пише тільки про участь у одній з найважливіших битв Лівонської війни, Ульській битві 26 січня 1564 р., але датує її 27 січня. На нашу думку, це пов’язано з тим, що Ульська битва розпочалася 26 січня ввечері, а закінчилася уже “при світлі місяця”²⁸¹, тобто вночі 27 січня. Тут треба також згадати, що на той час відлік доби розпочинався з шостої години вечора, тому цілком

---

²⁸⁰Інститут мовы і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы
НАН Беларусі. — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”. — Арк. 1 зв.

²⁸¹Скрынников Р. Г. Великий государь Иоанн Василевич Грозный: в 2 т. /
Руслан Григорьевич Скрынников. — Т. 1. — Смоленск : Русич, 1996. —
С. 243.

правильно було датувати згадану битву 27 січня.

МАЄМО ІНФОРМАЦІЮ, ЩО МЕМУАРИСТ ПІЗНІШОГО ЧАСУ ЙОАХИМ ЄРЛИЧ У СВОЇЙ “ХРОНІЦІ” ПОДАЄ НЕДОСТОВІРНУ ІНФОРМАЦІЮ ПРО СВОЮ ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ У ТОЙ ЧАС, КОЛИ ВІН БУВ ЧЕНЦЕМ МИКІЛЬСЬКОГО ПУСТИННОГО МОНАСТИРЯ, ПРИ ЧОМУ ХАРАКТЕР ПОВІДОМЛЕННЯ ДОЗВОЛЯЄ ГОВОРИТИ, ЩО ЙОГО АВТОР НІБИ-ТО ЛЮБИВ “ПОМАХАТИ ШАБЛЕЮ”²⁸². МИ НЕ МАЄМО МОЖЛИВОСТІ ВСТАНОВИТИ, ЧИ СПРАВДІ ЄВЛАШЕВСЬКИЙ БРАВ БЕЗПОСЕРЕДНЮ УЧАСТЬ У БИТВІ, ЧИ БУВ У ЯКОМУСЬ РЕЗЕРВІ, І ВЗАГАЛІ ДОСЛІДИТИ ДЕТАЛІ ЙОГО ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ, НАВІТЬ ПІД ЧИЙМ КОМАНДУВАННЯМ ВІН ВОЮВАВ, ОТЖЕ, ЗАЛИШАЄТЬСЯ ДОВІРЯТИ ЙОГО СЛОВАМ. НА НАШУ ДУМКУ, ДОВІРЯТИ АВТОРУ МОЖНА, АДЖЕ В ЙОГО ПОВІДОМЛЕННІ НЕМА ПОКАЗНОГО ГЕРОЇЗМУ, І ВІН НЕ ХОТІВ ВИХВАЛЯТИСЯ ВІЙСЬКОВОЮ СЛУЖБОЮ, ВІДВЕРТО НАЗИВАЮЧИ ЇЇ ВАЖКОЮ, А ЛІВОНСЬКУ ВІЙНУ — НЕПОТРІБНОЮ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ.

В УЖЕ ЦИТОВАНОМУ ПОВІДОМЛЕННІ МАЄМО ЗГАДКУ ПРО ЧИСЛЕННІ ВИПАДКИ НА ВІЙНІ, КОЛИ ЄВЛАШЕВСЬКИЙ РЯТУВАВСЯ МАЙЖЕ ЗАВДЯКИ БОЖЕСТВЕННОМУ ВТРУЧАННЮ, ТА ПОДЯКУ БОГУ ЗА ЙОГО ЗАХИСТ. ПРО УЧАСТЬ У ІНШИХ ВІЙСЬКОВИХ АКЦІЯХ ФЕДІР КОРОТКО ПОВІДОМЛЯЄ, ЩО ЇХ БУЛО БАГАТО І ВОНИ ЙОМУ НАБРИДЛИ, НЕ ВКАЗУЮЧИ НА ДЕТАЛІ. МОЖЕМО ПРИПУСТИТИ ЩО ЄВЛАШЕВСЬКИЙ, ХОЧ, ЯК САМ ПИШЕ, І ЗАПАМ’ЯТАВ ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ, АЛЕ НЕ РОЗПОВІДАЄ ПРО НЕЇ, ПО-ПЕРШЕ, ТОМУ, НЕ ЗБЕРЕГЛОСЯ АБО НЕ БУЛО ЩОДЕННИКА, ЗА ЯКИМ МОЖНА БУЛО ДЕТАЛЬНО ПРО УСЕ ВИКЛАСТИ, ПО-ДРУГЕ, ВІН ОЦІНЮЄ ТІ ВІЙСЬКОВІ АКЦІЇ ЯК НЕВИГІДНІ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ, ТОМУ НЕ ВАРТІ ОПИСУ, А ЯК МИ ВСТАНОВИЛИ, ВІН ВИБИРАВ ТІЛЬКИ ТУ ІНФОРМАЦІЮ, КОТРА ЗАСЛУГОВУЄ НА УВАГУ. ТАКЕ СТАВЛЕННЯ ДО ІНФЛЯНТСЬКОЇ КАМПАНІЇ ВІДПОВІДАЄ ПОЗИЦІЇ КЛАНУ РАДЗИВІЛІВ, ЯКІ ВВАЖАЛИ, ЩО ЦЯ ВІЙНА ПРИЗВЕЛА ДО ВТРАТИ ПОЛОЦЬКА І ВИЧЕРПУЄ РЕСУРСИ КРАЇНИ²⁸³. НАТОМІСТЬ РІД

---

²⁸²Тесленко І. Родинний клан Єрличів / Ігор Тесленко // Соціум. Альманах соціальної історії. — К., 2004. — Вип. 4. — С. 169.

²⁸³Янушкевіч А. М. Вялікае Княства Літоўскае і Інфлянцкая вайна 1558—1570 гг. / Андрэй Мікалаевіч Янушкевіч. — Мінск : Медисонт,

Ходчевичів на чолі з Яном Ієронімом підтримував політику великого князя у питанні підпорядкування інфлянтських земель. Це пояснюється тим, що ядро володінь Ходкевичів знаходилося у Жемайтії, котра мала тісні економічні зв'язки з Інфлянтами²⁸⁴.

Детальнішої інформації обставини військової служби Ф. Євлашевського немає. Однак зберігся військовий попис 1567 р., згідно якого мемуарист виставив до новогрудської корогви одного вершника, свого слугу Федька, а сам служив у почті Яна Ієроніма Ходкевича²⁸⁵. Якщо додати до цього той факт, що король у листі від 15.12.1568 р. називає Ф. Євлашевського новогрудським зем'янином, то впливає, що Євлашево не було єдиною маєтністю мемуариста, а сам він мав подвійний правовий статус: королівського шляхтича та зем'янина²⁸⁶. Відповідно до того, що Ф. Євлашевський у 1567 служив у почті Я. Ходкевича, можна зробити висновок, що його земледавцями були саме Ходкевичі.

Виконавши свій земський обов'язок, Євлашевський полишає військову службу. В "Щоденнику" читаємо, що вже у 1565 р. він жив у Вільно і збирав подушний податок. Цей особливий податок брався з усього населення країни, окрім шляхти, духовенства і немовлят²⁸⁷. Можливо, здобуття Федором цієї

2007. — С. 218, 272—273.

²⁸⁴ Тамсама. — С. 279.

²⁸⁵ Литовская метрика. — Отдел 1. Ч. 3: Книги публичных дел. Перепись войска литовского / [ред. С. Л. Пташицкий]. — Петроград: Издание Императорской Академии наук, 1915. — (Серия "Русская историческая библиотека, издаваемая Императорскою Археографическою Коммисиею"; Т. 33). — Стб. 816.

²⁸⁶ SIENKIEWICZ W. OP. CIT. — S. 207.

²⁸⁷ Литовская метрика. — Отдел 1-2. — Ч. 3: Книги публичных дел / [ред. И. И. Лаппо]. — Т. 1. — Юрьев: Типография К. Маттисена, 1914. — IV. — (Серия "Русская историческая библиотека, издаваемая Императорскою

державної служби пов'язане з тим, що після Ульської битви один з литовських головнокомандувачів Григорій Іванович Ходкевич (? - 1572) отримав уряд каштеляна віленського і йому потрібна була “своя” людина для збору податків на військові витрати. Можна припустити, що за Євлашевського, котрий був під юрисдикцією Ходкевичів, власників маєтку Ляховичів, поклопоталися його патрони, здобувши йому державну службу.

У ВІЛЬНО ФЕДІР ЗНАЙОМИТЬСЯ З КНЯЗЕМ ЯНОМ (ОЧЕВИДНО, ІЄРОНІМОВИЧЕМ) МАКОВЕЦЬКИМ, АРХИДИЯКОНОМ ВАРШАВСЬКИМ, КАНОНІКОМ ВІЛЕНСЬКИМ, ПИСАРЕМ У СКАРБИ КОРОЛЯ, БРАТОМ ВІДОМОГО ІЄРОНІМА МАКОВЕЦЬКОГО²⁸⁸, КОТРИЙ БУВ СЕКРЕТАРЕМ МИКОЛИ РАДЗИВИЛА “ЧОРНОГО”, СЕКРЕТАРЕМ КОРОЛЯ, НАМІСНИКОМ НЕСВІЗЬКИМ І ДИПЛОМАТОМ. ЯНА МАКОВЕЦЬКОГО ЄВЛАШЕВСЬКИЙ ХАРАКТЕРИЗУЄ ДУЖЕ ДОБРЕ, ВКАЗУЮЧИ, ЩО САМЕ ЙОМУ ЗАВДЯЧУЄ БАГАТЬОМА ЗНАЙОМСТВАМИ З ВАЖЛИВИМИ ЛЮДЬМИ ТА ЗНАННЯМИ В ОБЛКОВІЙ СПРАВІ. ОЧЕВИДНО, З ПОДАЧІ ЯНА МАКОВЕЦЬКОГО ВЖЕ 1566 ЧИ 1567 Р. ФЕДІР ЄВЛАШЕВСЬКИЙ ОТРИМУЄ ПОСАДУ ПРИ ДВОРІ КОРОЛЯ ЖИГІМОНТА АВГУСТА (1548—1572). З ТЕКСТУ “ЩОДЕННИКА” МОЖНА ЗРОБИТИ ВИСНОВОК, ЩО ПРИ ДВОРІ КОРОЛЯ ВІН ВІВ ЯКУСЬ КНИГУ ВИДАТКІВ ЧИ ПОДІБНИЙ ОБЛКОВИЙ ГОСПОДАРСЬКИЙ ДОКУМЕНТ.

САМЕ В ЦЕЙ ЧАС ЄВЛАШЕВСЬКИЙ ПОТРАПИВ ПІД ВПЛИВ ПРОТЕСТАНТСЬКИХ ІДЕЙ І ПЕРЕЙШОВ ІЗ ПРАВОСЛАВ'Я У КАЛЬВІНІЗМ, ПОПУЛЯРНУ НА ТОЙ ЧАС ТЕЧІЮ ПРОТЕСТАНТИЗМУ.

ПІЗНІШЕ ФЕДІР СТАВ БЛИЖЧЕ ДО КОРОЛЯ І ВИКОНУВАВ ЯКІСЬ ЙОГО ОСОБИСТІ ДОРУЧЕННЯ, ТА ЦЯ РОБОТА НЕ ПРИНОСИЛА ЙОМУ ЗАДОВОЛЕННЯ: “СПЫСКОВАЛЭМ ... В ПОТРЕБАХ КОРОЛЯ ЕГО МИЛОСТИ, ХОТЬ МИ ТА ПОСЛУГА МЕРЗИЛА”²⁸⁹. В 1571 Р.

Археографическою Коммисією”; Т. 31). —С. 358— 363.

²⁸⁸Koniewska I. Makowiecki Hieronim / Irena Koniewska // Polski Słownik Biograficzny. — Т. XIX/2: Majdrowicze Eugeniusz — Malicki Bartołomey. — Kraków : Drukarnia uniw. Jagiellońskiego, 1974. — S. 223—224.

²⁸⁹Інституту мовознавства імені Якуба Коласа НАН Біларусі. — Б. ш. — “М/ф

ЄВЛАШЕВСЬКИЙ НАВІТЬ ВИКОНУВАВ ДОРУЧЕННЯ КОРОЛЯ, ЯКЕ ВИМАГАЛО ПРАВНИЧОГО ДОСВІДУ. З 1571 Р. АДВОКАТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ СТАЄ ОСНОВНИМ ЗАНЯТТЯМ ФЕДОРА.

Під 1572 р. у “Щоденнику” читаємо, що ЖИГИМОНТ ІІ АВГУСТ ДОМОВИВСЯ З МАРШАЛКОМ ЛИТОВСЬКИМ ЯНОМ ІєРОНИМОМ ХОДКЕВИЧЕМ ПРО ЗАМІНУ МАЄТКУ ЛЯХОВИЧИ НА СВИСЛОЧ. ТАК ЯК ДВІР ЄВЛАШЕВО НАЛЕЖАВ ДО ЛЯХОВЕЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ, ТО Ф. ЄВЛАШЕВСЬКИЙ, ЯК І ІНШІ БОЯРИ-ШЛЯХТА, МАВ ПЕРЕЙТИ ПІД ЗВЕРХНІСЬ ХОДКЕВИЧІВ²⁹⁰, КОТРІ З КІНЦЯ ХVІ СТ. ПОЧИНАЮТЬ ПИСАТИСЯ “ГРАФИ НА ЛЯХОВИЧАХ”²⁹¹. ЗАВДЯКИ ДОКУМЕНТАМ, ПОВ’ЯЗАНИМ З ЦІЄЮ АКЦІЄЮ, МИ МАЄМО ІНФОРМАЦІЮ ПРО ЗЕМЕЛЬНІ ВОЛОДІННЯ МЕМУАРИСТА. ТАК, ЗА ДАНИМИ РЕВІЗІЇ ДМИТРА САПЕГИ, 1572 Р., Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОМУ В КОРОЛІВСЬКІЙ ДЕРЖАВІ НАЛЕЖАВ ДВІР ЄВЛАШЕВО (БЛИЗЬКО 20 ВОЛОК), 6 ВОЛОК У МИСЛІБОЖУ, А ТАКОЖ 2 ВОЛОКИ ЛІСУ ПОНАД РІКОЮ ЩАРОЮ²⁹². У ТОМУ Ж 1572 Р. Я. ХОДКЕВИЧ ЗАТВЕРДИВ МЕМУАРИСТУ ЙОГО МАЄТКИ, ЗАПИСАВШИ ЙОМУ НА НИХ ВОЛОКУ У СЕЛІ КАМ’ЯНЦІ Й 800 КОП ЛИТОВСЬКИХ ГРОШЕЙ. З ЦИХ НАДАНЬ Ф. ЄВЛАШЕВСЬКИЙ МАВ ВИСТАВЛЯТИ ДВОХ ВЕРШНИКІВ ДО КОРОГВИ Я. ХОДКЕВИЧА²⁹³. ЦІКАВИМ Є ФАКТ, ЩО У ЦЬОМУ ПРИВІЛЕЇ ЗЕМЛЕДАВЕЦЬ ЗОБОВ’ЯЗУЄ ЄВЛАШЕВСЬКОГО, ОКРІМ ЗВИЧНИХ ПОВИННОСТЕЙ, ПОСЛУГУВАТИ ЩЕ Й У “РЕЧАХ СУДОВИХ”, ТОБТО ПРИЗНАЧАЄ ЙОГО АДВОКАТОМ.

САМЕ ХОДКЕВИЧІВ ФЕДІР ЄВЛАШЕВСЬКИЙ НАЗИВАЄ СВОЇМИ ПАНАМИ, А ІНФОРМАЦІЯ ПРО НИХ СТАНОВИТЬ БЛИЗЬКО 10 % ТЕКСТУ “ЩОДЕНИКА”, ДО ТОГО Ж

“Дзєннїк” Еўлашоўскага”. — Арк. 4.

²⁹⁰Марцелєв С. В. Свод памятников истории и культуры Белоруссии. Брестская область / Станислав Викторович Марцелєв. — Минск : БелСЭ, 1990. — С 280—281.

²⁹¹Рэспубліка Беларусь. Вобласці і раёны: энцыкл. давед. / [аўт.-склад. Л. В. Калєнда]. — Мінск : Беларуская энцыклапєдыя, 2004. — С. 341.

²⁹²SIENKIEWICZ W. OP. CIT. — S. 208.

²⁹³SIENKIEWICZ W. OP. CIT. — S. 208.

НАЙЧАСТІШЕ СЕРЕД ІШНИХ ОСІБ ЄВЛАШЕВСЬКИЙ ЗГАДУЄ ЯНА ІЄРОНІМА ХОДКЕВИЧА. МЕМУАРИСТ СУМЛІННО СЛУЖИВ СВОЇМ ПАТРОНАМ, А ВОНИ ЙОГО ВІДПОВІДНО ВІНАГОРОДЖУВАЛИ. ТАК, У 1578 Р. ОЛЕКСАНДР ХОДКЕВИЧ, ВЕЛИКИЙ МАРШАЛОК ЛИТОВСЬКИЙ, ЗАСТАВИВ ЄВЛАШЕВСЬКОМУ 2 ВОЛОКИ ПІД ЗАСТАВУ 200 КІП ЛИТОВСЬКИХ ГРОШЕЙ, ВІДЛУЧИВШИ ЇХ ВІД КАМ'ЯНКИ І ПРИЄДНАВШИ ДО ДВОРУ ЄВЛАШЕВО. 20 ВЕРЕСНЯ 1589 Р. ЯН КАРОЛЬ ТА ОЛЕКСАНДР ХОДКЕВИЧІ ЗАСТАВИЛИ МЕМУАРИСТУ МАЄТКИ КАМ'ЯНКУ І МИСЛІБОЖ У 1800 КІП ЛИТОВСЬКИХ ГРОШЕЙ. ТАКОЖ ХОДКЕВИЧІ ЗВІЛЬНИЛИ Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ТА ІНШИХ ПОВИННОСТЕЙ З ЦИХ МАЄТНОСТЕЙ²⁹⁴.

З 1572 Р. ФЕДІР ЄВЛАШЕВСЬКИЙ ТАКОЖ СТАЄ “УМОЦОВАНИМ” (АДВОКАТОМ) МАРШАЛКА ДВОРНОГО ТА ВОЄВОДИ ТРОЦЬКОГО КНЯЗЯ МИКОЛАЯ КШИШТОФА РАДЗИВІЛА “СИРІТКИ” (1549 - 1616). АДВОКАТСЬКУ СЛУЖБУ РАДЗИВІЛУ ЄВЛАШЕВСЬКИЙ ПОЄДНУВАВ ЗІ СЛУЖБОЮ СВОЇМ ПЕРШИМ ПАНАМ, ХОДКЕВИЧАМ. ОЧЕВИДНО ЦЕ СТАЛО МОЖЛИВИМ ТОМУ, ЩО ЦІ ДВА КОНКУРУЮЧІ, ТА НАВІТЬ ВОРОГУЮЧІ, МАГНАТСЬКІ РОДИ ПОМИРИЛИСЯ МІЖ СОБОЮ ТА УКЛАЛИ “СОЮЗНИЦЬКИЙ” ДОГОВІР ЯК РАЗ 1572 РОКУ. ДО ТОГО Ж, ЄВЛАШЕВСЬКИЙ МІГ БУТИ АДВОКАТОМ РАДЗИВІЛІВ ЛИШЕ З ДОЗВОЛУ ХОДКЕВИЧІВ, ЗЕМЛЕДАВЦІВ. ТАКОЖ МОЖНА ПРИПУСТИТИ, ЩО КОНТАКТАМ З ДОМОМ РАДЗИВІЛІВ ФЕДІР ЄВЛАШЕВСЬКИЙ ЗАВДЯЧУЄ САМЕ ЯНУ ТА ІЄРОНІМУ МАКОВЕЦЬКИМ, КЛІЄНТАМ РАДЗИВІЛІВ, ПЕРШИЙ З ЯКИХ БУВ БЛИЗЬКИМ ДРУГОМ МЕМУАРИСТА. НАГАДАЙМО, ЩО САМЕ ЯН МАКОВЕЦЬКИЙ, БРАТ ВІДОМОГО ДИПЛОМАТА ТА СЕКРЕТАРЯ КНЯЗЯ КШИШТОФА РАДЗИВІЛА “ЧОРНОГО” ІЄРОНІМА МАКОВЕЦЬКОГО, ЄВЛАШЕВСЬКОГО “ВЕЛЕ ЛЮДЯМ В ЗНАЕМОСТЬ ПОДАЛ”²⁹⁵. ЦІКАВО, ЩО ІЄРОНІМ МАКОВЕЦЬКИЙ, КЛЕЦЬКИЙ НАМІСНИК КНЯЗЯ КШИШТОФА РАДЗИВІЛА “СИРІТКИ”, ВИДАВ ЄВЛАШЕВСЬКОМУ КНЯЗІВСЬКУ ПЛАТНЮ ЗА ПЕРШИЙ РІК СЛУЖБИ²⁹⁶. ОТЖЕ, ПРИПУЩЕННЯ ПРО РОЛЬ ЯНА

²⁹⁴Sienkiewicz W. Op. cit. — S. 209.

²⁹⁵Інстытут мовы і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы
НАН Беларусі. — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”. — Арк. 2.

²⁹⁶Коршунаў А. Ф. Новыя даныя аб Фёдары Еўлашоўскім... — С. 111.

МАКОВЕЦЬКОГО В ЗДОБУТТІ ЄВЛАШЕВСЬКИМ СЛУЖБИ У КНЯЗЯ “СИРІТКИ” ХОЧА І ВІРОГІДНЕ, ОДНАК НАЛЕЖИТЬ ДО СФЕРИ, НЕ ВІДОБРАЖЕНОЇ У ДЖЕРЕЛАХ, А ТОМУ ХИСТКИМ.

ЗБЕРЕГЛОСЯ КІЛЬКА ДОКУМЕНТІВ, КОТРІ ДОЗВОЛЯЮТЬ ВИЗНАЧИТИ УМОВИ СЛУЖБИ ЄВЛАШЕВСЬКОГО КНЯЗЮ “СИРІТЦІ” ТА ДЕЯКІ ДЕТАЛІ ЇХ ДІЛОВИХ СТОСУНКІВ. ТАК, В РОЗПИСЦІ ФЕДОРА ЄВЛАШЕВСЬКОГО КНЯЗЮ КШИШТОФУ РАДЗИВІЛУ НАЗИВАЄТЬСЯ РОЗМІР РІЧНОЇ ПЛАТНІ ЗА ПЕРШИЙ (1572) РІК СЛУЖБИ: 50 ПОЛЬСЬКИХ ЗЛОТИХ, 10 ДЖОК ЖИТА ТА 10 ДЖОК ВІВСА. ДЛЯ ПОРІВНЯННЯ, НАЙМАНИЙ КІННИЙ ВОЇН У ТОЙ ЧАС ЗА РІК СЛУЖБИ У ІНФЛЯНТАХ ОТРИМУВАВ ВІД 12 ДО 24 ПОЛЬСЬКИХ ЗЛОТИХ²⁹⁷. НА ЖАЛЬ, ПОДІБНИХ РОЗПИСОК ЄВЛАШЕВСЬКОГО ЗА ПІЗНІШИЙ ЧАС НЕ ВІДНАЙДЕНО, ТОМУ МИ НЕ ЗНАЄМО, ЯК ЗМІНЮВАЛОСЯ ЙОГО “ЗАРОБІТНА” ПЛАТНЯ. ОДНАК, МОЖНА ПРИПУСТИ, ЩО ПЛАТНЯ КНЯЗЯ КШИШТОФА РАДЗИВІЛА “СИРІТКИ” ФЕДОРУ ЄВЛАШЕВСЬКОМУ З ЧАСОМ ЗРОСЛА, ПОРІВНЯНО З ПЕРШИМ РОКОМ СЛУЖБИ. НАПРИКЛАД, ЗА ВІДОМИМИ НАМ БОРГОВИМИ РОЗПИСКАМИ ДЕЩО ПІЗНІШОГО ЧАСУ КНЯЗЯ МИКОЛАЯ КШИШТОФА РАДЗИВІЛА “СИРІТКИ” ТА КНЯЗЯ ЯНУША РАДЗИВІЛА МОЖНА ВСТАНОВИТИ, ЩО ЄВЛАШЕВСЬКИЙ МІГ ПОЗИЧАТИ СВОЇМ ПАТРОНАМ ДОВОЛІ ВЕЛИКІ СУМИ ГОТІВКОВИХ ГРОШЕЙ: 300 ПОЛЬСЬКИХ ЗЛОТИХ ПОЗИЧИВ КНЯЗЮ КШИШТОФУ РАДЗИВІЛУ “СИРІТЦІ” 7.05.1579 Р.²⁹⁸; 1000 КОП ЛИТОВСЬКИХ ГРОШЕЙ ОТРИМАВ ПО БОРГОВОМУ ЗОБОВ’ЯЗАННЮ КНЯЗЯ РАДЗИВІЛА “СИРІТКИ” 7.01.1598 Р.²⁹⁹; ПОЗИЧИВ КНЯЗЮ КШИШТОФУ РАДЗИВІЛУ “СИРІТЦІ” 1500 КОП ГРОШЕЙ ЛІЧБИ ЛИТОВСЬКОЇ 20.01.1598 Р.³⁰⁰; ПОЗИЧИВ КНЯЗЮ ЯНУШУ РАДЗИВІЛУ 1610 КОП ГРОШЕЙ ЛІЧБИ ЛИТОВСЬКОЇ 15.11.1601 Р.³⁰¹; ПОЗИЧИВ КНЯЗЮ КШИШТОФУ РАДЗИВІЛУ “СИРІТЦІ” 1860 КОП ГРОШЕЙ ЛІЧБИ ЛИТОВСЬКОЇ

---

²⁹⁷ Янушкевіч А. М. Цыт. твор. — С. 171.

²⁹⁸ Коршунаў А. Ф. Новыя даныя аб Фёдары Еўлашоўскім... — С. 112.

²⁹⁹ Коршунаў А. Ф. Новыя даныя аб Фёдары Еўлашоўскім... — С. 112—113.

³⁰⁰ Тамсама. — С. 113.

³⁰¹ ТАМСАМА. — С. 114—115.

11.11.1611 р.³⁰² З МЕМУАРІВ, У ЯКИХ ЗАХОДИМО ЧИМАЛО ПОДРОБИЦЬ СОСУНКІВ ЄВЛАШЕВСЬКОГО ТА ЙОГО ПАТРОНІВ, МОЖНА ЗРОБИТИ ВИСНОВОК, ЩО ВІН БУВ ДУЖЕ БЛИЗЬКИЙ ДО КНЯЗЯ КШИШТОФА РАДЗИВЛА “СИРІТКИ” І ДОБРЕ ДО НЬОГО СТАВИВСЯ. ВИСОКА ПЛАТНЯ ЄВЛАШЕВСЬКОГО ДОЗВОЛИЛА ЙОМУ В МАЙБУТНЬОМУ КУПИТИ ЗЕМЕЛЬНЕ ВОЛОДІННЯ. ЯК ВІДЗНАЧИЛА Н. СТАРЧЕНКО, ВИКОРИСТОВУЮЧИ МАТЕРІАЛИ ВОЛИНІ XVI СТ., НА ТОЙ ЧАС СЕРЕД ОСНОВНОГО ЗАГАЛУ ШЛЯХТИ МАЛИ ЗМОГУ КУПУВАТИ ЗЕМЛЮ В ОСНОВНОМУ АДВОКАТИ³⁰³.

ДОВОДИЛОСЬ ЄВЛАШЕВСЬКОМУ ТАКОЖ ЗАХИЩАТИ НА СУДІ ІНТЕРЕСИ ВОЄВОДИ КИЇВСЬКОГО, МАРШАЛКА ЗЕМЛІ ВОЛИНСЬКОЇ ВАСИЛЯ-КОСТЯНТИНА КОСТЯНТИНОВИЧА ОСТРОЗЬКОГО (1528 - 1608) ПРОТИ ВОЄВОДИ СЕРАДЗЬКОГО ОЛЬБРАХТА ЛАСЬКОГО У СПРАВІ ПОВЕРНЕННЯ ОСТРОГА. САМЕ ЦЯ ВДАЛА СУДОВА СПРАВА ДОПОМОГЛА ЄВЛАШЕВСЬКОМУ ВИКЛОПОТАТИ ДЛЯ СВОГО БАТЬКА ТУРОВО-ПІНСЬКУ ЄПІСКОПІЮ. НА ЖАЛЬ МИ НЕ ЗНАЄМО ДЕТАЛЕЙ СПРАВИ, ЯКА НА СЬОГОДНІ ОБРОСЛА ВЕЛИКОЮ КІЛЬКІСТЮ ЛІТЕРАТУРИ, АЛЕ СУДЯЧИ З УСЬОГО ЦЕ БУВ ГРАНДІОЗНИЙ ПРОЦЕС ПРО ВЕЛИКІ ГРОШІ. РОЛЬ ЄВЛАШЕВСЬКОГО У ЦИХ ПОДІЯХ НАМ НЕ ВІДОМА, АЛЕ ЗНАЄМО, ЩО ДВА ВОЄВОДИ ЗМОГЛИ ПОРОЗУМІТИСЯ У МАЙНОВОМУ КОНФЛІКТІ, КОТРИЙ МАЛО НЕ ПЕРЕРІС У ЛОКАЛЬНУ ВІЙНУ³⁰⁴. ВІДОМИЙ ДОСЛІДНИК КЛАНУ ОСТРОЗЬКИХ І. ТЕСЛЕНКО ЗАЗНАЧАЄ, ЩО НА СУДІ КНЯЗЮ КОСТЯНТИНУ-ВАСИЛЮ ОСТРОЗЬКОМУ ВДАЛОСЯ СПРОСТУВАТИ АРГУМЕНТИ ПРОТИВНИКА (Я. ЛАСЬКОГО) І ПОСТАВИТИ ПІД СУМНІВ ПРАВОМІРНІСТЬ ЙОГО ДОКУМЕНТІВ, НА ПІДСТАВІ ЯКИХ ТОЙ ПРЕТЕНДУВАВ НА ЧАСТИНУ ОСТРОЖЧИНИ³⁰⁵. ЗАУВАЖИМО

---

³⁰²Тамсама. — С. 116 – 117.

³⁰³СТАРЧЕНКО Н. П. ПРАВОВА СИТУАЦІЯ НА ВОЛИНІ У XVI СТ. / СТАРЧЕНКО НАТАЛІЯ ПЕТРІВНА // КИЇВСЬКА СТАРОВИНА. — К., 1999. — № 5. — С. 26—27.

³⁰⁴Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525—1608) Wojewoda kijowski i Marszałek ziemi Wołyńskiej / Tomasz Kempa. — Toruń : Uniwersytet Mikołaja Kopernika, 1997. — S. 79.

³⁰⁵Деталі цієї справи див. : Тесленко І. Боротьба за Остріг: князь Острозький

ТАКОЖ, ЩО НЕДОСВІДЧЕНОМУ ТА НЕАВТОРИТЕТНОМУ ПРАВНИКУ НАВРЯД ЧИ ДОВІРИЛИ Б ВЕСТИ ТАКУ ВАЖЛИВУ СПРАВУ. МОЖЛИВО, ЄВЛАШЕВСЬКИЙ БУВ РЕКОМЕНДОВАНИЙ КНЯЗЮ ВАСИЛЮ-КОСТЯНТИНУ ОСТРОЗЬКОМУ ЯК СПЕЦІАЛІСТ КИМОСЬ З ДОМУ КНЯЗІВ РАДЗИВІЛІВ, КОТРИЙ БУВ У БЛИЗЬКИХ РОДИНИХ СТОСУНКАХ З ДОМОМ ОСТРОЗЬКИХ. ЗОКРЕМА, ДОНЬКИ КНЯЗЯ ВАСИЛЯ-КОСТЯНТИНА ОСТРОЗЬКОГО, СПОЧАТКУ КАТЕРИНА, А ПОТІМ ЄЛИЗАВЕТА, БУЛИ В ШЛЮБІ З КНЯЗЕМ КШИШТОФОМ РАДЗИВІЛОМ “ПЕРУНОМ”³⁰⁶.

У 1577 р. Стефан Баторій (1576—1586) призначив Федора Євлашевського на посаду сервечського та пінського мостовничого. Федір гарно проявив себе на новій посаді та здобув добру оцінку серед місцевої шляхти: вже через два роки він був обраний послом від Новоградського повіту на Варшавський сейм, де брав участь у підготовці проекту заснування Головного Литовського Трибуналу — вищого суду в князівстві Литовському.

У тому ж 1577, 10 лютого, ФЕДІР ЄВЛАШЕВСЬКИЙ ОДРУЖИВСЯ З ПРАВОСЛАВНОЮ ШЛЯХТЯНКОЮ ГАННОЮ БОЛОТОВНОЮ (?—?). ПРО ЦЮ ПОДІЮ ВІН ЗАЛИШИВ ДОВОЛІ ІНФОРМАТИВНЕ ПОВІДОМЛЕННЯ. ЄВЛАШЕВСЬКИЙ РОЗПОВІДАЄ ПРО СВОЮ ДРУЖИНУ, ЩО ВОНА БУЛА СЕСТРОЮ ДАНИЛА БОЛОТОВИЧА, ЩО ЇЇ ПРЕДКОМ БУВ АНТОНІЙ БОЛОТО “ЧЕЛОВЕКЪ ЗНАЧНЬЙ”, КОТРИЙ ЗА ЧАСІВ КОРОЛЯ КАЗИМИРА ПРИЇХАВ З МОСКВИ, ОТРИМАВ ШЛЯХЕТСЬКІ ОСІЛОСТІ, А ЙОГО ПОТОМКИ, ЯКИХ НЕМАЛО НАРОДИЛОСЯ, ТРИМАЮТЬ ТІ ОСІЛОСТІ У ШКЛОВІ. ЯК ВІДОМО, В ЧАСИ ЄВЛАШЕВСЬКОГО ШКЛОВ БУВ МІСТОМ ЯНА ІЄРОНІМОВИЧА ХОДКЕВИЧА. БОЯРСЬКІ ОСІЛОСТІ У ШКЛОВІ, ОЧЕВИДНО, ТРИМАЛИСЯ ЛЕННИКАМИ ХОДКЕВИЧА, ЗНАЧИТЬ БОЛОТОВИЧІ БУЛИ ЇХ СЛУГАМИ. МАЄМО ЗВИЧНУ СХЕМУ ВИБОРУ ПОДРУЖНЬОГО ПАРТНЕРА, КОЛИ СЛУГИ ОДНОГО МАГНАТА НАМАГАЛИСЯ ПОРІДНИТИСЯ. ОСНОВНОЮ

проти острозького старости / Ігор Тесленко // Соціум. Альманах соціальної історії. — К., 2003. — Вип. 3. — С. 107—110.

³⁰⁶Яковенко Н. М. Українська шляхта з кінця XVI до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна) / Наталія Миколаївна Яковенко. — К. : Наукова думка, 1993. — С. 277.

ПРИЧИНОЮ ТУТ, ЗВИЧАЙНО, БУЛО ТЕ, ЩО КЛІЄНТИ НАМАГАЛИСЯ ОБ'ЄДНАТИ СВОЇ ЗЕМЕЛЬНІ НАДАННЯ ВІД ОДНОГО ПАТРОНА. У “ЩОДЕННИКУ” ОДРАЗУ ПІСЛЯ ОПИСУ РОДУ ДРУЖИНИ ПОДАНА ЇЇ ПЕРСОНАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА, ЯКА ПОЧИНАЄТЬСЯ СЛОВАМИ: “В МАЕТНОСТИ СМЫ СЕ З ОБУ СТОРОН РОВНОЙ ЗНЕСЛИ БЫЛИ...”³⁰⁷. ЯК БАЧИМО, РОЗРАХУНОК МІГ МАТИ МІСЦЕ У ШЛЮБІ ФЕДОРА ЄВЛАШЕВСЬКОГО. ЦІКАВИМ ВИДАЄТЬСЯ ТОЙ ФАКТ, ЩО МЕМУАРИСТ ОСОБЛИВО ПІДКРЕСЛЮЄ СВОЮ МАЙНОВУ РІВНІСТЬ З ДРУЖИНОЮ, ХОЧА ШЛЮБНА ПРАКТИКА В ТОЙ ЧАС ХАРАКТЕРИЗУВАЛАСЯ ТИМ, ЩО РОДИНА НАРЕЧЕНОЇ БУЛА БІЛЬШ ЗАБЕЗПЕЧЕНОЮ І ОБИРАЛА ДЛЯ НЕЇ ЗА ЧОЛОВІКА ЛЮДИНУ НЕ СТІЛЬКИ БАГАТУ, СКІЛЬКИ АВТОРИТЕТНУ, З ВИСОКИМ СОЦІАЛЬНИМ СТАТУСОМ³⁰⁸. ПРО СТАВЛЕННЯ ЄВЛАШЕВСЬКОГО ДО ДРУЖИНИ СКАЖЕМО ДАЛІ, ТУТ ЗАУВАЖИМО ТІЛЬКИ, ЩО ВІН ЛЮБИВ ЇЇ І БАЧИВ У НІЙ ВІРНОГО ЖИТТЄВОГО ПАРТНЕРА.

У шлюбі з Ганною Болотовною Федір Євлашевський мав 9 синів та 5 дочок. Нам відомі імена тільки десяти дітей мемуариста і дати народженні тільки тих, про кого він згадує у “Щоденнику”: Ярош (?—?), Ян (1579—17.02.1602), Йоахим (20.01.1581—?), Лаврін (28.09.1584—?), Мартин (3.11.1585—?), Раїна (16.03.1587 - ?), Гальшка (30.07.1588—?), а також Федір (?—?), Самуель (?—1623/1627³⁰⁹) і Петро (?—?). В мемуарах згадуються тільки Ярош, Ян, Йоахим, Лаврін, Мартин, Раїна та Гальшка. Коли народилися інші діти Євлашевського та як їх звали, вдалося з'ясувати польському досліднику В. Сінкевичу за допомогою нововіднайдених документів, листів і земельних надань³¹⁰. Дивно, але Євлашевський не вказує дату народження свого первістка

³⁰⁷Інститут мовы і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі. — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”. — Арк. 9 зв.

³⁰⁸Старченко Н. Шлюбна стратегія вдів і кілька проблем навколо неї (шляхетська Волинь XVI ст.) / Старченко Наталія Петрівна // Київська старовина. — К., 2000. — № 6. — С. 61—62.

³⁰⁹Sienkiewicz W. Op. cit. — 210.

³¹⁰SIENKIEWICZ W. OP. CIT. — S. 207—210.

— Яроша. Мабуть, його народження припало на 1578 р., бо одружився Федір Євлашевський в лютому 1577 р. а другий син Ян з'явився у 1579 р.

ОТЖЕ, НАМ ДУЖЕ МАЛО ВІДОМО ПРО ДІТЕЙ ФЕДОРА ЄВЛАШЕВСЬКОГО. ОБМАЛЬ ІНФОРМАЦІЇ ПОДАЄ ВІН САМ СТОСОВНО ЇХ ДОЛІ. ЯКЩО НАВІТЬ ПРИЙНЯТИ ГПОТЕЗУ, ЩО З “ЩОДЕННИКА” БУЛО ВТРАЧЕНО АРКУШІ З ЗАПИСАМИ ПОДІЙ ЗА 1597—1601 РР., ТО СУМНІВНО БУЛО Б ПРИПУСКАТИ, ЩО САМЕ ЗА ТІ П’ЯТЬ ПРОПУЩЕНИХ РОКІВ ВІДБУЛОСЯ НАРОДЖЕННЯ СЕМИ НЕ ЗГАДАНИХ ДІТЕЙ ЄВЛАШЕВСЬКОГО. ЗВІДСИ МОЖНА ЗРОБИТИ ВИСНОВОК, ЩО ФЕДІР ЄВЛАШЕВСЬКИЙ НАЗИВАЄ ТІЛЬКИ ТИХ ДІТЕЙ, ЧІЙ ТОЧНІ ДАТИ НАРОДЖЕННЯ БУЛИ ВІДОМІ. ШВИДШЕ ЗА ВСЕ, ЯКЩО НАРОДЖЕННЯ ДИТИНИ ВІДБУВАЛОСЯ БЕЗ ПРИСУТНОСТІ БАТЬКА, ТО ТАКА ПОДІЯ НЕ ПОТРАПЛЯЛА В ЩОДЕННИК І ВІДПОВІДНО МЕМУАРИ ЄВЛАШЕВСЬКОГО.

НАМ ВІДОМІ ДЕЯКІ ФАКТИ З ЖИТТЯ ДІТЕЙ ЄВЛАШЕВСЬКОГО, ЯКІ ДОПОМОЖУТЬ СКЛАСТИ ДЕТАЛЬНІШУ УЯВУ ПРО ЙОГО СТОСУНКИ ЗІ СВОЇМИ ПАТРОНАМИ. ЙОГО СТАРШИЙ СИН ЯРОШ У ВІЦІ БЛИЗЬКО ЧОТИРНАДЦЯТИ РОКІВ (1 ТРАВНЯ 1594 Р.) БУВ ВІДДАНИЙ ДО ДВОРУ ЯНА КАРОЛЯ ХОДКЕВИЧА, ПОТІМ СЛУЖИВ ПИСАРЕМ У НОВОГРУДСЬКОМУ СУДІ³¹¹. ЯРОШЕВІ ОЛЕКСАНДР (СИН ЯНА ІЄРОНІМОВИЧА) ХОДКЕВИЧ НАДАВ ДОБРОМИШЛЬСЬКИЙ МАЄТОК. ІНШИЙ СИН ФЕДОРА ЄВЛАШЕВСЬКОГО, ЙОАХИМ, СУПРОВОДЖУВАВ ДІТЕЙ КНЯЗЯ КШИШТОФА РАДЗИВІЛА “СИРІТКИ” ПІД ЧАС ЇХ ПОДОРОЖІ ДО ІТАЛІЇ. ЦЯ ПОДОРОЖ СИНА СТАЛА ЗДІЙСНЕННЯМ МРІЇ ЄВЛАШЕВСЬКОГО ПРО ВЛАСНУ ЗАКОРДОННУ МАНДРІВКУ, А, ЯК ВІДОМО, ШЛЯХТА НА ТОЙ ЧАС НАДАВАЛА ВЕЛИКОГО ЗНАЧЕННЯ ЗАКОРДОННИМ ПОДОРОЖАМ МОЛОДІ³¹². ЗБЕРІГСЯ ЛИСТ 1603 Р. ЙОАХИМА ЄВЛАШЕВСЬКОГО ДО БАТЬКА, В ЯКОМУ ВІН РОЗПОВІДАЄ ПРО НАЙСВІЖІШІ ІТАЛІЙСЬКІ ПОДІЇ ТА ПРО СИНІВ КНЯЗЯ РАДЗИВІЛА “СИРІТКИ”³¹³. ЯН, ДРУГИЙ СИН ФЕДОРА ЄВЛАШЕВСЬКОГО, БУВ

³¹¹Барысёнак С. Цыт. твор. — С. 121.

³¹²ZACHARA M. INSTRUKCJA KRZYSZTOFA II RADZIWIŁŁA DLA SYNA JANUSZA / M. ZACHARA, T. MAJEWSKA-LANCHOLC // ODRODZENIE I REFORMACJA W POLSCE. — WROCAWŁ—KRAKOW, 1971. — T. XVI. — S. 171.

³¹³SIĘKIEŃSKI M. OP. CIT. — S. 179.

УБИТИЙ ОЛЬБРАХТОМ БРУХАНСЬКИМ 17 лютого 1602 року³¹⁴. Два інші його сини, ПЕТРО І ФЕДІР, до 1628 р. володіли маєтком Євласшево. Відомо також, що Євласшевський 29 червня 1603 р. видав заміж найстаршу доньку Раїну за Яна Грушовського. Як бачимо, Ф. Євласшевський переймався долею своїх дітей і клопотався про їх кар'єру перед своїми покровителями.

У 1592 р. на сеймику в Царині Федора Євласшевського було обрано та затверджено привілеєм Жигимонта III Вази (1587—1632) на посаду новогрудського підсудка, яка вакувала після смерті Каспара Керснорського. Зберігся королівський привілей від 10.09.1592 р., даний мемуаристу на цю посаду³¹⁵. Як довів Д. Влімас на матеріалах упітського земського суду, посади у земських судах Великого князівства Литовського, як правило, здобувалися за протекції патронів, а самі урядники часто були близькими родичами³¹⁶. Тому не дивно, що писарем у цьому ж суді став син Євласшевського Ярош. Посаду новогрудського підсудка Федір Євласшевський обіймав до кінця життя.

З приводу дати смерті Федора Євласшевського існувало кілька думок. “Щоденник” обривається на звістках за 1604 р., тому вважалося, що саме цього року автор помер. Нарешті було віднайдено відомості, які підтвердили, що Євласшевський ще 1606 р. обіймав посаду новогрудського підсудка, а його син Ян був писарем у тому ж суді³¹⁷. Пізніше було знайдено лист Миколая Кшиштофа Радзивіла “Сирітки” (1549—1616) до Федора Євласшевського від 11 листопада 1611 р., котрий дав можливість

³¹⁴SIENKIEWICZ W. Op. cit. — S. 208.

³¹⁵Jevlašauskis Teodoras. Atsiminimai... — N. 90.

³¹⁶Вилимас Д. Элита и повседневность земских судов Упитского повета в 1566—1588 гг. (по материалам упитских земских судов) / Дариус Вилимас // Соціум. Альманах соціальної історії. — К., 2005. — Вип. 5. — С. 47.

³¹⁷Барысёнак С. Цыт. твор. — С. 121.

ПРИПУСТИТИ, ЩО ЩЕ У ДРУГОМУ ДЕСЯТИЛІТТІ XVII СТ. ВІН БУВ ЖИВИЙ³¹⁸. НАРЕШТІ В AGDA БУЛО ЗНАЙДЕНО ДОКУМЕНТ ЗА БЕРЕЗЕНЬ 1616 Р, В ЯКОМУ ЄВЛАШЕВСЬКИЙ НАЗИВАЄ П'ЯТЬОХ СВОЇХ СИНІВ І ДОЧОК, ОТЖЕ ЄВЛАШЕВСЬКИЙ ПОМЕР ПІСЛЯ 1616³¹⁹. ОДНАК НАСТУПНА ЕЛЕКЦІЯ НОВОГРУДСЬКОГО ПІДСУДКА, НА КОТРИЙ ПОСАДУ ВИБОРОВ ЯН КЕРСНОВСЬКИЙ, ВІДБУЛАСЯ ВЖЕ В ЛИПНІ 1619 Р. ВІДПОВІДНО ДО ЦЬОГО, ПОЛЬСЬКИЙ ДОСЛІДНИК В. СІНКЕВИЧ ПРИПУСКАЄ, ЩО Ф. ЄВЛАШЕВСЬКИЙ ПОМЕР У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1619 Р.

ОТЖЕ, З'ЯСУВАННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ БІОГРАФІЧНИХ ВІДОМОСТЕЙ ПРО Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО ДОЗВОЛИЛО ТОЧНІШЕ УЯВИТИ ОБСТАВИНИ СЛУЖБИ МЕМУАРИСТА СВОЇМ ПАТРОНАМ. ВІДПОВІДНО, МАЄМО ІНФОРМАЦІЮ ПРО МАТЕРІАЛЬНЕ СТАНОВИЩЕ АДВОКАТА У ВКЛ В ОСТАННІЙ ТРЕТИНІ XVI СТ. ЗАГАЛОМ БІОГРАФІЯ Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО МОЖЕ СЛУГУВАТИ ОРІЄНТОВНОЮ МОДЕЛЛЮ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ ШЛЯХТИЧА ТОГО ЧАСУ: ОСВІТА, РЕЛІГІЙНІ ВПОДОБАННЯ, ВИБІР ЖИТТЄВОГО ПАРТНЕРА, КАР'ЄРНІ АМБІЦІЇ ТОЩО. ОДНАК БАГАТО В ЧОМУ МЕМУАРИСТ ПРОЯВЛЯЄ СВОЮ ОСОБЛИВІСТЬ. ЗОКРЕМА ВІДЗНАЧИМО ЙОГО ПРИРОДНІ РОЗУМОВІ ЗДІБНОСТІ ТА НЕАБИЯКЕ ПРАГНЕННЯ ДО САМООСВІТИ Й ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ПРАЦІ. ЦЯ РИСА, МАБУТЬ, І ПІДШТОВХНУЛА Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО ДО НАПИСАННЯ СВОЇХ СПОГАДІВ.

3.2. Релігійність Федора Євлашевського

Здійснення глибокого джерелознавчого аналізу пам'ятки особового походження вимагає з'ясування особливостей внутрішнього світу її автора. Розуміння раціонального та ірраціонального світів свідомості людини неможливе без пізнання її системи релігійності. Напевно, ця теза актуальна для сьогодення, але для пізнього середньовіччя та ранньонового часу вона є базовою, адже тодішня висока філософія та профанний світогляд неможливі поза межами віри та релігії, навіть якщо іноді історичні діячі позірно намагаються відкинути їх.

---

³¹⁸Коршунаў А.Ф. Новыя даныя аб Фёдары Еўлашоўскім... – С. 116—117.

³¹⁹SIEKIERSKI M. OP. CIT. — S. 178.

НЕЧИСЛЕННА ЗАРУБІЖНА ТА ВІТЧИЗНЯНА ІСТОРІОГРАФІЯ, КОТРА МАЄ СПРАВУ З “ЩОДЕННИКОМ”, МАЙЖЕ НЕ ТОРКНУЛАСЯ ПИТАННЯ РЕЛІГІЙНОСТІ Ф. ЄВЛАШЕВСЬКОГО ЯК ПРЕДСТАВНИКА СЕРЕДНЬОГО ШЛЯХЕТСЬКОГО ПРОШАРКУ ПОРЕФОРМЕНОГО ВКЛ. ЄДИНЕ, НАД ЧИМ СЕРЬОЗНО РОЗМІРКОВУВАЛИ ДОСЛІДНИКИ — ЦЕ КОНФЕСІЙНА ПРИНАЛЕЖНІСТЬ МЕМУАРИСТА.

САМ Ф.ЄВЛАШЕВСЬКИЙ У СВОЄМУ ТЕКСТІ РОБИТЬ ЗАПИС, ЩО ВІН “ЄВАНГЕЛІК” (НАЙВІРОГІДНІШЕ, КОНВЕРСІЯ ВІДБУЛАСЯ 1565 Р. У ВІЦІ 19 РОКІВ), ТОБТО ПРОТЕСТАНТ. БАГАТО ПРАЦЬ, ЯКІ РОЗГЛЯДАЛИ ПОСТАВЛЕНУ ПРОБЛЕМУ ПОВЕРХОВО, РЕПРОДУКУВАЛИ ЦЮ ЦИТАТУ З МЕМУАРИВ, БЕРУЧИ ЗА “ЧИСТУ МОНЕТУ”, І СТВЕРДЖУЮЧИ, ЩО АВТОР СПОГАДІВ — ПРОТЕСТАНТ. ОДНАК ПРОТЕСТАНТ — ЦЕ ДОСИТЬ РОЗМИТЕ ПОНЯТТЯ, ТАК ЯК ЩЕ НА ПОЧАТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ РЕФОРМАЦІЇ ІСНУВАЛО КІЛЬКА ПРОТЕСТАНТСЬКИХ НАПРЯМІВ, З КОТРИХ НА ТЕРИТОРІЇ ВКЛ ТА РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ В СЕРЕДИНІ — ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТ. НАБУЛИ ПОШИРЕННЯ КАЛЬВІНІЗМ, ЛЮТЕРАНСТВО, СОЦІНІАНСТВО, ФЕОДОСІАНСТВО, АНТИТРИНІТАРИЗМ ТА ІН.

Ф. ЄВЛАШЕВСЬКИЙ НЕ НАЗИВАЄ КОНКРЕТНО, ЯКИЙ З НАПРЯМІВ ПРОТЕСТАНТСТВА ВІН ОБРАВ, ТОМУ ДУМКИ ДОСЛІДНИКІВ З ЦЬОГО ПРИВОДУ РОЗДІЛИЛИСЯ. ТАК, БІЛОРУСЬКІ ДОСЛІДНИКИ ВВАЖАЮТЬ ФЕДОРА ЄВЛАШЕВСЬКОГО ЛЮТЕРАНИНОМ, АРГУМЕНТУЮЧИ ЦЕ ТВЕРДЖЕННЯ ТИМ, ЩО ЛЮТЕРАНСТВО БУЛО ДУЖЕ ПОШИРЕНИМ У ТОЙ ЧАС У ВКЛ, А ТАКОЖ, ЩО ЗЕМЛЕДАВЦІ МЕМУАРИСТА, ПАНИ ХОДКЕВИЧІ БУЛИ ЛЮТЕРАНИ³²⁰. ДЕЯКІ Ж ПОЛЬСЬКІ ДОСЛІДНИКИ ВВАЖАЮТЬ ЄВЛАШЕВСЬКОГО КАЛЬВІНІСТОМ³²¹, ТАК ЯК ВІН БУВ КЛІЄНТОМ КНЯЗЯ-КАЛЬВІНІСТА

³²⁰Барысёнак С. Цыт. твор. — С. 131.

³²¹LASOCKI Z. JEŃŁASZEWSKI TEODOR (FEDOR) / ZYGMUNT LASOCKI // POLSKI SŁOWNIK BIOGRAFICZNY. — T. XI/2: JEŃLOWICKI ALEKSANDER — JUNDZIŃŁ STANISŁAW BONIFACY / [PRZYW. RED. E. ROSTOWSKI]. — WROCLAW—WARSZAWA—KRAKÓW : PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE, 1965 — S. 197.; SIEKIERSKI M. PAMIĘTNIKARZ FEDOR JEŃŁASZEWSKI (1540 — PO 1614) W ŚWIETLE NOWYCH ŹRÓDEŁ / MACIEJ SIEKIERSKI // STUDIA

Миколая Кшиштофа Радзивіла “Сирітки”.

Чи варто зазначати, що Аугсбурзький принцип “*QUIS REGIO, EIUS RELIGIO*”, можливо, і дозволяє більш-менш точно визначити конфесійну приналежність, однак не систему релігійності. Відповідь на поставлену проблему, гадаємо, може дати текст самого Ф.Євлашевського.

Для початку виділимо прямий прагматичний матеріал, котрий стосується досліджуваного питання. По-перше, мемуарист сам зазначає що його від народження було хрещено в православну віру, однак поряд з днем православного святого Феодора Стратилата він зазначає і римокатолицький відповідник: “... я, Федор Евлашовский, уродилэмсе отъ вышэйпомененных родичов моих в Ляховичахъ в року от нароженя сына Божого тисеча патьсот сорок шостого, місяца февряля сегого дня ... И дано ми име ведлуг свята *РУСКОГО* [курсив наш — Ю.Щ.], которое было на он час в понеделок, місяца февряля осмого дня, а у римянов положоно ест місяца марца второго дня — Теодора, гетмана от Лицыниуша замучоного”³²². Про початкову православність родини Євлашевського може свідчити також те, що його батько Макарій (Михайло) у 1573—1575 рр. був єпископом Турівським і Пінським.

По-друге, мемуарист, не оповідаючи про обставини своєї конверсії, зазначає, що у віці 19 років захопився протестантськими проповідями під час служби у Вільно: “Року 1565 мешкалем в месте Виленском, ... где мел *ВЕЛИКУЮ УТЕХУ* [курсив наш — Ю.Щ.], слухаючи слова Божого вэ зборе хрестіанским за министровъ учоных Вендрокгорского и Костеницкого...”³²³. Отже, реформаційні ідеї імпонували Федору

ŹRÓDŁOZNAWCZE. — WARSZAWA—POZNAŃ, 1979. — Т. XXIV. — S. 177.

³²²Інстытут мовы і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі. — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”. — Арк. 1.

³²³Інстытут мовы і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі. — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”. — Арк. 1 зв.

ЄВЛАШЕВСЬКОМУ, І ВІН ЗРОБИВ ВИБІР НА КОРИСТЬ ПРОТЕСТАНСТВА, СУДЯЧИ З ІНФОРМАЦІЇ „ЩОДЕННИКА”, ЗА ВЕЛІННЯМ СЕРЦЯ. ЗМІНА КОНФЕСІЙНОЇ ПРИНАЛЕЖНОСТІ ГОВОРИТЬ ПРО МЕМУАРИСТА, ЯК ПРО ЛЮДИНУ З “РОЗКУТИМ” ДО ПЕВНОЇ МІРИ РОЗУМОМ.

Про те, яку ж течію обрав молодий Євлашевський, на нашу думку можуть підказати названі у “Щоденнику” особи проповідників. Так, “міністра ... Вендрокгорского” можна ототожнити з кальвіністським проповідником Миколаєм Вендрговським, запрошеним до Вільна князем Кшиштофом Радзивілом “Чорним”³²⁴. Натомість, “Костеницького” можемо ототожнити з Войтехом Костенським, іншим проповідником тієї ж течії і сподвижником М. Вендрговського. На кальвіністський “напрямок” робить натяк і вжитий Євлашевським термін “міністр”, котрий означав керівника кальвіністської общини. Також нам відомо, що мемуарист після земської служби у 1564 під час Лівонської війни у 1565 р. переїздить до Вільно, де починає виконувати обов’язки збирача податків, зокрема збирав подушний податок. Можливо, здобуття Федором цієї служби пов’язане з тим, що після Ульської битви один з литовських головнокомандувачів Григорій Іванович Ходкевич (?—1572) отримав уряд каштеляна віленського. Каштелян традиційно, окрім інших адміністративних заходів, виконував фіскальну функцію. Збирання податків було не надто престижним заняттям для шляхтича, тому здійснювалося це звичайно не особисто високопосадовцем, а через делегування певних своїх повноважень слугам.

Патрон Ф.Євлашевського Григорій Іванович Ходкевич підтримував кальвіністів, переймався питаннями релігії, навіть видав власним накладом

---

³²⁴Ульяновський В. І. Історія церкви та релігійної думки в Україні: у 3. кн.: Навч. посібник для студ. вищих навч. закладів / Василь Іринархович Ульяновський. — Кн. 2: Середина XV — кінець XVI століття. — К.: Либідь, 1994. — С. 192.

Біблію у 1568—1569 рр.³²⁵ Саме в 1560-ті багато визначних сімей ВКЛ переходять у кальвінізм: Воловичі, Кішки, Кміти, Радзівіли, Сапєги Ходкевичі та ін³²⁶. Таким чином, ми схиляємося до тієї думки, що якщо Ф. Євлашевський здійснив конверсію під певним впливом патрона, його роду та оточення, то це був вплив Ходкевичів, котрі підтримували кальвінізм, а не Радзівілів, як вважають згадані вище польські дослідники. До того ж, як свідчить текст „Щоденника”, початок служби (а отже і тісних контактів) мемуариста Радзівілам припадає на 1572 р. На нашу думку, ця дата не є випадковою. Ми визначили, що від початку своєї кар’єри Ф.Євлашевський служив каштеляну віленському та ін. пану Г. І. Ходкевичу, котрий перебував у певній опозиції до радзівілівського клану. Г. І. Ходкевич помер у 1572 р. – саме тоді мемуарист зміг стати на службу умоцованим князя Миколая Кшиштофа Радзівіла “Сирітки”, одночасно виконуючи подібні обов’язки на користь нового лідера клану Ходкевичів Яна Ієроніма.

Останній аргумент на користь лютеранського віровизнання Ф.Євлашевського – це релігійна самоідентифікація мемуариста “євангелік”. Деякі дослідники³²⁷ справедливо вважають, що на середину-другу половину XVI століття цим терміном традиційно називали лютеран. Додамо також, що Євлашевський називає протестантську лютеранську церкву Ходкевичів у Гнезно “євангелицким костелом”, що може вказувати на те, що Євлашевський

---

³²⁵Подокшин С. А. Франциск Скорина / Семен Александрович Подокшин. — М.: Наука, 1981. — С. 43.

³²⁶Тазбир Я. Общественные и территориальные сферы распространения польской реформации / Ян Тазбир // Культурные связи народов Восточной Европы в 16 в. Проблемы взаимоотношений Польши, Украины, Белоруссии, и Литвы в эпоху Возрождения: [сб. ст.] / [под ред. Б. А. Рыбакова]. — М. : Наука, 1976. — С. 117.; Ульяновський В. І. Історія церкви та релігійної думки в Україні... — С. 191—192.

³²⁷Барысёнак С. Цыт. твор. — С. 129.

використовував термін “євангелик” у значенні лютеранин. Отже, маємо аргументи за лютеранське і за кальвіністське віровизнання мемуариста. Однак, на нашу думку, робити висновки на підставі лише терміну, який міг бути неусталеним і використовуватись для означення релігійних десидентів різного гатунку, дуже необережно. На наш погляд, особа проповідника-кальвініста, згаданого вже Миколая Вендрговського, промови якого сподобалися авторові “Щоденника”, відіграє тут визначальну роль, тому вважаємо (і тут ми погоджуємося з польськими дослідниками), що Євлашевський перейшов з православ’я у кальвінізм, однак здійснив це з власних переконань і, можливо, під впливом панів Ходкевичів.

На наш погляд, для остаточного з’ясування віровизнання Ф. Євлашевського треба залучити більш глибокий аналіз смислового наповнення мемуарів, вичленувати тези та думки, котрі так чи інакше стосуються сфери релігійного. Це й дасть нам змогу порівняти вияви релігійності автора “Щоденника” з найбільш знаковими положеннями протестантських течій.

Однак, небезпечно було б робити спроби втискати релігійні погляди мемуариста у жорсткі рамки сучасного доволі суворого кальвінізму³²⁸ або лютеранства, адже багато дослідників зазначають, що у той час канони нових течій християнства не були усталеними. Навіть найвизначніші проповідники часто вагалися між різними гілками протестантизму, сповідуючи певний синтез ідей³²⁹. Крім того, внаслідок полемічної боротьби, різні течії християнства

---

³²⁸Митер Г. Основные идеи кальвинизма / Георг Митер. — СПб. : Христианский мост, 1995. — 237 с.; Кернс Э. Дорогами Христианства / Эдвард Кернс. — М. : Протестант, 1992. — 415 с.; Жан Кальвин. Наставление в христианской вере / [пер. с французского А. Д. Бакулов]. — М. : Издательство Российского Государственного Гуманитарного Университета, 2001. — 580 с.

³²⁹Любович Н. Н. ИСТОРИЯ РЕФОРМАЦИИ В ПОЛЬШЕ. КАЛЬВИНИСТЫ И

розвивалися у взаємовпливі, часто запозичуючи певні положення одна одної. Тому ми сконцентруємося лише на порівнянні думок з “Щоденника” з тими головними догматами, котрі вирізняють протестантські гілки між собою. Для лютеранства це догмат “Однією Вірою”, для кальвінізму — “Безумовне Обрання”.

У “Щоденнику” Федора Євлашевського ми не знайдемо його філософських роздумів про світопорядок та Бога, але релігійні уявлення автора так чи інакше наклали свій відбиток на весь текст його мемуарів. Це видно хоча б з того, що найменування “Бог”, його однокореневі та синонімічні йому “Пан” у значенні “Господь” або величне “справедливий Суддя” зустрічаються у тексті близько 54 разів. Ці слова за кількістю вживань, окрім сполучників та часток, поступається лише особовому займеннику “я” у різних формах (що зрозуміло, адже автор розповідає в основному про себе) та слову “рік”, котре використовується у кожній річній статті мемуарів. Таке часте вживання найменування “Бог” та синонімічних його заміників, на нашу думку, свідчить про релігійність світогляду Євлашевського. Для нас важливо з’ясувати, в яких саме моментах Федір Євлашевський згадує Бога, і спробувати реконструювати його персональну релігійність.

В мемуарах Євлашевського є 34 ситуації, у описі яких один раз чи кілька разів зустрічається згадка про Бога. Для нас дуже важливий детальний кількісно-якісний аналіз цих місць тексту, адже автор, на нашу думку, вживанням імені Бога несвідомо “підкреслює” найважливіші моменти свого життя як радісні, так і важкі, а також визначає особисте ставлення до тієї чи іншої людини, тим самим мимоволі розкриває грані своєї релігійності та світоглядні установки. До того ж, як складається

АНТИТРИНИТАРИИ. (ПО НЕИЗДАНЫМ ИСТОЧНИКАМ) / НИКОЛАЙ НИКОЛАЕВИЧ ЛЮБОВИЧ. — ВАРШАВА : ТИПОГРАФИЯ К. КОВАЛЕВСКОГО, 1883. — С. 137, 277—278.

ВРАЖЕННЯ, САМЕ У ТИХ МІСЦЯХ ТЕКСТУ ФЕДІР ЄВЛАШЕВСЬКИЙ ПЕРЕСТАЄ БУТИ “ХРОНІСТОМ” СВОГО ЖИТТЯ І СТАЄ СПРАВЖНІМ МЕМУАРИСТОМ, ПИШУЧИ НЕ СТІЛЬКИ ПРО ПОДІЇ, ЯК ПРО СВІЙ ВНУТРІШНІЙ СТАН ТА ДУМКИ.

Із означених 34-х ситуацій, в описі яких є згадка Бога: 10 – це прохання чого-небудь у Господа; 11 — подяка за щось; 4 можна визначити як певна непізнанність чи провидіння (в тексті “Щоденника” зазначається “дивна справа Божа”), 9 — це різні події з життя Євлашевського та його оточення, котрі відбуваються “з ласки Божої”. Найцікавішими, на нашу думку, є факти прохання та подяки Богу, адже саме вони розкривають ціннісний світ мемуариста.

Так, Євлашевський найбільше прохає у Господа благословення для дорогих йому людей (6 разів): синів Яроша і Йоахима, доньки Раїни, а також Яна Кароля Ходкевича та Гальшки Радзивилівни. Прохання благословити своїх дітей Яроша і Раїну, а також Гальшку Радзивилівну в тексті слідує після повідомлення про їх весілля. Мемуарист бажає Божого благословення своєму сину Йоахиму, котрий на час написання “Щоденника” три роки вже був у Італії. Яну Каролію Ходкевичу, своєму патрону, Євлашевський бажає благословення, адже він з дружиною та малолітнім сином поїхав до Лівонії, небезпечного на той час регіону через постійні війни. Маємо також один випадок, коли Федір Євлашевський просить благословити свого сина Яроша, котрого він “випустив” у самотійне життя, віддавши на службу до Яна Кароля Ходкевича. Отже, благословення потребували люди, котрі можуть потрапити у небезпеку в далеких краях або на війні, а також діти, котрі розпочинали самотійне життя, виходили з-під батьківської опіки, тому потребували опіки Божої. При цьому, як бачимо, Євлашевський однаково зичив благословення як своїм дітям, так і дітям патронів. Показово, що мемуарист не вважає за потрібне попросити Бога благословити усіх своїх 14 дітей, а тільки дорослих.

Один раз зустрічаємо випадок, коли Федір Євлашевський просить

БОГА ПІДТРИМКИ ДЛЯ СВОЇХ ПАТРОНІВ ХОДКЕВИЧІВ У ДІЛОВІЙ СФЕРІ: “РОЗМЫШЛЯЛЭМ В СЕБЕ, ЯКО ЗА ЖИВОТА ПАНА ВИЛЕНСКОГО [ЯНА ІЄРОНИМОВИЧА ХОДКЕВИЧА] И ЕДЭН ПОЗЭВ ПО НЕКГО НЕ БЫЛ, АЛЕ СЕ ТЕПЕР НАГОРОДИЛО. НЕПРИЯТЕЛЕ НЕ ДБАЛИ НА ОНЭ ЗЯХОВАНЯ ДАВНЭ, КОЖДЫЙ СВОЕГО ЩАСТЯ СМОТРЕЛ. А ХОДКЕВИЧА ЖАДНОГО В РАДЕ КРОЛЕВСКОЙ НЕ БЫЛО, А НА КОНЕЦ И ДАРОВАТЬ ... О МЫ ... НЕ МЕЛИ ... [В ЦЬОМУ МІСЦІ РУКОПИС ПОГАНО ЧИТАЄТЬСЯ — Ю.Щ.] ВЕТУЙ ПАНЕ БОЖЕ НА ПОТЫМ”³³⁰. ЯК БАЧИМО, ЧАСТИНУ ТЕКСТУ ВТРАЧЕНО, ТОМУ ФРАГМЕНТ НЕ ПОВНІСТЮ ЗРОЗУМЛИЙ, АЛЕ ЯСНО, ЩО ПІДСУДОК ПЕРЕЙМАЄТЬСЯ ПІДРИВОМ ВПЛИВОВОСТІ СВОЇХ ПАТРОНІВ-ЗЕМЛЕДАВЦІВ. ПОКАЗОВО, ЩО ЦЕ ЄДИНЕ У МЕМУАРАХ МІСЦЕ, ДЕ ЄВЛАШЕВСЬКИЙ ПРОСИТЬ БОЖОЇ ДОПОМОГИ У ДІЛОВІЙ СФЕРІ. ЗВИЧАЙНО, ВІД ВПЛИВОВОСТІ ПАТРОНА ЗАЛЕЖАВ СТАТУС КЛІЄНТА, ТОМУ ЦЕ ПОБАЖАННЯ СТОСУЄТЬСЯ НЕ ТІЛЬКИ ХОДКЕВИЧІВ, А І ВЕЛИКОЮ МІРОЮ ДОБРОБУТУ ЄВЛАШЕВСЬКИХ. ОДНАК, БУДЕ НЕ ОБ’ЄКТИВНО УСЕ ПОЯСНЮВАТИ МЕРКАНТИЛЬНИМИ МІРКУВАННЯМИ, АДЖЕ ДЛЯ ВАСАЛА ЧИ КЛІЄНТА ЛОЯЛЬНІСТЬ СВОЄМУ ПАТРОНУ ЧАСТО МОГЛА ПЕРЕВАЖАТИ ЛОЯЛЬНІСТЬ САМОМУ КОРОЛЮ. ДО ТОГО Ж ДЕЯКІ ДОСЛІДНИКИ ВІДЗНАЧАЮТЬ СПЕЦИФІКУ ВИХОВАННЯ В СЕРЕДНЬОВІЧЧІ ТА НАВІТЬ В РАННІЙ НОВИЙ ЧАС, КОЛИ ХЛОПЧИКИ НЕДООТРИМУВАЛИ БАТЬКІВСЬКОЇ (САМЕ БАТЬКА) ЛЮБОВІ, А ТОМУ ЧАСТКОВО ПЕРЕНОСИЛИ СИНІВСЬКІ ПОЧУТТЯ НА СВОГО ПАТРОНА, ЯК ПРАВИЛО СТАРШОГО ЗА ВІКОМ. ПІДТВЕРДЖЕНА ТАКОЖ ДУМКА, ЩО ЧАСТО МІЖ ВАСАЛОМ І СЕНЬОРОМ ВИНИКАЛИ ДУЖЕ БЛИЗЬКІ ДРУЖНІ СТОСУНКИ, А СЛУГА СПРИЙМАВСЯ “ПРОДОВЖЕННЯМ” ТІЛА ПАТРОНА³³¹. ТОМУ НЕ ДИВНО, ЩО ЄВЛАШЕВСЬКИЙ ВІДВЕРТО ПЕРЕЙМАЄТЬСЯ ПРОБЛЕМАМИ ТА РАДОЦЯМИ ДОМУ СВОГО ПАТРОНА.

---

³³⁰Інстытут мовы і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі. — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”. — Арк. 15.

³³¹Старченко Н. П. Публічність як домінанта культурної традиції (Волинь другої половини XVI століття) / Старченко Наталія Петрівна // MEDIAEVALIA UCRAINICA: МЕНТАЛЬНІСТЬ ТА ІСТОРІЯ ІДЕЙ. — К., 1998. — Т. V. — С. 72.

ОСОБЛИВО ПРИМІТНІ МІСЦЯ ТЕКСТУ, ДЕ ЗУСТРІЧАЮТЬСЯ ТРИ ПРОХАННЯ У БОГА З ПРИВОДУ СВОЇХ КОНКУРЕНТІВ І ВОРОГІВ: ПОКАРАТИ НЕЧЕСНИЙ ВЧИНОК ВІДНОСНО САМОГО ФЕДОРА ЄВЛАШЕВСЬКОГО — ДВА РАЗИ, ТА ПРОБАЧИТИ ГРІХИ — ОДИН РАЗ. ЩОБ НЕ ЗАБІГАТИ НАПЕРЕД, НЕ БУДЕМО ПОКИ ДЕТАЛІЗУВАТИ ЦІ ФРАГМЕНТИ, ЗУПИНИМОСЬ ТІЛЬКИ НА ЄДИНОМУ В ТЕКСТІ ПРОХАННІ ПРО ПРОЩЕННЯ ГРІХІВ. ВОНО СТОСУЄТЬСЯ “ВЕЛИКОГО НЕПРИЯТЕЛЯ” ЄВЛАШЕВСЬКОГО МИХАЙЛА ЗВЕРЄВА, ОДНОГО ЗІ СЛУГ ДОМУ ХОДКЕВИЧІВ. НАМ НЕ ВІДОМО, ЩО САМЕ ВІДБУЛОСЯ МІЖ ЦИМИ ДВОМА ЛЮДЬМИ, МОЖЛИВО, ЦЕ МОГЛА БУТИ ЗВИЧНА ДЛЯ ТОГО ЧАСУ СУПЕРЕЧКА ЗА МЕЖУ, АДЖЕ ВОНИ БУЛИ СУСІДАМИ. В ТЕКСТІ “ЩОДЕННИКА” ЧИТАЄМО ПОВІДОМЛЕННЯ ЗА 1576 РІК, З ЯКОГО МОЖНА ЗРОБИТИ ВИСНОВОК, ЩО КОНФЛІКТ БУВ НЕБЕЗПЕЧНИЙ: “Лета того ж [1576] отъ неякогось Пацкевича Степана и Михайла Зверова москвитина и от инших неприятелей моих, щастю моему, хоть малому, пред се заздронцых, мялэмъ немалэ фрасунки, з которых ме сам толко Пан Бог, хвалы вечне кгодный, вызволял”³³². ПЕРЕД ЦИМ, НА ПОЧАТКУ 70-Х РОКІВ XVI СТОЛІТТЯ ВІДБУВАЄТЬСЯ ЗНАЧНЕ ПІДНЕСЕННЯ ФЕДОРА ЄВЛАШЕВСЬКОГО В ДОМІ ХОДКЕВИЧІВ, А ТАКОЖ РАДЗІВІЛІВ, ЗОКРЕМА У 1572 ВІН ДОПОМІГ КНЯЗЮ МИКОЛАЮ КШИШТОФУ РАДЗІВІЛУ “СИРІТЦІ” ЗДОБУТИ СВЕРЖЕНСЬКУ МАЄТНІСТЬ, ОДНУ З НАЙРЕНТАБЕЛЬНІШИХ У НЕСВІЗЬКІЙ ОРДИНАЦІЇ, ЗА ЩО ОТРИМАВ ВІД КНЯЗЯ 300 ВОЛОК ЗЕМЛІ³³³, А У 1573 РОЦІ ПОСЛУЖИВ КНЯЗЮ ВАСИЛЮ-КОСТЯНТИНУ КОСТЯНТИНОВИЧУ ОСТРОЗЬКОМУ В ЗДОБУТТІ ОСТРОГА І ОТРИМАВ МОЖЛИВІСТЬ ПРОЛОБИВАТИ СВОГО БАТЬКА НА ТУРОВО-ПІНСЬКУ ЄПІСКОПІЮ. ОТЖЕ, ЗАЗДРІСНИКИ У ЄВЛАШЕВСЬКОГО СПРАВДІ МОГЛИ З’ЯВИТИСЯ. ОПИСАНА ІСТОРІЯ З МИХАЙЛОМ ЗВЕРЄВИМ ОТРИМУЄ НЕСПОДІВАНУ ТРАГІЧНУ РОЗВ’ЯЗКУ: У 1580 Р. ЛИТОВСЬКІ ВОСНАЧАЛЬНИКИ, ДЕЗІНФОРМОВАНІ “ПРЕЗ ФАЛШИВЫЕ ШПЕКГИ” ЗДІЙСНЮЮТЬ НЕВДАЛУ ВИПРАВУ НА ОКУПОВАНИЙ МОСКОВСЬКИМИ ВІЙСЬКАМИ СМОЛЕНСЬК, ВНАСЛІДОК ЧОГО, ЯК ПИШЕ

³³²Інстытут мовы і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы
НАН Беларусі. — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”. — Арк. 8 зв.

³³³SIKIERSKI M. OP. CIT. — S. 179.

Євляшевський “ЛЮДЕЙ НАШИХЪ СИЛА ПОГИНУЛО”. Загинув також Михайло Зверев: “ТАМ ЖЕ СУСЕДА МОЕГО МИХАЙ[ЛА] ЗВЕРОВА, МОСКВИТИНА, ПОЙМАНО И ОБЕШЕНО. БЫЛ МИ ТО ВЕЛКИМ НЕПРИЯТЕЛЕМ. ПАНЕ БОЖЕ ОТПУСТЬ МУ!”³³⁴ Почувши про страшну і безславну для шляхтича загибель свого ворога, Євляшевський найперше згадує зло, яке той заподіяв, а потім просить Бога пробачити гріхи цієї людини. До речі, деякі психологи стверджують, що це загальна реакція середньостатистичного сучасного європейця на подібні події. Так, дослідники вважають, що коли людина дізнається про неприємності чи навіть горе свого суперника, спочатку згадує образу, а потім проявляє співчуття. Слід вважати, що смерть Михайла Зверєва Євляшевський сприйняв як справді суворе покарання і пробачив йому, попросивши Божого прощення для нього.

Стосовно інших своїх суперників, котрі, на думку Євляшевського, не були справедливо покарані, мемуарист записав сподівання, щоб їх недостойні дії не були забуті на Страшному Суді. Натомість з приводу смерті Зверєва ми такого не спостерігаємо, отже його Євляшевський вважав достатньо покараним і зичив йому прощення гріхів до Страшного Суду. На жаль, для ближчого аналізу описаної ситуації ми не знаємо природи та перебігу конфлікту між цими двома людьми, щоб ще більше розкрити релігійність та елементи світогляду нашого мемуариста. Зазначимо тільки, що він, як справжній християнин, на мікрорівні людських стосунків намагався добре ставитися до тих, хто його ображав, але, як ілюструє цитата вище, йому не завжди це вдавалося.

Наступне і останнє знайдене нами у тексті “Щоденника” прохання у Бога характеризує Федора Євляшевського в стосунках з людьми на макрорівні: “Помне бовем и недавно прешлых часов, кгда дисейший папез Клименс еще кар[ди]налэм был у кроля его милости Стефана [Баторія] в Вилни, седялэм у

---

³³⁴ Інститут мови і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі. — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”. — Арк. 14 зв.

столу князя Бартломеа Недызвицкого, каноника виленского, з преднейшими слугами влохами его. Тые же се, кгда довели, жем евангелик, дивовалисе барзо, яко ме смял князь каноник на обяд свой взывать. А кеды им онъ преложил, же в нас з того жадна ненависть не быва и милуемысе яко зъ добрыми приятелы, хвалили то влоши, мовечи, же ту Бог живе, а кганили свои домове права, а родиней неснаски. *О Бог бы то дал, абы и тэраз ласкавшие веки наступить могли, жебы хрестияне, хоть в частиаях або обычаех вяры порознени, але, еднок, хрестияне, преложоного и навышшого монархэ хрестиянского, отца папежа, в лепшим пошанованю мели. А од некго, яко од отца мондрэко и ласковэко знашани и миловани были прикладэм отца домового, который сыновъ своихъ и розныхъ отъ себе и отъ друкгей братии въ обычаех знашать умел* [курсив наш – Ю.Щ.]³³⁵. Як бачимо, протестант (кальвініст) Євлашевський і його оточення, в якому було і католицьке духовенство, на особистому рівні не виявляли міжконфесійної ворожнечі. До того ж дружина Євлашевського Ганна Болотовна була православною, що, як написано в мемуарах, ніколи не було причиною для непорозумінь у сім'ї. Для того часу було типовим явищем, коли міжконфесійні межі були умовними і розмитими на рівні повсякденності³³⁶. Однак, текст, виділений курсивом, швидше всього написаний уже під час створення мемуарів (1603—1604 рр.), в період після знаменитих подій кінця XVI століття, коли посилюлися тертя між різними конфесіями. Тут ми бачимо щирий жаль Федора Євлашевського з цього приводу. Мемуарист порівнює часи своєї молодості з пізнішими і

---

³³⁵ Інститут мовы і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі. — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”. — Арк. 1 зв. — Арк. 2.

³³⁶ Яковенко Н. М. Релігійні конверсії: спроба погляду зсередини / Наталія Миколаївна Яковенко // Яковенко Н. М. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI—XVII ст. — К. : Критика, 2002. — С. 13—79.

приходить до невтішного висновку: “розность вяры не чинила намнейшей розности в милости приятелскей, для чого самого тамтот век золотым ми се види от нинейшого веку, кгде юж и межи еднэй вяры людьми облуда все заступила, а покготовю межи розными вяры, ани се пытай о милость, щирость и правдиве добрэ заховане. А навенцэй межи свецкими станы”³³⁷. Власне це єдиний раз, коли він безпосередньо торкається релігійно-церковної тематики, висловлюючи своє бачення “золотого віку”.

В цитованому фрагменті також читаємо бажання Євлашевського, щоб усі християни підпорядковувалися владі Папи, як діти владі батька у сім’ї. Очевидно, поява цієї тези є наслідком того, що мемуарист підтримував ідеї універсалізму, котрі були поширені в останньому десятилітті XVI ст. на тлі доволі агресивної загальноєвропейської конфесіалізації. Крім того можна припустити, що таке сприйняття універсалізму могло бути підкріплене особистим ставленням до Папи Климента VIII (Іпполіто Альдобрандіні (1536—1605), Папа Римський з 1592 р.), котрий був призначений кардиналом і виконував функції папського легата в Польщі за Стефана Баторія. Ф. Євлашевський був близьким до королівського двору в той час, тому міг знати Папу Климента VIII ще кардиналом, про що опосередковано вказано у “Щоденнику”. Тим не менше, подібне ставлення кальвініста до Папи у часи гострої конфесіалізації виглядає дивним.

Отже, відзначимо, що найголовнішим, чого бажав Євлашевський, і що просив у Бога, пишучи свій “Щоденник”, було благословення близьким і кара кривдникам. Звичайно, таке прохання, висловлене письмово, не можна порівнювати з молитовним, однак воно однозначно показує, чим зайняте серце Євлашевського. Якщо наш аналіз виявився об’єктивним, то у мемуариста було більше думок, спрямованих на добро, а не на бажання помсти. Однак, при цьому слід відзначити більшу емоційність прохання Божої відплати

---

³³⁷Інститут мовы і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі. — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”. — Арк. 1 зв.

кривдникам, особливо це стосується убивць другого сина Євлашевського Яна.

На відміну від прохання у Бога якогось блага, спрямованого на майбутнє, подяка Господу за щось ідентифікує ставлення Євлашевського до уже існуючих здобутків. Отже, система подяк Богу за його дари, на нашу думку, є одним з найважливіших аспектів для розуміння релігійності та внутрішнього світу Федора Євлашевського. Всього у тексті “Щоденника” ми завважили 11 фактів (з 34 ситуацій, в описі яких є згадка Бога) подяки Богу за ті чи ті блага: за життя, як дарування, так і порятунок його (5 разів); за допомогу в складних життєвих (фінансових) ситуаціях (2 рази); за порятунок від ворогів (2 рази); за справедливу кару на ворогів (2 рази); за усі блага взагалі (1 раз).

Показово, що Євлашевський починає свої мемуари з подяки Богу за те, що дав йому життя, пишучи, що народився з волі Божої: “Самому пану Богу моему зо всяких добродейств его насветшое милости нех застава вечна честь и хвала, за которого *презренемъ* [курсив наш – Ю.Щ.] и я, Федор Евлашовский, уродилэмсе отъ вышэйпомененых родичовъ моих...”³³⁸.

Усі свої чудесні порятунки від небезпеки Євлашевський вважав підтвердженням того, що знаходиться під наглядом Провидіння, а тому укріплювався в своїй вірі. Саме в такому стилі він пише про те, що зміг вижити в бойових діях Лівонської війни, не втопився під час пригоди на переправі через Німан, врятувався від розбійників тощо. Натомість, якщо подібна пригода відбувалася з іншими людьми, Євлашевський жодного разу не зазначав, що вони рятувалися завдяки Божественному втручанням. Наприклад, у “Щоденнику” маємо опис двох небезпечних випадків на воді: ляховецького млинаря Януша затягло у вир під лід, але він врятувався; під час переправи Євлашевського через річку Німан потонув пором. Так, першу з названих ситуацій мемуарист просто описує, констатуєчи факт порятунку, причому повідомлення іде в контексті розповіді про весняну повінь: “Воды в том року на

---

³³⁸Інститут мовы і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі. — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”. — Арк. 1 зв.

весне квалтовне были. И трафило ми се быти, кгда ... он [ляховецкий млинар Януш] упадл в став до воды. И зараз през испуст пренесеный на дол у глубину великую и не рыхло з ней указал се, несеный далеко водою, а пешне пред се мял въ руках своих. Ажъ так и вышел з воды и над надее всех нас, люди тамъ будущих, жив зостал, бо не можно му [было] жадного ратунку дать”³³⁹.

Натомість розповідь Євлашевського про свою пригоду на річці Німан суттєво відрізняється від описаної. Тут на першому плані виступає божественне втручання у напружені події: “едуци назад, ледвосми вси не потонули на Немне реце под Ивем. ... п[а]ромъ починаль былъ на нутре заливати, и так, напоминаючи перевозников, абысе не лякали, бо южъ были шосты порутили, мовечи, же гинемъ), а горечо Пану Богу се молечи, переехали. ... люде перевозные и слуги мое были в лоди, а инши, побравши се конемъ за огоны, не ведали, што се зъ ними дее, ино кони шли тежъ за лодею внизъ, куды вода несла, аж е потомъ на берегъ, где и я был, принесло межи лозы. И тамъ се ратовали. Ово толко, задумавши се дивнымъ чудом Божимъ, хвалилем насветше имя Его.”³⁴⁰

Зазначимо, що наведений вище фрагмент тексту не є вповні ілюстративним, так як життя млидаря (Януша) і шляхтича (Євлашевського) не є співмірними, адже простолюдин не належав до народу-шляхти і не був повноцінним громадянином. Окрім того, наведений приклад про млидаря стосується чужої і, очевидно, мало знайомої Євлашевському людини, тому не є достатньо показовим. Однак, ту ж тенденцію можемо прослідкувати, порівнявши подібні за сюжетом розповіді мемуариста про себе та своїх близьких. Так, наприклад, Євлашевський, оповідаючи про свої хвороби, завжди вказує, що одужання відбулося завдяки божественному втручання. Натомість, випадки хвороби і одужання дітей не описані в такому ключі та не містять слів подяки Богу за його опіку над ними: “Мой зась сын .. здоровый был. А потым

³³⁹Там само. – Арк. 8 зв.

³⁴⁰Там само. – Арк. 15 зв.

вє вресню, впадши в дивнє фебры, 23 дня мало не умарл.”³⁴¹ Отже, треба думати, що Євлашевський не брався тлумачити “чужі” чудесні спасіння як справу Божу, вважаючи що подякувати за них має кожен персонально, коли побачить ознаки втручання Провидіння.

Подяка за справедливу Божу кару на ворогів може видатися дещо дивною з позиції сучасного християнства, але на той час, очевидно, вона, мабуть, цілком вкладалася у тодішні релігійні уявлення. Більше того, Євлашевський у тому, що Господь суворо “чинить” з його кривдниками, знаходить підтвердження Божої могутності і справедливості. Наприклад, Євлашевський описує конфлікт з одним із старих слуг Ходкевичів Миколаєм Тлуховським, бихівським урядником, та Іваном Кречетовським, котрі одночасно з ним претендували на деякі маєтності і виявилися “спритнішими”. Так, Євлашевському спірні маєтності були обіцяні Яном Ієронімовичем Ходкевичем ще до смерті, але право на них Ян Кароль Ходкевич не підтвердив, розділивши ті добра між Миколаєм Тлуховським та Іваном Кречетовським. Євлашевський вважав, що Ян Кароль не підтвердив “листы” свого батька з “направы”, тобто несправедливої намови, згаданих осіб. Згодом по тому Миколай Тлуховський захворів і помер, як пише Євлашевський, “нападла кго хороба дворска, указуючи се на голове и на чоле; чого онъ, хотечи безъ издебки збыть, казалъ жидови балверови мазати собе те кгузики шарѧ маста, ...дня 15 стычня, року 1593, казал еше лепей намазати; а в тым, кгда та, масть серца допадла, тогожъ дня вечор знагла умер”³⁴². Євлашевський розцінив цю подію як закономірне підтвердження Божої всемогутності та справедливості: “Сполнила се на нимъ та приповесть: “зрадливе серце само се поразить”; не ижъ бымъ се помъсты Божий, надъ ниприятелями моими выконаной, радовати мель, але тымъ зтвержамъ се у вере моей, же маю Бога, правдивого и всемогучого,

³⁴¹Інстытут мовы і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы
НАН Беларусі. — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”. — Арк. 26.

³⁴²Там само. — Арк. 20.

боронячого мене отъ всихъ неприятелей моихъ”. Треба особливо відмітити, що захист і справедлива відплата тут постають як підтвердження Божої екзистенції.

В цитованому уривку кара Божа невідворотна. Сама ж хвороба “діє” підступно, зрадливо, не реагуючи на лікування, котре тільки пришвидшує смерть. Цікавим тут є топос проникнення хвороби до серця людини через голову. Етнологи на пізніше зафіксованому фольклорному матеріалі відзначають, що, за віруваннями, хвороби входять через голову, як через одну з дистальних точок, і рухаються до серця, шкодячи або приносячи до смерті³⁴³. Показово, що мемуарист пише, що мав би радіти зі смерті ворога, але замість того ствердився у вірі і ще раз переконався у тому, що негідні вчинки не залишаться безкарними. Взагалі, зі слів самого Євлашевського, видно, що він був переконаний, що Бог захищає його від ворогів, з якими чинить дуже суворо.

У тексті “Щоденника” є фрагмент, котрий яскраво характеризує релігійні погляди мемуариста. Так, після короткої оповіді про свою участь у Лівонській війні, яка спричинила багато труднощів і небезпек, Євлашевський підсумовує: “Самому ж пану Богу хвала, же ме зо всих их выбавяють, а праве на некоторых местцах чудовне охраняють рачил, давши ми праве у вшитких люди вдячность, ласке и учиность над надее мое, а неприятелей, которые некеды з задрости повставали и кголовы свои подносити хотели, значными плякгами отвращаючи, а упорных и дивными припадками з света зглажаючи, жем юж праве такую ласкою Божою не толко убезпечоный, але и розпещоный будучи, никгдым се ку обороне от неприятель моих не готовал, анимъ се за слова их брал, очекиваючи власне помсты Божой, котра тежъ никгды не омешкала, а друкгды и вэ мне самым аж плач и велке порушене в духу чинила, уважаючи

---

³⁴³Мазалова Н. Е. Состав человеческий. Человек в традиционных представлениях русских / Н. Е. Мазалова. — СПб. : Петербургское востоковедение, 2001. — С 15—19.

так вшехмоцнэкго и велкекго Бокга незапаметане мне межи незличоным людом, яко робачка малого, и непожаловане трат моцнейших на мене ку обороне моей”³⁴⁴. Зупинимосся детальніше на цьому фрагменті. Стиль даного запису відрізняється від основної частини тексту і схожий за формою написання на „ліричні” відступи від хронологічного викладу подій, декотрі з яких можна точно датувати часом остаточного написання “Щоденника” (1603—1604). Отже, вірогідно, тут бучимо точку зору уже зрілого Федора Євлашевського. Мемуарист задумується над тим, чому Бог не шкодував життя достойніших і дозволив вижити саме йому; чому з його ворогами ставалися небезпечні пригоди, котрі часто призводили до їх загибелі; чому Бог його оберігав, майже, чудом; чому забезпечив поважне і доброзичливе ставлення оточуючих. Підсудок приходить висновку, що Господь не залишив його між людьми, „як малого черв’ячка” і виділив серед інших. Це, на нашу думку, є підтвердженням того, що Федір Євлашевський сприйняв кальвіністський догмат про обраність. Ми, звичайно, могли б продовжити список фрагментів, у яких виступає віра мемуариста у свою обраність, однак навели один з найпоказовіших.

Однак, і сам Євлашевський отримав, як він вважає, справедливе і водночас суворе покарання від Бога за свій несправедливий учинок. Мова йде про розуміння автором трагічної смерті свого сина Яна та пояснення причинно-наслідкового ряду, пов’язаного з цією подією. Так, у “Щоденнику” під 1602 роком читаємо, що на початку року на засіданні земського суду сталося непорозуміння з приводу дати початку сесії, яка була перенесена зі звичного дня на інший. Очевидно, що до нової дати не було готово багато судових справ, через що у залі суду відбулася дискусія. Євлашевський не погодився з більшістю, котра бажала перенесення початку судової сесії і судив тогорічні роки за регламентом. На цьому місці дамо слово автору “Щоденника”, щоб він

---

³⁴⁴Інститут мовы і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі. — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”. — Арк. 1 зв.

розповів про наслідки цього вчинку: “... не ушедлэм помсты Божей, же ми на тых роках вь лютым мисяцы, 17 дня, вь субботу, забиль сына моего Яна, второго по Ярошу, первшим сыне моем, незбожный Олбрыхт Бруханский, з помочю Корсака, швакгра своего...”³⁴⁵. На жаль, Євлашевський детально не розповідає про обставини та мотиви убивства свого сина, а більше зупиняється на власних переживаннях та опису події, які сталися після трагедії. Однак, на нашу думку, важливим у переказаному і процитованому фрагменті є те, що нагла смерть сина сприймається мемуаристом як покарання за якийсь свій гріх. Очевидно, проаналізувавши ситуацію, він шукає якусь свою провину і знаходить її у несправедливому вчинку в залі засідань. Тобто, ми бачимо певну світоглядну універсалью, згідно якої людина сама винна у тому, що з нею відбувається, сама своєю негідною поведінкою накликає на себе гнів Божий.

Зупинимось на процитованому фрагменті детальніше. Як відомо, Бог не карає сина за батька. Також до цього випадку не можна застосувати поняття співвинуватості. Головним покаранням тут виступає не “забрати у дитини життя”, а “забрати у батька дитину”. Мабуть, таку інтерпретацію трагедії можна пояснити тим, що діти сприймалися лише як продовження і копії батьків.

Потрібно також мати на увазі, що мемуарист одразу міг сприйняти смерть сина інакше, а уже через рік, переосмисливши трагедію, подав її так, як уже описано. Звичайно, юридично (а Федір Євлашевський був професійним правником), у вбивстві Яна винні Корсак і Бруханський, але з точки зору християнської моралі Євлашевський бачить головно свою вину.

Закінчує свій текст Федір Євлашевський подякою Богу за те, що серед іншиг благ дав йому таке, що довелось знати почуття задрощів тільки зі слів інших: “Дякую я тебе, Боже мой, Ойче Пана нашего Езуса Христа, же mezi иншими дары твоими далэсь ми на то был, жемь се задрост устеречь мокгл,

---

³⁴⁵ Інститут мовы і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі. — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”. — Арк. 23.

такъ же никгды сэръцэм моим не пановала и непотребного, яком зналь по иншихъ, жалю, хоробе якейсь подобного, не чинила!”³⁴⁶. Звичайно, в тексті, який адресовано нащадкам, навряд чи була б інша форма опису заздрості, але особливо тут цікавий інший аспект. Так, вказуючи на природу заздрісних почуттів, Євлашевський пише наступне: “Розумет же Бог, чинячи другому добре, мел бы се в бокгатэй рэнцэ своей такъ выдать, жебы тебе южь не мел чого зь ласки свэй дать”³⁴⁷. Тобто, Бог, на думку Євлашевського, розуміє, щоб не було на світі заздрості, повинен усім давати блага за їх потребами. Однак, він чинить на свій розсуд, по вибору, тому-то заздрити – це “непогамоване кглупство”. Ще один важливий у цьому фрагменті момент, це те, що Євлашевський, вказуючи на природу заздрості, і що вона ніколи не панувала його серцем, дає зрозуміти, що отримав від Бога достатньо благ, і був обраний для цього, на відміну від тих, кому від ласки Божої нічого не дісталось.

Отже, Федір Євлашевський виступає перед нами людиною “розкутого” і до певної міри раціоналістичного розуму, свідомо сприйняв протестантське кальвіністське вчення про обраність, а також стояв на засадах унітарності християнської церкви під керівництвом Папи Римського. На жаль, ми не можемо більше нічого сказати про сприйняття мемуаристом тих чи інших богословських ідей, однак навіть цей короткий аналіз дозволяє зробити висновки про інтелектуальний і духовний стан окремої людини на тлі культурних процесів другої половини XVI ст. в Речі Посполитій та Великому князівстві Литовському. Євлашевський, хоч і не був послідовним раціоналістом, однак глибоко преїнявся протестантизмом. Конверсію його не можна назвати суто формальною, здійсненою під впливом патрона для отримання кар’єрних переваг, адже в такому разі реформаційні ідеї залишилися б назовні, ніби “маскою”, і не потрапили б у роздуми над своїм життям.

---

³⁴⁶Інститут мовы і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы
НАН Беларусі. — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”. — Арк. 28.

³⁴⁷Там само.

Окремою проблемою, максимально можливе вирішення якої пролить трохи світла на релігійність Федора Євлашевського, є з'ясування його кола читання. Адже читання тих чи інших текстів формує погляди людини. Окрім мемуарів, ми не маємо жодного документу, котрий могли б використати для розв'язання поставленого завдання.

Прямо чи опосередковано за “Щоденником” можна визначити знання мемуаристом таких текстів: Псалтир, Притчі царя Соломона, апокрифічні суди царя Соломона, Буття. При чому Псалтир Євлашевський в одному епізоді цитує по пам'яті доволі точно, тому, логічно припустити, що він її неодноразово перечитував: “зрадливе серце само се поразит” (пор. з Псалом 36.15: “Оружие их внидет в сердца их, и луки их да сокрушатся”)³⁴⁸. Знання соломонової мудрості було необхідним мемуаристу в професійній адвокатській діяльності. Так у “Щоденнику” зустрічаємо використання „аргументу з Соломона” в судовій дискусії. А отже, він мав би час від часу читати і ці тексти.

Пошуки Біблії, за якою Федір Євлашевський міг ознайомитися з її текстами, у зовсім несподіваний спосіб приводять нас до перекладу Францішека (Григорія) Скорини. Так, дещо раніше³⁴⁹, розбираючи питання освіти мемуариста, ми визначили, що Ф. Євлашевський, скоріш за все, знанням єврейської абетки завдячував читанню “Плач Ієремії” у подачі Ф. Скорини.

Однак ця знахідка ставить наступне запитання. Навіщо шляхтичу знання єврейської мови, де він планував читати єврейські тексти? В тій самій Біблії Ф.Скорини в передмовах знаходимо думку про те, що Святе Письмо містить в собі знання про сім вільних мистецтв: хочеш знати історію – читай Буття, хочеш навчитися рахувати – читай числа і т.д. У „Щоденнику” (цитований вище фрагмент) відображено інтерес Євлашевського до перекладів біблійних

---

³⁴⁸Псалтирь // Библия Русска: выложена доктором Франциском Скориной... — С. 33.

³⁴⁹Див. прим. **Ошибка! Не указано имя закладки.** на с. **Ошибка! Не указано имя закладки.** дисертації.

текстів з давніх мов. Сам Скорина визначає єврейську мову як сакральну. Тому, можливо, у мемуариста виникло бажання вивчити її. Крім того, наведений факт свідчить про те, що Ф.Євлашевський справді сприйняв ідею про Святе Письмо як джерело наукових знань, саме тому він вивчив єврейський алфавіт, прихований у скориненському видання “Плачу Ієремії”. Євлашевський з відчутним сумом зазначає, що не зміг отримати престижної для шляхтича високої освіти, а навчався в дитинстві вдома, а потім самотужки. Тому він намагався “витиснути” з Біблії усі можливі прагматичні знання, щоб ліквідувати свої недоліки в освіті.

Подібний погляд на Святе Письмо як джерело усіх потрібних знань побутував і серед православного духовенства: “Темже блюдете, православнии, от тое трутизны дети свои, зане да знаете, истинно вам молвлю, идеж дух любве сим поганским, меченым, мира сего угодным догматом прилнет, тот запевне в вере погрешит а згола и от благочестия отпадет: что есте ныне вы явно пострадали, егда есте на латинскую и мирскую мудрост ся полакомили, тогда есте благочестие стратили, во вере онеможили и поболели и ереси породили, и в него ж крестихомся прогневали. Чи не лучше тебе изучити Часословец, Псалтыр, Октаик, Апостол и Евангелие с иншими, церкви свойственными, и быти простым богоугодником и жизнь вечную получитьи, нежели постигнути Аристотеля и Платона и философом мудрым ся в жизни сей звати и в геену отити? Разсуди! Мне ся видит, лучше ест ни аза знати, толко бы до Христа дотиснути, который блаженную простоту любит и в ней обитель себе чинит и там ся успокаивает”³⁵⁰. Однак, у Євлашевського нема тієї ворожості до західного знання, яка проступає у наведеному фрагменті.

Якщо мемуарист так глибоко сприйняв описану ідею Скорини, то він міг всотати й інші погляди відомого просвітника. Так, наприклад, у своїх

---

³⁵⁰Вишенский И. Сочинения / Иван Вишенский / [подготовка текста и комментарии И. П. Еремина]. — М.—Л. : Издательство АН СССР. — 1955. — С. 23—24.

передмовах Ф. Скорина називає Ісуса пророком, який через свою праведність наблизився до Бога. Ця теза перегукується з поглядами С.Будного та аріан. Тому, з певною обережністю, Біблію Скорини можна назвати джерелом раціоналізму Ф. Євлашевського, його протестантство багато в чому схоже на просвітницькі ідеї визначного першодрукаря.

Отже, Біблія Ф.Скорини була, мабуть, основним релігійним читанням для Федора Євлашевського. Деякі дослідники вважають, що переклад білоруського першодрукаря був справжнім культурним явищем: вплинув на наступні переклади³⁵¹; на його шрифти взувалися видавці Острозької Біблії³⁵²; він підготував розум людей ВКЛ до сприйняття реформаційних ідей³⁵³. Як бачимо, деякі погляди білоруського протестанта-шляхтича Федора Євлашевського лежать в руслі релігійно-філософської системи Ф.Скорини.

Однак ми не можемо стверджувати з цілковитою впевненістю, що Євлашевський читав саме празьке видання Біблії. Так, відомо, що на переклад Францішека Скорини взувалося багато пізніших видань. Тексти, перекладені Скориною, поширювалися в рукописних книгах. Часто зберігали навіть його передмови. Дослідники, що займаються “скориніаною”, визначили багато

---

³⁵¹Подокшин С. А. Франциск Скорина и развитие этической мысли в Белоруссии XVI—XVII вв. / Семен Александрович Подокшин // Белорусский просветитель Франциск Скорина и начало книгопечатания в Белоруссии и Литве. — М. : Наука, 1979. — С. 59.

³⁵²Исаевич Я. Д. Наследие Франциска Скорины на Украине / Ярослав Дмитриевич Исаевич // Белорусский просветитель Франциск Скорина и начало книгопечатания в Белоруссии и Литве. — М. : Наука, 1979. — С. 173—174.

³⁵³Конон В. М. Этические взгляды Франциска Скорины / Владимир Михайлович Конон // Белорусский просветитель Франциск Скорина и начало книгопечатания в Белоруссии и Литве. — М. : Наука, 1979. — С. 78.

прямих запозичень зі Скорини, а також гіпотетичних запозичень, які були зведені у каталог³⁵⁴. Для того, аби з'ясувати, коло рукописів і стародруків, у яких Федір Євлашевський міг прочитати передмову Ф. Скорини до книги “Плач Єремії”, ми вирішили виокремити з названого каталогу ті, які містять цей текст. Вдалося скласти список, до якого, крім, природно, празького видання “Плачу”, увійшли Острозька Біблія³⁵⁵, Біблійний звід першої половини XVI ст. (БАН Литви, шифр: ф. 19 № 262)³⁵⁶, Біблійний звід 1575-1577 рр. (РНБ Погод збірник № 85, ЛНБ ф. Василіан монах. рук. 1290)³⁵⁷, книги пророків XVI ст. (РДБ ф. 310 збірн. Ундольського № 18)³⁵⁸. Отже, Євлашевський міг бути знайомий з якимось із указаних варіантів тексту “Плачу Єремії”.

Таким чином, на загал підсумовуючи викладене, зазначимо, що для релігійності автора “Щоденника” характерні такі риси:

- мемуарист, безумовно, був людиною релігійною;

Євлашевський позиціонував себе як протестанта, очевидно, кальвіністського спрямування;

конверсію здійснив у молодому віці, вірогідно, за покликом серця;

глибоко сприйняв протестантські ідеї, зокрема ми змогли чітко визначити догмат про “Безумовне Обрання”;

в житті був прибічником віротерпимості на різних рівнях стосунків;

підтримував ідеї унітаризму, котрі набули поширення вкінці XVI ст.;

як ми встановили, дуже наполегливо і уважно читав Біблію за виданням Ф. Скорини, не оминаючи передмови першодрукаря до текстів Святого Письма;

---

³⁵⁴ГГаленчанка Г. Я. Францыск Скарына: Спадчына і пераемнікі. Анатаваны бібліяграфічны паказальнік / Георгій Якаўлевіч Галенчанка. — Мінск : Красіка-Прынт, 2002. — 257 с.

³⁵⁵Тамсама. — С. 56.

³⁵⁶Тамсама.— С. 7.

³⁵⁷Тамсама.— С. 19.

³⁵⁸Тамсама.— С. 60.

сприймав ранні реформаційні та гуманістичні за своєю природою положення релігійно-філософської системи Ф. Скорини .

Наостанок відзначимо, що розвиток реформаційних ідей у ВКЛ та Речі Посполитій добре вивчений на рівні визначних церковних та політичних діячів XVI ст., однак історія реформації “знизу” ще потребує свого написання. “Щоденник” новогрудського підсудка Федора Євлашевського, таким чином, може слугувати одним з джерел для розкриття цієї теми.

3.3. Соціальні і моральні орієнтири Ф. Євлашевського

Текст “Щоденника” дає змогу простежити й інші риси свідомості Ф. Євлашевського, окрім релігійності. Ми виділили для аналізу тільки ті з них, вивчення котрих добре розпрацьоване на теоретичному рівні у вітчизняній історіографії. “Щоденник” як джерело особового походження дає можливість простежити межу і перетинання публічної та приватної сфер. Водночас, твір Євлашевського, як було з’ясовано, присвячений нащадкам і містить настановчі моменти. Тому, на нашу думку, цікавим буде розгляд оцінок мемуаристом соціальних явищ.

3.3.1. Людина приватна і публічна у “Щоденнику” Ф. Євлашевського

3.3.1. Людина приватна і публічна у “Щоденнику” Ф. Євлашевського. В історичній науці утвердився факт, що межа відчуття приватної і публічної сфер життя не завжди була сталою і аналогічною сучасній. Наприклад, у різні часи по-різному сприймалися простір і час³⁵⁹ життя і смерть³⁶⁰ та інші сторони людського буття. Так само впродовж історичного розвитку в людській свідомості зазнавали перерозподілу сфери відкритого і доступного всім (“публічного”) і прихованого від сторонніх, що належить одній персоні

³⁵⁹Блок М. Феодальне суспільство / Марк Блок / [пер. з фр. Віктора Шовкуна]. — К. : Видавничий дім “Всесвіт”, 2002. — С. 88—91.

³⁶⁰Аррьес Ф. Человек перед лицом смерти / Филипп Аррьес / [пер с. фр. и общ. ред. С. В. Оболенской; предисл. А. Я. Гуревича]. — М. : Издательская группа “Прогресс”—“Прогресс-Академия”, 1992. — 582 с.

(“приватного”). Як вважає відомий французький дослідник Філіп Ар’єс, те приватне “відчуття сім’ї”, яке є в сучасної людини, з’явилося порівняно недавно. На його думку, впродовж XV–XVI ст. відбувається прогрес “відчуття сім’ї”, сім’я займає своє місце в емоційному світі та системі цінностей людини³⁶¹, перетворюється на “закрите” середовище.

На основі тексту “Щоденника” ми спробуємо з’ясувати, що Федір Євлашевський відносив до приватного, а що до публічного, як він відчував і ставився до цієї сфери життя; як проявляв себе в них, хоча треба зазначити, що межі “приватного” і “публічного” дуже розмиті в усіх культурах³⁶². Основним дослідницьким прийомом буде аналіз не “того, що сказано”, а “того, як сказано”.

Ми вже виклали нашу спробу проаналізувати структуру тексту “Щоденника” за допомогою виділення тем повідомлень та їхнього кількісного опису. Теми для аналізу ми виділяли відповідно до свого бачення, не враховуючи того, як їх міг би розділити сам автор. Так, у тексті мемуарів нами було розрізнено 13 тем (Див.: додатки 3, 4, 5). Однак це був дещо штучний підхід, котрий допоміг вирішити певні дослідницькі завдання і не може дати результатів для виопуклення бачення сфер свого життя самим Євлашевським. Натомість у тексті “Щоденника” постають інші межі на “карті життєвого простору” мемуариста.

По-перше, ці межі проявляються в системі викладу Федором Євлашевським інформації. Текст “Щоденника” має чітку хронологічну структуру: порічні статті. До однієї статті таким чином потрапляли події, котрі могли розглядатися автором як такі, котрі належать до різних сфер життя. Наприклад, коли повідомлення однієї сюжетної лінії закінчилось, перехід до наступного маркується в тексті словами “того ж року” “той же осени” і

---

³⁶¹Ар’єс Ф. Ребенок и семейная жизнь при старом порядке / Филипп Ар’єс. — Екатеринбург : Издательство Уральского университета, 1999. — С. 361.

³⁶²Бессмертный Ю. Л. Указ. соч. — С. 38.

подібними. Причому чітко видно, що автор таким чином розділяє не одиничні повідомлення-факти, а саме теми, не бажаючи ставити їх в один ряд. Таким переходом завжди відділялися звістки про родинні події, а також про приватну службу патронам і їхні сім'ї. Такий розподіл найяскравіше видно, коли Євлашевський у одній річній статті поміщав відомості з уже згаданих тем поряд із записами про королівську службу або громадсько-політичні події.

Отже, як бачимо, Федір Євлашевський розрізняв такі теми як “клієнтська служба”, “державна служба і події королівського двору”, “суспільно-політичні події”, “родина та інші особисті події” та “життя людей “свого” кола”.

Щоб з'ясувати, наскільки приватною для Євлашевського є та чи інша тема, треба визначити специфіку викладу кожної, з'ясувати супутні емоції та емоційні піки тексту, як позитивні, так і негативні. Так, суспільно-політичні події подані сухо і коротко, вони рідко оформлюються в розповідь на основі не річного запису, а окремого сюжету, котрий може продовжитися і в наступній річній статті. Окрім того, жодного разу в описі суспільно-політичних подій Євлашевський не зазначає, що про них ітиметься далі. Натомість події, пов'язані з клієнтською службою Радзивілам і Ходкевичам, а також особисті конфлікти і події сімейного кола в описі тяжіють до оформлення у завершений сюжет, котрий іноді описується в кількох річних статтях. Таку форму, наприклад, має розповідь Євлашевського про здобуття Турово-Пінської єпископії для батька.

Сімейна тема, власне, єдина у тексті, котра простягається нерозривною сюжетною ниткою. Наприклад, в описі сімейних подій Євлашевський у більшості випадків “забігає наперед”, зазначаючи, що про їхній розвиток йтиметься далі. Це, на нашу думку, однозначно показує, про що автор хотів сказати, а також, що у нього був певний задум, у якому вже було відведено місце сімейним подіям. Також це показує, що сімейні події найкраще трималися в пам'яті. Натомість події службові та суспільно-політичні, очевидно, погано відклалися в пам'яті, тому конспектувалися автором прямо зі

щоденних записників. Це пояснює, чому, наприклад, суспільно-політичні події описані коротко й сухо. Структура запам'ятовування, на нашу думку, дає нам систему цінностей автора, у якій на одному з чільних місць перебуває родина.

Персональну важливість для автора тих чи тих описуваних подій можна визначити за емоційним забарвленням оповіді. Звичайно, те, про що потрібно сказати, не завжди могло збігатися з тим, що важливо для самого автора. Таким чином, зіставивши теми, про які автор розповідає емоційно, з тими, про які пише багато і часто, ми визначимо, що саме вкладалося в авторський задум, але було для нього другорядним. Про суспільно-політичні події та державну службу Федір Євлашевський оповідає нейтрально, часто лише констатує факти. Як правило, він виступає просто свідком, а не актором цих подій. А це, відповідно, зумовлює й відсутність яскравої емоційності в описі.

Найемоційнішою в “Щоденнику” є тема сім'ї. Це, як правило, позитивні емоційні піки. Емоції зі знаком “–” здебільшого пов'язані з особистими майновими конфліктами та смертю близьких.

Ще одним потужним джерелом позитивних емоцій Євлашевського є служба патронам. Так, свої успіхи перед королем мемуарист оцінював доволі стримано, порівняно з вдалими послугами Радзивілам, а особливо — Ходкевичам.

Отже, як бачимо, кількість відведеного автором місця тій чи іншій темі прямо пропорційна до емоційності її сприйняття. Таким чином, можемо зробити висновок, що мемуари Євлашевського, хоч і покликані нести користь для нащадків, передаючи важливий досвід служби патрону і королю, однак несуть у собі велику кількість “особистого”.

Важко сказати з повною впевненістю про усі описані теми, які з них Євлашевський відносив до приватного, а які до публічного, адже навіть непрямих вказівок на це ми відшукали вкрай мало. В тексті “Щоденника” найбільше виопуклюється приватний характер сімейних стосунків і пов'язаних з ним хвилювань. Ця тенденція яскраво виражена в тому, як Євлашевський характеризує свою дружину та стосунки з нею: “...а хоть у вере русской трывала,

але такъ бачне и не упорне, же то намнейшей незгоды не указовало и люди видеть того не могли...”. Цитований фрагмент яскраво ілюструє, що для автора важливо те, що сторонні (не з сімейного кола) люди не могли бачити незгоди між чоловіком і дружиною. Як бачимо, особливо важливим для Євлашевського був зовнішній імідж родини, котра мала бути спокійною, веселою і тихою, а якщо їй траплялися непорозуміння, то “сварки з хати не виносили”. Однак найяскравіше проявляється протиставлення сім’ї і “зовнішнього” світу в продовженні уже цитованих слів: “...тымъ-же болшей [люди], смотречи на наше спокойное, тихое и веселое помошкане, ь заздрость впадаючи, мовами своїми фальшивыми нас щипали и разными способы иншими; а наконец и чарами прешкодити то усиловали...” Як бачимо, люди поза сім’єю сприймаються як ворожа сила, котра прагне втрутитися, перешкодити тихому сімейному щастю.

На приватність сімейної тематики, на нашу думку, вказують також емоції, виражені автором у тексті. В параграфі, присвяченому релігійності Федора Євлашевського, ми спеціально оминули розгляд сегменту ірраціонального (віри в духів, віщування, передчуття, сні) в його свідомості. Це обгрунтовується тим, що ірраціональне постає не окремо, а у зв’язку з переживаннями, пов’язаними з близькими людьми*. Всього є 7 згадок про трансцедентне, чотири з яких пов’язані з сім’єю, дві — з власним здоров’ям (згаданий в примітці випадок 1566 р. та його повторення) і одна — віщування товаришу Євлашевського смерті від блискавки у віці 60 років, що збулося незадовго після його дня народження.

Передчуття у Євлашевського пов’язані лише з родиною, причому найяскравіші він записує до мемуарів. Так, уперше в тексті описується передчуття матері Федора, котра відчула, що її син захворів, і сама зіпсувала собі здоров’я хвилюваннями: “В том року 1571 ... захоралем на горючку ... а пани матка моя ..., сердцем материнским чуючи то, велце се зфрасовала и

---

* До цього переліку не входить подія 1566 р., коли Євлашевський зустрівся з привидом.

здорове себе попсовала, звлаща, по первых хоробах моих и фрасунках своихъ значне здорова урвала; и за приеханемъ моим до дому але по первым привитаню жалосный билем, розумеючи о ей недолгом животе: якож потомъ в марцу пришломъ живота доконала”³⁶³. Ще в одному випадку Євлашевський вже сам на відстані відчуває біду з близькою людиною: “Року 1582, названого от мене нещасливого з певных причин, же ми в ним марца 22 умер милый и единый же у мене рожоный братъ мой Иван ..., я в дому моимъ ... тескнилем барзо, жаловалем и мовилем до жоны моей, же запевно ми брат умер; так то сердца людзкие чуютъ зъ далека припадки деток и милых приятелей своих”³⁶⁴. Як бачимо, Євлашевський вірив у якийсь непояснений зв’язок між батьками і дітьми та між “приятелі милыми”. Слово “приятелі” можна потрактувати по-різному, але в контексті оповіді про смерть брата, напевне, правильніше було б підібрати йому більш точніший відповідник “родичі”³⁶⁵. Як бачимо, “серцем” Євлашевський відчував тільки нещастя родичів та дітей, причому діти у його фразі згадані першими, що може свідчити про їхнє ближче сприйняття, ніж решти родичів.

Віщій сон, інша сфера ірраціонального, згадується теж у контексті розповіді про родинні події. Так, побачивши уві сні дивне італійське місто, Євлашевський описує його своєму товаришу, Андрію Скорулському, котрий бував за кордоном. Товариш Євлашевського відзначив, що опис міста зі сну нагадує Неаполь. Можливо, в житті Євлашевського були й інші віщі сні, однак цінним він вважав цей єдиний, бо він означав “ехане нам сына моего милого Явхима [до Італії], который в року 1595 еще поехал, и по той час там мешка”.

Отже, як бачимо сім’я, пов’язані з нею душевні переживання, а також родинні стосунки належали до сфери “приватного”, котра часто була закрыта

---

³⁶³Інстытут мовы і літаратуры ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы
НАН Беларусі. — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”. — Арк. 4 зв.

³⁶⁴Там само. — Арк. 8.

³⁶⁵Старченко Н. Публічність як домінанта культурної традиції... — С. 72.

від ворожих очей зовнішнього світу.

До сфери приватного можна віднести також особисті думки Євлашевського про своїх патронів, котрі він не міг відкрито висловити. Так, з приводу смерті Яна Ієронімовича Ходкевича мемуарист зазначає, що подумав “сам в себе”, що за живого пана не було жодного позову і позиції дому були міцні, а тепер “почато деток ... пана в борги заводити”.

До сфери приватного належать також хвилювання Євлашевського з приводу смерті свого сина Яна. Мемуарист ніби намагається відгородитися від байдужого до його трагедії, ба, навіть ворожого, оточення, яке він образно називає Каїнами. Однак, приватна трагедія перейшла до сфери публічного, коли, за звичаєм, Євлашевський продемонстрував тіло вбитого сина на торговищі, щоб оголосити ім'я убивці.

Отже, маючи на увазі тезу про публічність як культурну домінують шляхетського середовища XVI – початку XVII ст. та про розмитість меж приватного і публічного, відзначимо, що цілком до сфери приватного Євлашевський відносив сім'ю та внутрішньосімейні стосунки й переживання. Приватне могло переходити в публічне. Для прикладу, окрім описаного випадку з убивством сина, нагадаємо, що відносини між чоловіком і дружиною, хоч і були в сфері “приватного”, але зовнішнім іміджем мали працювати на публічне (думку суспільства).

В приватній сфері (у сім'ї) Євлашевський допускав великий відсоток інтуїтивного та ірраціонального (віщування, сни, передчуття). Якоюсь мірою до приватного наближаються стосунки Євлашевського з патронами, судячи з емоційності його оповідей про них. Таку тенденцію перенесення сімейної моделі на стосунки слуги з патроном відзначила Н. Старченко³⁶⁶. Зазначимо, що певного рівня довіри між Євлашевським та його патронами вимагала адвокатська служба їм. Ці стосунки, в свою чергу, не були такими глибоко приватними, адже певні думки про своїх панів Євлашевський ніколи не

---

³⁶⁶Старченко Н. Публічність як домінують культурної традиції... — С. 74.

висловлював, довіривши їх тільки мемуарам, адресованим нащадкам. До того ж, як було встановлено раніше, текст “Щоденника” було написано для родини. А це, відповідно, вносить корективи у розмежування сфер “приватного” і “публічного”. Оскільки самі мемуари приватні, тож і їхній текст значною мірою цьому підпорядкований, тому немає потреби в історичному хронікарстві публічного життя.

3.3.2. “Людина добра” і “людина зла” в оцінці Євлашевського

3.3.2. “Людина добра” і “людина зла” в оцінці Євлашевського. Уявлення шляхти XVI — поч. XVII ст. про погані й хороші людські риси втілювалося в топосах “людини доброї” та “людини злої”³⁶⁷.

На матеріалах “Щоденника” ми можемо визначити ставлення Євлашевського до різних рис людської вдачі, розмежувавши таким чином, хто такий для мемуариста “чоловік добрий”, а хто — “злий”.

Негативні персонажі дуже чітко окреслені у Євлашевського. Як правило, це його кривдники. Збірний образ негідника-суперника у “Щоденнику” постає приблизно таким: людина, котра у своїх інтересах може обмовити когось; друг, що виявляється таємним зрадником або заздрісником; жадібник, який претендує на те, що йому не належить по праву, або не віддає того, що повинен; людина, котра демонструє добрі наміри (“потвержає рукоданем”), а в скрутну хвилину зраджує і стає суперником; вбивця (єдиний негативний персонаж, котрого названо безбожником, адже з усіх названих гріхів — це смертний). Такі особи, на думку Євлашевського, мають отримати відплату або ще за життя, або на Страшному Суді.

Поряд з людьми “злими” можна виокремити перехідну категорію людей “нерозважливих”, які також можуть отримати покарання. Саме з такого

---

³⁶⁷Яковенко Н. М. Про два ментальні стереотипи української шляхти: “чоловік добрий” і “чоловік злий” / Наталія Миколаївна Яковенко // Яковенко Н. М. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI—XVII ст. — К. : Критика, 2002. — С. 108

погляду, наприклад, подає Євлашевський історію “чоловіка доброго” Альбрехта Кавечинського, котрий, всупереч народним повір’ям, необачно видав заміж трьох дочок в один день, через що, на думку мемуариста, незабаром усі три доньки овдовіли. Далі Євлашевський міркує так: “Ово не легце потреба важити и голосу людского, ведля оней приповястки; “воксь попули – вокс Деи”, бовем о вере оного человека жаден вонтпити не може. Был и в том пробатусь, и того се он против той людской практыце, ему певне ведомой, важил се зь зупелности веры своей, же се ведля практыки той не могло стати ничего такого”. Отже, людина, котра іде проти усталених народних практик і народної мудрості, чинить нерозважливо і може отримати погані плоди від своїх дій, навіть якщо належить до категорії “людей добрих”.

Збірний образ позитивного героя, “чоловіка доброго”, за текстом мемуарів Євлашевського можна окреслити приблизно так: багата людина; “рыццерский пан”; “зацный человек”, котрий міг не належати до місцевого роду, але тримав шляхетські осілості давно, що позначалося формулою “еще за короля Казимира”, а отже був інтегрованим у регіональну шляхетську корпорацію; працьовита людина. Автоматично “людьми добрими” у “Щоденнику” називаються друзі Євлашевського, причому за вказаним означенням не завжди слідує пояснення, що саме позитивного виділяє у них автор. “Люди добрые”, за переконанням Євлашевського заслуговують на вічну пам’ять і добру згадку після смерті — саме так найчастіше вони згадуються в “Щоденнику”.

Перелічені риси стосуються шляхтичів-чоловіків. Однак, у “Щоденнику” віддзеркалилися уявлення Євлашевського про хороші й погані риси жіночої вдачі: всі позитивні, два з яких найяскравіші (дружина Євлашевського, Ганна Болотовна та княжна Крошинська) та один негативний (Тетяна Скуминівна).

На думку Євлашевського, жінка, щоб бути хорошою дружиною, має відповідати таким критеріям: “... не уприкрыла ми се для ней дни живота моего; была бовем у пригодах и хоробах сердца мужского, цноты великой, пыха и злие

мысли снать у ней никгды до сердца не паступовали, ку убогим, хорым и засмучоным людям упреймого милосердия, же и в ночи, спати не могуци, о таковых ратунку мыслила и старане чинила; а хоть у вере русской трывала, але такъ бачне и не упорне, же то наимнейшей незгоды не указовало ...”. Одак наступний опис княжни Крошинської, померлої дружини Івана Бака, розширює розуміння того, як Євлашевський уявляв позитивні жіночі якості: “Человек то был [княжна Крошинська — Ю.Щ.] невыповедяной доброты, пани шляхетна, бокгобойна, уроды пекной, але покоры болшой як веры, же от пана Бога и людей всих была милована”. Образ Тетяни Скуминівни, другої дружини Івана Бака, різко контрастує з першою. Так, вона названа скупною, та ще й такою, яка змогла передати цю свою ваду чоловікові.

Отже, виокремлені нами уявлення Євлашевського про “чоловіка доброго” і “чоловіка злого” включають у себе ті загальні риси, котрі визначила на матеріалах Волині XVI — початку XVII ст. Н.М. Яковенко.³⁶⁸ Позитивний образ жінки, що постає у “Щоденнику”, також відповідає тому, як заведено було зображати жіноцтво в писемних пам’ятках³⁶⁹. Цікавим виявився негатив традиційного жіночого портрету, на якому героїня постає скупною і такою, яка погано впливає на свого чоловіка.

Отже, проаналізовані ситуації дають змогу стверджувати, що до приватної сфери Ф. Євлашевського насамперед входила його сім’я. Саме стосовно родичів (діти, брат, мати) ми відмічаємо у мемуариста прояви ірраціонального (віщі сни, передчуття). Це, на нашу думку, підкреслює особливе ставлення до рідних, високу емоційність сімейних стосунків. З ріднею, котрій адресовані мемуари, можна було поділитися навіть критичними думками про становище своїх патронів, хоча ці думки всім іншим знати

³⁶⁸Яковенко Н.М. Про два ментальні стереотипи... — С. 106—147.

³⁶⁹Сліж Н. І. Гендэрна-ролевая функцыі шляшціча ў сям’і і грамадстве Вялікага Княства Літоўскага / Н. І. Сліж // Соціум. Альманах соціальної історії. — Вип. 5. — К., 2005. — С. 172.

заборонено. Навряд чи шкала моральних оцінок Євлашевського була монохромною і вповні вкладалася у топоси “чоловіка доброго” і “чоловіка злого”, однак його текст, відповідно до мети написання, мав показати її крайні межі.

ВИСНОВКИ

Отже, підсумуємо досягнуті результати дослідження. По-перше, ми узагальнили досвід вивчення “Щоденника” та особи його автора науковцями кількох країн. Це дало змогу визначити ті дослідницькі проблеми, котрим було приділено недостатню увагу. З іншого боку, порівняння публікацій “Щоденника” з синхронними джерельними виданнями дало можливість об’єктивно оцінити археографічний рівень підходу публікаторів до тексту Ф. Євлашевського. Звичайно, оцінюючи роботи попередників, ми намагалися враховувати можливості та визначати цілі кожного дослідника. Як виявилось, найбільше актового матеріалу щодо Ф. Євлашевського до наукового обігу запровадили польські вчені, а білоруські мовознавці здійснили найдосконаліші видання пам’ятки. Українська ж історіографія практично залишилася в цьому питанні на рівні студій XIX ст.

По-друге, ми визначили, що, незважаючи на кальвіністське віровизнання та полонізацію мови (мова, вочевидь, була одним із зовнішніх виявів впливу польської культури), Ф. Євлашевський не втратив регіонального патріотизму і ідентифікував себе “литвином”. Водночас його політичний патріотизм був спрямований на всю Річ Посполиту. Власне, цю ж тенденцію, але на ширшому колі джерельного матеріалу переконливо продемонстрували у своїх роботах П.М. Сас та Т. Хінчевська-Геннель³⁷⁰.

По-третє, внаслідок глибокого аналізу рукопису та тексту джерела, а також порівняння “Щоденника” з іншими подібними пам’ятками, ми змогли реконструювати принципи “авторської лабораторії” Ф. Євлашевського. Так, було визначено, що мемуарист для написання тексту не тільки використовував

---

³⁷⁰Chynczewska-Hennel T. Świadomość narodowa szlachty ukraińskiej i kozaczyzny od schyłku w. XVI do połowy XVII w. / Teresa Chynczewska-Hennel. — Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1985. — 190 s.; Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI — перша половина XVII ст.) / Петро Михайлович Сас. — К. : Либідь, 1998. — 295 с.

свої щоденникові нотатки, а і збирав власний архів, структура якого, швидше за все, була подібною до шляхетських *silva rerum*. Аналіз характеру авторських правок та маргіналій дав підстави для висновків про інформаційне наповнення різних частин цієї *silva rerum*. Видається, що щоденникові нотатки Ф. Євлашевського були здебільшого діловими, а записи про сімейні події (народження дітей тощо) містилися окремо.

Завдяки методиці контент-аналізу нам вдалося структурувати інформацію “Щоденника” і визначити систему авторських зацікавлень, що у порівнянні з подібними джерелами дало важливі результати. Так, ми визначили, що серед цілей написання мемуарів можна назвати потребу людини в самоаналізі, бажання передати досвід та настанови своїм нащадкам. Водночас, мета впливала на інформаційне наповнення: Євлашевський небагато уваги приділив суспільно-політичним подіям свого часу. Однак це не означало, що мемуариста зовсім не цікавило те що діялося за межами його повіту. Так, нами було зауважено, що Євлашевський знав якісь історичні праці. Аналіз дав змогу припустити, що це могла бути “Хроніка” Й. та М. Бельських. Показово, що, хоч мемуарист і пише про Лівонську війну (1558—1583 рр.) і Люблінську унію (1569 р.), однак не надає цим подіям особливого значення. Це, на наше переконання, демонструє ставлення рядової шляхти до названих процесів. Наприклад, Лівонську війну Ф. Євлашевський вважає марною витратою ресурсів Речі Посполитої. До Люблінської унії він поставився як до важливої події, однак без особливих емоцій, адже після об’єднання володар держави не змінився.

По-четверте, ми зробили спробу визначити риси персональної релігійності Федора Євлашевського. Так, він постає перед нами непослідовним протестантом-кальвіністом, котрий вірує в обраність людини і передвизначеність її долі, однак лояльно ставиться до Папи Римського, вірить у духів і віщування. Відзначимо, що для XVI — першої половини XVII ст. важко говорити про послідовність у дотриманні всіх догматів і приписів тієї чи іншої християнської Церкви. Загалом “мішанина” в догматиці була характерною на

той час не тільки для світської шляхти. Так, відомо, що лютеранські, кальвіністські, католицькі та православні полемічні й богословські твори розвивалися в тісному взаємовпливі, більше того, деякі богослови запозичували ідеї представників інших християнських конфесій. Важливим, на нашу думку, є те, що нам удалося визначити варіант Біблійного тексту, який міг читати Ф. Євлашевський. Це, швидше за все, був друкований переклад Біблії Ф. Скорини.

По-п'яте, ми зробили спробу визначення соціальних і моральних орієнтирів мемуариста. І хоч ця тема надто багатогранна, ми виділили найглибше розпрацьовані вітчизняною історіографією проблеми. Так, ми спробували розмежувати, наскільки це можливо, приватну і публічну сфери життя Євлашевського, з'ясувати його ставлення до сім'ї та служби. В тексті “Щоденника” вдалося прослідкувати цікаве явище, коли для шляхтича була важливішою служба своєму патрону, а потім уже — королю. Таким чином, лояльність своєму сеньйору була на першому місці для шляхтича. З проведеного аналізу тексту джерела випливає, що найпотаємнішою, закритою від чужого ока, сферою життя Євлашевського була сім'я. Натомість, на відміну від західноєвропейських уявлень, фінансове життя належало до сфери публічного. Сім'я — на першому плані серед тем, котрих торкається текст “Щоденника”. Самі мемуари автор адресував своїм дітям, щоб передати їм власний службовий досвід. Показово, що саме з рідними Євлашевський ділиться думками про становище своїх патронів (у ситуації жорсткої конкуренції слуг за земельні надання іншого й годі було сподіватися). З іншого боку, саме стосовно близьких у Євлашевського можна зазначити найбільше прикладів ірраціонального досвіду. Так, мемуарист вірить у віщі сни стосовно своїх дітей, а також у те, що “серця людські” на відстані здатні відчувати, що близьким загрожує небезпека. Так, наприклад, через такі передчуття мати Ф. Євлашевського, як він стверджує, суттєво підточила своє здоров'я.

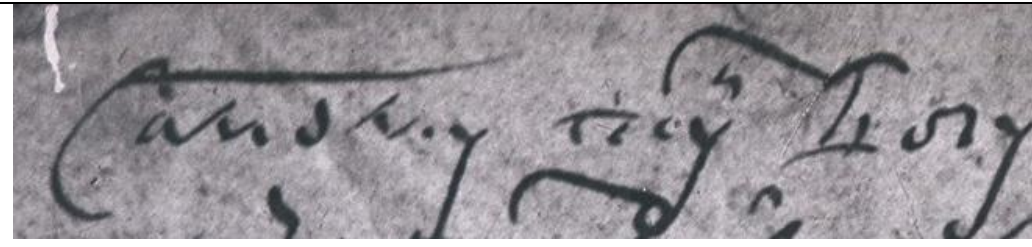

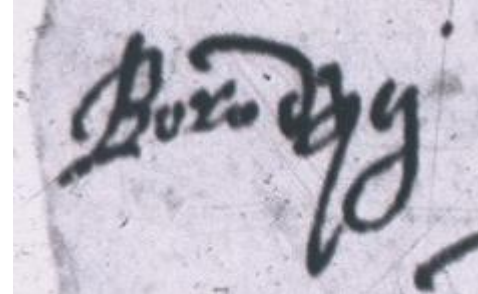
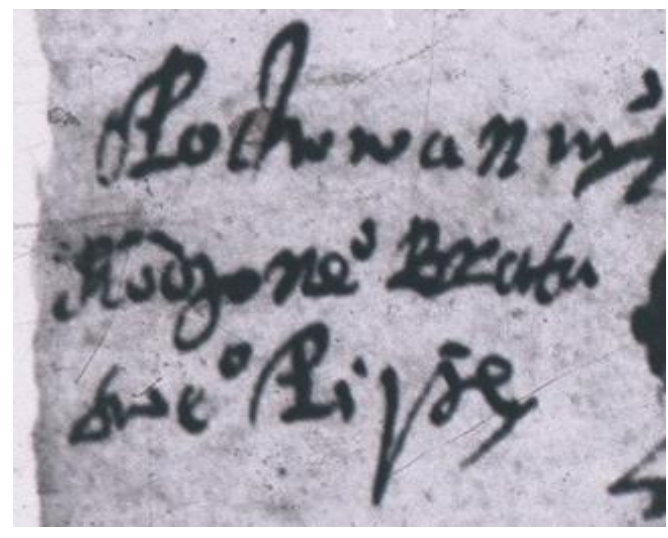
Таким чином, вивчивши текст “Щоденника” та авторський самовияв у ньому, ми отримали цінні дані до збірного портрету шляхтича кінця XVI —

початку XVII ст. З іншого боку, нам вдалося детально реконструювати обставини написання спогадів Ф. Євлашевським, що, на наш погляд, важливо для історії мемуаристики загалом. Отримані результати допоможуть більш коректно використовувати інформації “Щоденника” в історичних працях, зокрема з політичної історії, соціальної антропології та історії повсякденності.

ДОДАТКИ

Додаток А

Зразки почерків в автографі “Щоденника” Ф. Євлашевського

1	Арк. 1 – Євлашевський , кирилиця	
2	Арк. 8 – Євлашевський , латиниця	
3	Арк. 15 зв. – невідомою рукою XVII ст.	

Джерело: Інститут мови і літератури ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы
НАН Беларусі (Мінск) — Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”.

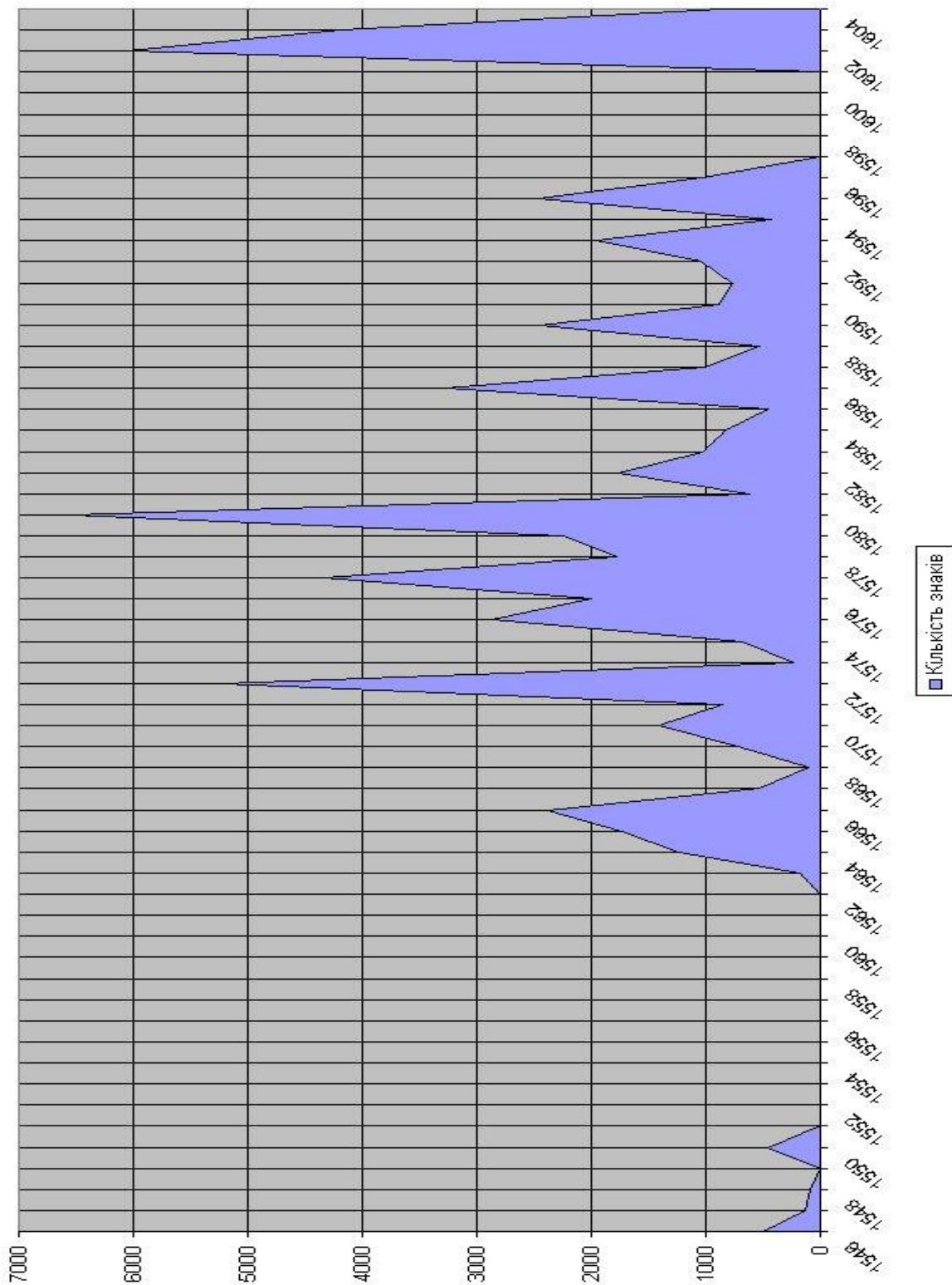
Рік	Сім'я	Здоров'я	Інші особисті події	Суспільно-політичні події	Королівська служба	Сім'я Ходкевичів	Служба Ходкевичам	М. К. Радзівіл	Служба Радзівілу	Служба приватна (інші)	Життя шляхти	Релігія	Природні катаклізми	Сума по роках
1582	1578	0	0	0	0	0	0	0	0	0	187	0	0	1765
1583	0	0	0	0	0	0	617	0	0	0	335	0	79	1031
1584	60	0	0	0	68	0	480	0	0	0	214	0	0	822
1585	80	0	0	0	0	0	0	0	0	0	67	0	310	457
1586	0	210	554	509	0	0	1656	0	0	0	344	0	0	3273
1587	446	0	0	573	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1019
1588	74	0	0	123	0	338	0	0	0	0	0	0	0	535
1589	0	0	0	0	1364	0	0	0	177	0	919	0	0	2460
1590	0	0	0	0	0	670	0	0	0	0	114	0	93	877
1591	0	0	0	0	0	0	764	0	0	0	0	0	0	764
1592	0	0	0	0	362	0	379	0	0	0	172	0	132	1045
1593	0	0	1671	81	87	115	0	0	0	0	0	0	0	1954
1594	132	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	298	430
1595	0	0	0	2464	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2464
1596	0	0	0	1031	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1031
1597	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1598	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1599	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1600	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1601	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
1602	5233	815	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	6048
1603	1113	137	0	571	316	58	0	0	0	0	1992	0	0	4187
1604	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	601	252	0	853
Всього:	14812	4732	2965	12355	5550	2227	4625	4853	1746	789	9340	2249	1666	67909

поява теми	23	10	6	28	15	10	12	1	5	3	24	3	8	148
------------	----	----	---	----	----	----	----	---	---	---	----	---	---	-----

Джерело: підрахунки автора.

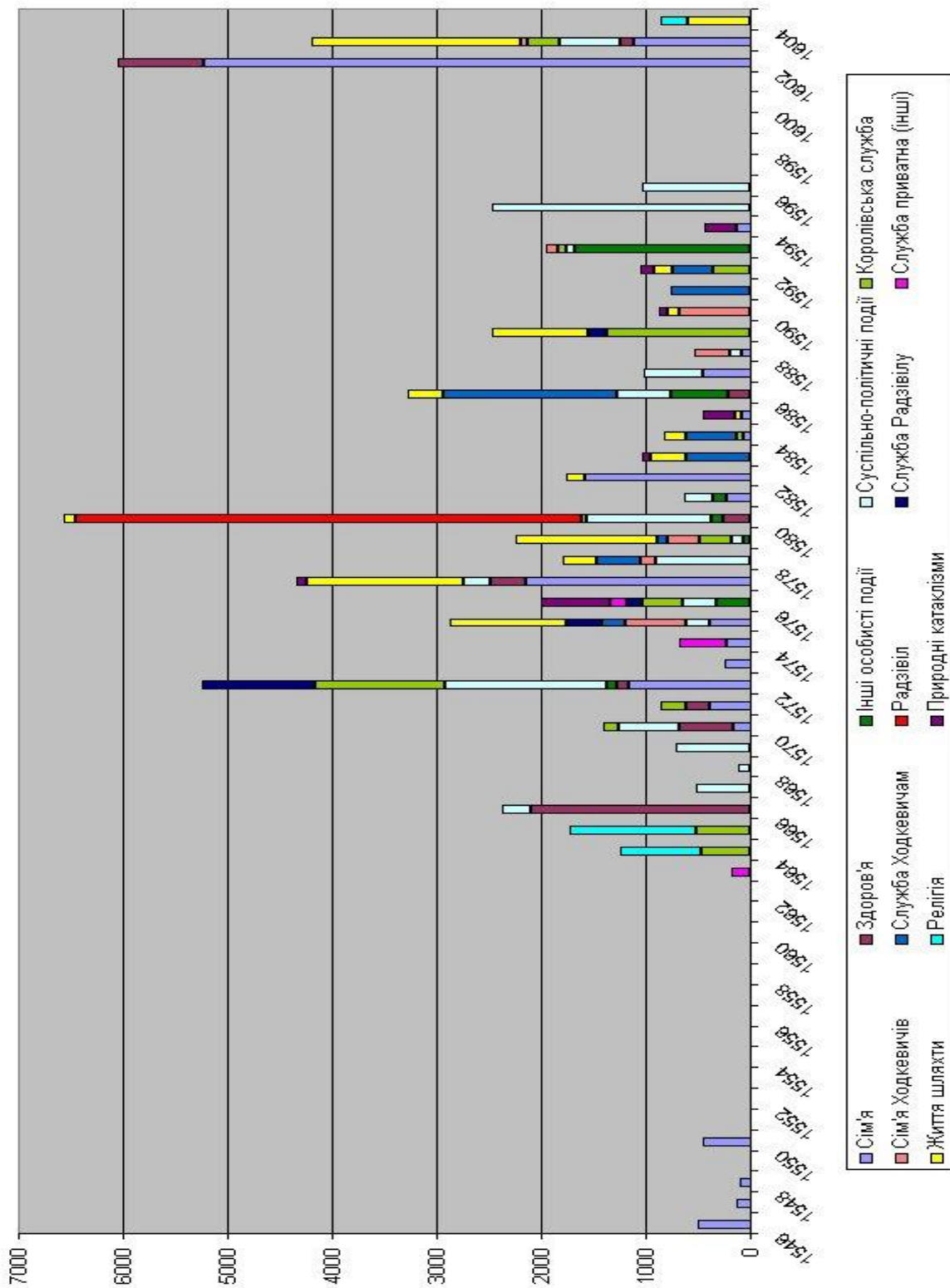
Додаток В

Обсяг річних статей у тексті “Щоденника” Ф. Євлашевського

Джерело: підрахунки автора.

Додаток Д
Співвідношення обсягів тем у річних статтях “Щоденника”
Ф. Євлашевського

Джерело: підрахунки автора.

Додаток Е
Співвідношення обсягів висвітлення тем у тексті “Щоденника”
Ф. Євлашевського

Джерело: підрахунки автора.

Додаток Ж

Кількість появи тем у тексті “Щоденника” Ф. Євлашевського

Джерело: підрахунки автора.

Додаток 3

Зображення герба Ф. Євлашевського

Особистий герб Євлашевського.

Джерело: Коршунаў А. Ф. Помнікі мемуарнай літаратуры Беларусі XVII ст. / Аляксандр Фаміч Коршунаў. — Мінск : Навука і тэхніка, 1983.

Печатка Федора Євлашевського (1614 р.).

Джерело: Цітоў А. К. Сфрагістыка і геральдыка Беларусі (ілюстраваны курс лекцый) / Анатоль Кірылавіч Цітоў. — Мінск : РІВШ БДУ, 1999. — С. 45.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Архівні матеріали

Інститут мови і літаратури ім. Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі (Мінск)

1. Б. ш. — “М/ф “Дзённік” Еўлашоўскага”.

Львівська національна бібліотека ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів

Ф. 5 Оссолінських

2. ЛНБ ім. В. Стефаника НАН України. Відділ рукописів. — Ф. 5 — Оп. 1. — Спр. 2434/II : Ф. Євлашевський. Хроніка 1564—1604.

Нацыянальны Гістарычны Архіў Беларусі (Мінск)

Ф. 694 Радзивиллы, князья

3. НБГА. — Ф. 694. — Оп. 4. — Спр. 1921 : Выпис с книг гродских государского воеводства Новгородского.

Публікації джерел

4. Антонович В. Б. “Дневник” новгородского подсудка Федора Евлашевского (1546–1604) / Владимир Бонифатьевич Антонович // Киевская старина. — К., 1886. — Т. 14. — С. 124—160.
5. Антонович В. Б. “Дневник” новгородского подсудка Федора Евлашевского (1546—1604) / Владимир Бонифатьевич Антонович // Мемуары, относящиеся к истории Южной и Западной Руси (первая половина XVII ст.) / [под ред. В. Б. Антоновича]. — Вып. 2: Ф. Евлашевский. Я. Собеский. Походы 1625 и 1628 гг. С. Оскольский. Г. Боплан. Освобождение невольников. Б. Машкевич. — К. : Типография Корчак-Новицкого, 1896. — С. 1—39.
6. Антонович В. Б. Дневник Станислава Освенцима (в извлечениях и переводе) / Владимир Бонифатьевич Антонович // Киевская старина. — 1882. — Кн. 1. — С. 125—151; Кн. 2. — С. 366—385; Кн. 5. — С. 257—276; Кн. 6. —

- С. 443—450; Кн. 9. — С. 503—522; Кн. 11. — С. 328 —348; Кн. 12. — С. 538 —556.
7. Антонович В. Б. Записки киевского мещанина Божка Балыки о московской осаде 1612 г. / Владимир Бонифатьевич Антонович // Киевская старина. — 1882. Кн. 7. — С. 97 —105.
  8. Антонович В. Б. Летопись Яна Юзефовича как источник для истории Южной Руси / Владимир Бонифатьевич Антонович // Киевская старина. — 1887. —Кн. 11. — С. 529 —536.
  9. Баркулабовская летопись // Полное собрание русских летописей. — Т. 32. — М. : Наука, 1975. — С. 174—192.
  10. Библия Русска: выложена доктором Франциском Скориной из славного града Полоцка, Богу ко чти и людем посполитым к доброму научению. — Прага, 1517 чи 1519. — 1 электрон. опт. диск (CD-ROM); 12 см. — Систем. вимоги: Pentium; 32 Mb RAM; Windows 95, 98, 2000, XP, Vista. — “Библия руска” Франциска Скорины: электронное факсимильное издание. — Донецк, 2004.
  11. Будный С. Катихисисъ то есть, наука стародавняя христьянская от Светого Писма, для простых людей языка руского, в питаніяхъ и отказэхъ събрана. — Несвіж, 1562. — 63 с. — [Электронный ресурс]. — Режим доступа до публікації: <http://belreform.org/katech.php>.
  12. Вишенский И. Сочинения / Иван Вишенский / [подготовка текста и комментарии И. П. Еремина]. — М.—Л. : Издательство АН СССР. — 1955. — 372 с.
  13. Гваньїні О. Хроніка Європейської Сарматії / Олександр Гваньїні / [упор. та пер. о. Юрія Мицика]. — К. : Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2007. — 1006 с.
  14. Духовная грамота старосты слонимского и каменецкого Михайла Богуша Боговитиновича (12 ноября 1529 года) // Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею: в 15 т. / [ред. Н. И. Костомаров]. —

СПБ. : УНИВЕРСИТЕТСКАЯ ТИПОГРАФИЯ, 1863—1892. — Т. 2: 1599—1637. —
СПБ. : УНИВЕРСИТЕТСКАЯ ТИПОГРАФИЯ, 1865. — С. 75—77.

15. КОПЫСТЕНСКИЙ З. “ПРЕСВѢТЛОМУ И ПРАВОСЛАВНОМУ КНЯЖАТИ СТЕФАНОВИ СВЯТОПОЛКОВИ ЧЕТВЕРТЕНСКОМУ НА ЧЕТВЕРТНИ НОВОЙ: ПРЕСВѢТЛЫХЪ ВЕЛИКИХЪ КНЯЖАТ РОССКИХЪ ПОТОМКОВИ: ПАНУ СВОЕМУ МИЛОСТИВОМУ” / ЗАХАРИЯ КОПЫСТЕНСКИЙ // ТІТОВ ХВ. МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ІСТОРІЇ КНИЖНОЇ СПРАВИ НА УКРАЇНІ В XVI—XVIII ВВ. ВСЕЗБІРКА ПЕРЕДМОВ ДО УКРАЇНСЬКИХ СТАРОДРУКІВ / ФЕДІР ІВАНОВИЧ ТІТОВ. — К. : ДРУКАРНЯ УАН, 1924. — С. 68—80.
16. КОРШУНАЎ А. Ф. НОВЫЯ ДАНЫЯ АБ ФЁДАРЫ ЕЎЛАШОЎСКИМ / АЛЯКСАНДР ФАМІЧ КОРШУНАЎ // ВЕСЦІ АН БССР. СЕРЫЯ ГРАМАДСКІХ НАВУК. — МІНСК, 1983. — № 1. — С. 110—118.
17. КОРШУНАЎ А. Ф. ПОМНІКІ МЕМУАРНАЙ ЛІТАРАТУРЫ БЕЛАРУСІ XVII СТ. / АЛЯКСАНДР ФАМІЧ КОРШУНАЎ. — МІНСК : НАВУКА І ТЭХНІКА, 1983. — 175 с.
18. ЛИТОВСКАЯ МЕТРИКА. — ОТДЕЛ 1-2. — Ч. 3: КНИГИ ПУБЛИЧНЫХ ДЕЛ / [РЕД. И. И. ЛАППО]. — Т. 1. — ЮРЬЕВ : ТИПОГРАФИЯ К. МАТТИСЕНА, 1914. — IV, 30 с., 896 стб. — (СЕРИЯ “РУССКАЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ БИБЛИОТЕКА, ИЗДАВАЕМАЯ ИМПЕРАТОРСКОЮ АРХЕОГРАФИЧЕСКОЮ КОММИСИЕЮ”; Т. 31).
19. ЛИТОВСКАЯ МЕТРИКА. — ОТДЕЛ 1. Ч. 3: КНИГИ ПУБЛИЧНЫХ ДЕЛ. ПЕРЕПИСЬ ВОЙСКА ЛИТОВСКОГО / [РЕД. С. Л. ПТАШИЦКИЙ]. — ПЕТРОГРАД: ИЗДАНИЕ ИМПЕРАТОРСКОЙ АКАДЕМИИ НАУК, 1915. — II с., 1378 стб. — (СЕРИЯ “РУССКАЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ БИБЛИОТЕКА, ИЗДАВАЕМАЯ ИМПЕРАТОРСКОЮ АРХЕОГРАФИЧЕСКОЮ КОММИСИЕЮ”; Т. 33).
20. ЛЭКАРСТВО НА ОСПАЛЫЙ ОУМЫСЛЬ ЧЕЛОВЕЧИЙ. — ОСТРИГ , 1607. (НБУВ НАН УКРАЇНИ. СТАРОДРУКИ: К.794).
21. МИЦИК Ю. А. НЕВІДОМІ ЛИСТИ КЛАСИКА СТАРОБІЛОРУСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ФЕДОРА ЄВЛАШЕВСЬКОГО / ЮРІЙ АНДРІЙОВИЧ МИЦИК // МИЦИК Ю. А. АЛВАРУТНЕНІСА: СТУДІЇ З ІСТОРІЇ БІЛОРУСІ. — К. : ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ІМ. М.С. ГРУШЕВСЬКОГО НАН УКРАЇНИ,

2009. — С. 35—38.

22. МИХАЛОН ЛИТВИН. О НРАВАХ ТАТАР, ЛИТОВЦЕВ И МОСКВИТЯН / [РЕД. А. Л. ХОРОШКЕВИЧ]. — М. : ИЗДАТЕЛЬСТВО МГУ, 1994. — 152 с.
23. НА ГЕРБЫ ЯСНЕ ВЕЛЬМОЖНОГО ПАНА, ПАНА ТЕОДОРА СКОУМИНА, ВОЕВОДЫ НОВГОРОДСКОГО. ЕПИКГРАММА // ПЕРЕТЦ В. Н. ИСТОРИКО-ЛИТЕРАТУРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ И МАТЕРИАЛЫ: В 3 Т. / ВЛАДИМИР НИКОЛАЕВИЧ ПЕРЕТЦ. — Т. 1: ИЗ ИСТОРИИ РУССКОЙ ПЕСНИ. — Ч. 1: НАЧАЛО ИСКУССТВЕННОЙ ПОЭЗИИ В РОССИИ. ИССЛЕДОВАНИЯ О ВЛИЯНИИ МАЛОРУССКОЙ ВИРШЕВОЙ И НАРОДНОЙ ПОЭЗИИ XVI—XVIII В. НА ВЕЛИКОРУССКУЮ. К ИСТОРИИ БОГОГЛАСНИКА. — СПБ. : ТИПОГРАФИЯ Ф. ВАЙСБЕРГА И П. ГЕРШУНИЦА, 1900. — С. 74—75.
24. ПАМЯТНИКИ, ОТНОСЯЩИЕСЯ К СМУТНОМУ ВРЕМЕНИ. ИЗВЛЕЧЕНЫ ИЗ ИМПЕРАТОРСКОЙ ПУБЛИЧНОЙ БИБЛИОТЕКИ И ГЛАВНОГО ШТАБА — СПБ. : ПЕЧАТНЯ В. Н. ГОЛОВИНА, 1872. — XIII с., 846 стб. — (СЕРИЯ “РУССКАЯ ИСТОРИЧЕСКАЯ БИБЛИОТЕКА”; Т. 1).
25. ПИОТРОВСКИЙ С. ДНЕВНИК ПОСЛЕДНЕГО ПОХОДА СТЕФАНА БАТОРИЯ НА РОССИЮ. ОСАДА ПСКОВА / [ПЕР. С ПОЛ. О. Н. МИЛЕВСКИЙ]. — ПСКОВ : ТИП. ГУБ. ПРАВЛЕНИЯ, 1882. — 261 с., 11 с. ПРИЛОЖ., 2 РИС.
26. СВЯЖЫНСКІ У. М. “ГІСТАРЫЧНЫЯ ЗАПІСКІ” Ф. ЕЎЛАШОЎСКАГА / УЛАДЗІМІР МІТРАФАНАВІЧ СВЯЖЫНСКІ. — МІНСК : НАВУКА І ТЭХНІКА, 1990. — 121 с.
27. СТАТУТИ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО: У 3-Х Т. — Т. 3.: СТАТУТ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО 1588 РОКУ / [РЕД. С. КІВАЛОВ, П. МУЗИЧЕНКО, А. ПАНЬКОВ]. — ОДЕСА : ЮРИДИЧНА ЛІТЕРАТУРА, 2003 — 566 с.
28. УЛЬЯНОВСЬКИЙ В. І. РОДИННА ХРОНІКА ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XVI СТ. / В. І. УЛЬЯНОВСЬКИЙ, Н. М. ЯКОВЕНКО // УКРАЇНСЬКИЙ АРХЕОГРАФІЧНИЙ ЩОРІЧНИК. — К., 1999. — Вип. 3—4. — С. 406—433.
29. ФИЛИПОВИЧ А. “ДИАРИУШ” / АФАНАСИЙ ФИЛИПОВИЧ // ПАМЯТНИКИ ПОЛЕМИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ В ЗАПАДНОЙ РУСИ. — КН. 1. — СПБ. : ТИПОГРАФИЯ А. М. КОТОМИНА И К^О, 1878. — СТОЛБЦЫ 49—156.
30. ANTOLOGIA PAMIĘTNIKÓW POLSKICH XVI WIEKU. / [RED. R. POLAK, WYBÓR I

OPRACOWANIE S. DREWNIAK I M. KACZMAREK]. — WROCLAW : ZAKLAD NARODOWY IM. OSSOLIŃSKICH — WYDAWNICTWO, 1966. — 368 s.

31. Cierniewski E. Pamiętnik Teodora Jewłaszewskiego, Nowogródzkiego podsędką (1546—1604) / Eugenij Cierniewski / [wydał T. X-ze L[ubomirski]. — Warszawa : Drukarnia R. Fridlejna, 1860. — 95 s.
32. IEROSOLYMITANA PEREGRINATIO ILLUSTRISSIMI PRINCIPIS NIKOLAI CHRISTOPHORI RADZIVILI DUCIS OLICAE ET NIESVISII PALATINI VILNENSIS MILITIS IEROSOLYMITANI, ETC. ANTVERPIAE EX OFFICINA PLANTINIANA APUD VIDUAM ET FILIOS IOANNIS MORETI. M. DC.XVI [1614]. (НБУВ НАН УКРАЇНИ. СТАРОДРУКИ: IN.1262; НБУВ НАН УКРАЇНИ. СТАРОДРУКИ: PL.163).
33. KRONIKA POLSKA MARCINA BIELSKIEGO, NOWO PRZEZ JOACHIMA BIELSKIEGO, SYNA JEGO WYDANA. — KRAKÓW : DRUKARNIA JAKOBA SIBENEYCHERA, 1597. — 838 s. — [ЕЛЕКТОННИЙ РЕСУРС]. — РЕЖИМ ДОСТУПУ ДО ПУБЛІКАЦІЇ: [HTTP://WWW.PBI.EDU.PL/BOOK_READER.PHP?P=33261&S=1](http://www.pbi.edu.pl/book_reader.php?p=33261&s=1).
34. MONUMENTA POLONIAE HISTORICA. POMNIKI DZIEJOWE POLSKI. — T. 1 / [WYD. A. BIELOWSKI]. — LWÓW : NAKLADEM WLASNYM, 1864. — XXXII, 946 s.
35. NADSON A. THE MEMOIRS OF THEODOR JEŹŁĄSZEŪSKI, ASSESSOR OF NAWAHRUDAK (1546—1604) / ALEXANDER NADSON // THE JOURNAL OF BYELORUSSIAN STUDIES. — LONDON, 1968. — V. 1. — № 4. — P. 269—348.
36. PAMIĘTNIKI JAKUBA PAZONKI Z AUTOGRAFU W BIBLIOTECE OSSOLIŃSKICH ZNAJDUJĄCEGO SIĘ WYDANY. INWENTARZ SKARBU KORONNEGO Z ROKU 1607 / [A. BELOWSKI]. — LWOW : ZAKLAD NARODOWY IM. OSSOLIŃSKICH — WYDAWNICTWO, 1874. — 99 s. — (BIBLIOTEKA OSSOLIŃSKICH: ZBIOR PAMIĘTNOKOW DO HISTORII POLSKIEJ; ZESZYT 1).
37. PAPROCKI B. HERBY RYCERSTWA POLSKIEGO / BARTOSZ PAPROCKI. — KRAKOW : DRUKARNIA KAZIMIERZA JÓZEFA TUROWSKIEGO, 1584. — 845 s. — [ЕЛЕКТОННИЙ РЕСУРС]. — РЕЖИМ ДОСТУПУ ДО ПУБЛІКАЦІЇ: [HTTP://WWW.WBC.POZNAN.PL/DLIBRA/DOCCONTENT?ID=48455&DIRIDS=1](http://www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=48455&dirids=1).
38. RYTLÓWNA J. JAN CHRYZOSTOM PASEK. PAMIĘTNIKI / JADWIGA RYTLÓWNA. — WARSZAWA: PAŃSTWOWY INSTYTUT WYDAWNICZY, 1960. — 356 s.

39. STRYJKOWSKI M. KRONIKA POLSKA, LITEWSKA, ŻMÓDSKA I WSZYSTKIEY RUSI: W 2 T. / MACIEJ STRYJKOWSKI / [PRZEDMOWA I KOMENTARZE M. MALINOWSKIEGO]. — T. 2. — WARSZAWA : NAKŁAD GUSTAWA LEONA GLÜCKSBERGA, 1846. — 530 s.
40. TEODORAS JEVLĀŠAUSKIS. ATSIMINIMAI / [PARENGIMAS IR KOMENTARAI D. VILIMAS] — VILNIUS : LIETUVIŲ LITERATŪROS IR TAUTOSAKOS INSTITUTAS, 1998. — 102 n.
41. ZACHARA M. SILVA RERUM SZYRMOW / MARIA ZACHARA // ODRODZENIE I REFORMACJA W POLSCE. — WARSZAWA, 1981. — T. XVI. — S 161 —177.

ЛІТЕРАТУРА

42. АВАНЕСАЎ Р. І. ХРЭСТАМАТЫЯ ПА ГІСТОРЫІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ: у 2-х ч. / РАМАН ІВАНАВІЧ АВАНЕСАЎ. — Ч. 1. — МІНСК : АКАДЭМІЯ НАВУК БССР, 1961. — 539 с.
43. Алексеев А. Н. Контент-анализ: техника или методология? (к постановке проблемы) / Андрей Николаевич Алексеев // Методологические и методические проблемы контент-анализа (тезисы и доклады рабочего совещания социологов). — Вып. 1. — М.-Л., 1973. — С. 19—24.
44. Антонович В. Б. Мемуари до історії Південної Русі. — Вип. 2: Ф. Євлашевський, Я. Собеський, походи 1625 та 1628 рр., С. Оскольський, Г. Боплан, звільнення невільників, Б. Машкевич / Володимир Боніфатійович Антонович / [пер. з російської І. С. Голуб, передмова В. С. Мороза]. — Дніпропетровськ : Січ, 2006. — 439 с.
45. Антонович В. Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори / Володимир Боніфатійович Антонович / [упор. О. Тодійчук, В. Ульяновський]. — К. : Либідь, 1995. — 814 с.
46. Арьес Ф. Ребенок и семейная жизнь при старом порядке / Филипп Арьес. — Екатеринбург : Издательство Уральского университета, 1999. — 415 с.
47. Арьес Ф. Человек перед лицом смерти / Филипп Арьес / [пер с. фр. и общ. ред. С. В. Оболенской; предисл. А. Я. Гуревича]. — М. : Издательская

- группа “Прогресс”—“Прогресс-Академия”, 1992. — 528 с.
48. Барысёнак С. Хвёдар Еўлашэўскі — беларускі практык-юрыст XVI ст. / С. Барысёнак // Польша. — Минск, 1928. — № 5. — С. 120—142.
  49. Баскаков Н. А. Двухязычие и проблемы взаимопроникновения различных уровней при взаимодействии языков (на материале тюркских языков) / Николай Александрович Баскаков // Проблемы двухязычия и многоязычия. — М. : Наука, 1972. — С. 74—82.
  50. Басовская Н. И. Публикация мемуарных источников: методическое пособие / Наталия Ивановна Басовская. — М. : Наука, 1972. — 131 с.
  51. Бессмертный Ю. Л. Жизнь и смерть в средние века: Очерки демографической истории Франции / Юрий Львович Бессмертный. — М. : Наука, 1991. — 240 с.
  52. Блок М. Апология истории или ремесло историка / Марк Блок / [перевод. Е. М. Лысенко, примечания А. Я. Гуревича]. — М. : Наука, 1973. — 232 с.
  53. Блок М. Феодальне суспільство / Марк Блок / [пер. з фр. Віктора Шовкуна]. — К. : Видавничий дім “Всесвіт”, 2002. — 526 с.
  54. Бойцов М. А. Германская знать XIV—XV вв.: частное и публичное, отцы и дети / Михаил Анатольевич Бойцов // Человек в кругу семьи. Очерки по истории частной жизни в Европе до начала Нового времени / [Под. ред. Ю. Л. Бессмертного]. — М. : Издательство Российского государственного гуманитарного университета, 1996. — С. 239—260.
  55. Бородкин Л. И. Контент-анализ и проблемы изучения исторических источников / Леонид Иосифович Бородкин // Математика в изучении средневековых повествовательных источников. — М. : Наука, 1986 — С. 8—30.
  56. Бородкин Л. И. Многомерный статистический анализ в исторических исследованиях / Леонид Иосифович Бородкин. — М. : Наука, 1986. — 188 с.
  57. Бродель Ф. История и общественные науки. Историческая длительность / Фернан Бродель // Философия и методология истории / [ред. И. С. Кон]. —

- М. : РИО БГК им. Бодуэна де Куртенэ, 2000. — С. 115—142.
58. Вилимас Д. Михалон Литвин и Федор Евлашевский — два взгляда на реформу судов Великого Княжества Литовского 1564—1566 гг. / Дариус Вилимас // Наш радавод. — Гродна, 1996. — Кн. 7. — С. 214—219.
  59. Вилимас Д. Элита и повседневность земских судов Упитского повета в 1566—1588 гг. (по материалам упитских земских судов) / Дариус Вилимас // Соціум. Альманах соціальної історії. — К., 2005. — Вип. 5. — С. 41—50.
  60. Галенчанка Г. Я. Францыск Скарына: Спадчына і пераемнікі. Анатаваны бібліяграфічны паказальнік / Георгій Якаўлевіч Галенчанка. — Мінск : Красіка-Прынт, 2002. — 176 с.
  61. Гене Б. История и историческая культура средневекового Запада / [пер. с фр. Е. В. Баевской, Э. М. Береговской; отв. ред. И. И. Соколова] / Бернар Гене. — М. : Языки славянской культуры, 2002. — 496 с.
  62. Гинзбург К. Сыр и черви. Картина мира одного мельника, жившего в XVI в. / [пер. с итал. М. Л. Андреева, М. Н. Архангельской] / Карло Гинзбург. — М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2000. — 272 с.
  63. Гинзбург Л. Я. О психологической прозе / Лидия Яковлевна Гинзбург. — Ленинград : Советский писатель, 1977. — 448 с.
  64. Горобець В. Й. Діаріуші — визначні пам'ятки української писемності XVIII ст. / Віктор Йосипович Горобець // Історичні джерела та їх використання. — К., 1972. — Вип. 7. — С. 102—104.
  65. Гошко Т. Д. Нова концепція генези Великого Князівства Литовського / Тетяна Дмитрівна Гошко // Український гуманітарний огляд. — К., 2000. — Вип. 3. — С. 79—88.
  66. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т, 12 кн. — Т. 7: Козацькі часи — до року 1625 / Михайло Сергійович Грушевський. — К. : Наукова думка, 1995. — 628 с.
  67. Доценко О. Інформаційні технології в дослідженнях соціально-економічної історії в сучасній російській історіографії / Олексій Доценко // Історія та

- історіографія в Європі. — К., 2003. — Вип. 1—2. — С. 220—226.
68. Дубровіна Л. Кодикологія та кодикографія української рукописної книги / Любов Андріївна Дубровіна. — К. : Наукова думка, 1992. — 262 с.
69. Енциклопедія історії України: в 5 т. / [В. А. Смолій (гол. ред.) та ін.]. — Т. 3: Е—Й. — К. : Наукова думка, 2005. — 627 с.
70. Жарков Є. Образ людини пізнього середньовіччя в її тестаменті: Михайло-Богущ Боговитинович / Євген Жарков // Просемінарій: Медієвістика, історія Церкви, науки та культури / [ред. В. І. Ульяновський]. — К., 2007. — Вип. 6. — С. 23—63.
71. Журавский А. И. Деловая письменность в системе старобелорусского литературного языка / Аркадий Иванович Журавский // Восточнославянское и общее языкознание. — М. : Наука, 1978. — С. 185—191.
72. Жураўскі А. Заўвагі аб моўных асаблівасцях “Дзённіка” Ф. Еўлашеўскага / Аркадзь Івановіч Жураўскі // Slavia Orientalis. — Warszawa, 1968. — № 3. — С. 467—472.
73. Журба О. І. Київська археографічна комісія 1843—1921: Нарис історії діяльності / Олег Іванович Журба. — К. : Наукова думка, 1993. — 186 с.
74. Исаевич Я. Д. Наследие Франциска Скорины на Украине / Ярослав Дмитриевич Исаевич // Белорусский просветитель Франциск Скорина и начало книгопечатания в Белоруссии и Литве. — М. : Наука, 1979. — С. 170—175.
75. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории: Учебное пособие для гуманитарных специальностей / [Данилевский И. Н., Кабанов В. В., Медушевская О. М., Румянцева М. Ф.]. — М. : Издательство Российского гуманитарного университета, 1998. — 702 с.
76. Історичне джерелознавство. Підручник для студентів історичних спеціальностей вищих навчальних закладів / Калакура Я. С., Войцехівська І. Н., Павленко С. Ф. та ін. — К. : Либідь, 2002. — 486 с.

77. Карский Е. Ф. Белорусы: в 3-х т. / Евфимий Федорович Карский. — Т. 3: Очерки словесности Белорусского племени. — Ч. 2: Старая западно-русская письменность. — Минск: Беларуская энцыклапедыя, 2007. — 704 с.
78. Кернс Э. Дорогами Христианства / Эдвард Кернс. — М.: Протестант, 1992. — 415 с.
79. Кириченко К. В. Історія Великого Князівства Литовського в українській історіографії 1991—2003/4: основні тенденції / Катерина Віталіївна Кириченко // Ruthenica. — К., 2005. — Т. IV. — С. 215—229.
80. Ключевский В. О. Сочинения: в 8-и т. / Василий Осипович Ключевский. — Т. 6: Специальные курсы. — М.: Издательство социально-экономической литературы, 1959. — 516 с.
81. Ковальский Н. П. Источниковедение и археография истории Украины XVI — первой половины XVII в.: в 4-х ч. / Николай Павлович Ковальский. — Ч. 2.: Анализ дореволюционных отечественных публикаций источников. — Днепропетровск: Днепропетровский государственный университет, 1978. — 114 с.
82. Коллингвуд Р. Дж. Идея истории. Автобиография / Робин Джордж Коллингвуд. — М.: Наука, 1980. — 485 с.
83. Кон И. С. Проблема истории в истории философии / Игорь Семёнович Кон // Труды ТГУ. — Т. 187: Методические и историографические вопросы исторической науки (сборник статей). — Томск, 1966. — Вып. 4. — С. 14—55.
84. Конон В. М. Этические взгляды Франциска Скорины / Владимир Михайлович Конон // Белорусский просветитель Франциск Скорина и начало книгопечатания в Белоруссии и Литве. — М.: Наука, 1979. — С. 77—84.
85. Коробейников В. С. Сравнение подходов к контент-анализу в советской и западной социологии / Валерий Семенович Коробейников // Методологические и методические проблемы контент-анализа (тезисы и

- доклады рабочего совещания социологов). — М.-Л., 1973. — Вып. 1. — С. 25—28.
86. Коршунаў А. Ф. Еўлашоўскі Фёдар / Александар Фаміч Коршунаў // Мысліцелі і асветнікі Беларусі Х—ХІХ стагоддзі: Энцыклапедычны даведнік / [ред. Б. І. Сачанка]. — Мінск : Беларуская энцыклапедыя, 1995. — С. 74—75.
87. Лаппо И. И. Великое княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-Русский повет и его сеймик / Иван Иванович Лаппо. — Юрьев : Типография К. Маттисена, 1911. — 710 с.
88. Лаппо И. И. Великое Княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Стефана Батория (1569-1586). Опыт исследования политического и общественного строя. / Иван Иванович Лаппо. — Т. 1. — СПб. : Типография И. Н. Скороходова, 1901. — XVI, 780 с.
89. Леп'явко С. А. Козацькі війни кінця ХVІ ст. в Україні / Сергій Анатолійович Леп'явко. — Чернігів : Сіверянська думка, 1996. — 286 с.
90. Литвина А. Ф. Жанр автобиографической преамбулы: “Поучение” Владимира Мономаха как духовная грамота / Анна Федоровна Литвина // Славяноведение. — М., 2004. — № 4. — С. 3—27.
91. Лихачев Д. С. Русские летописи и их культурно-историческое наследие / Дмитрий Сергеевич Лихачев. — М. : Наука, 1947. — 520 с.
92. Лихачов Д. С. Текстология / Дмитрий Сергеевич Лихачев. — Ленинград : Наука, 1983. — 640 с.
93. Логинова Н. А. Биографический метод и контент-анализ / Н. А. Логинова, В. Е. Семенов // Методологические и методические проблемы контент-анализа (тезисы и доклады рабочего совещания социологов). — М.-Л., 1973. — Вып. 2. — С. 104—106.
94. Лотман Ю. М. О двух моделях коммуникации в системе культуры / Юрий Михайлович Лотман // Ученые записки Тартуского государственного университета. — Тарту, 1973. — Вып. 308: Труды по знаковым

- системам. — Т. VI: Сборник научных статей в честь Михаила Михайловича Бахтина (к 75-летию со дня рождения). — С. 227—243.
95. Лукомский В. К. Малороссийский гербовник (с рисунками Егора Нарбута) / В. Л. Модзалевский, В. К. Лукомский. — К. : Либідь, 1993. — 250 с.
96. Любович Н. Н. История реформации в Польше. Кальвинисты и антитринитарии. (по неизданным источникам) / Николай Николаевич Любович. — Варшава : Типография К. Ковалевского, — 1883. — 347 с.
97. М[олчановский] Н. Мемуары, относящиеся к истории Южной и Западной Руси / Никандр Васильевич Молчановский // Киевская старина. — К., 1897. — Т. 56. — №. 3. — Отд. 2. — С. 82—84.
98. Маджаров А. С. К вопросу о применении контент-анализа к источникам личного происхождения / Александр Станиславович Маджаров // Источниковедение и историография истории Восточной Сибири. — Иркутск, 1982. — С. 27 — 33.
99. Мазалова Н. Е. Состав человеческий. Человек в традиционных представлениях русских / Н. Е. Мазалова. — СПб. : Петербургское востоковедение, 2001 — 188 с.
100. Макарчук С. А. Писемні джерела з історії України: Курс лекцій / Степан Арсентійович Макарчук. — Львів : Світ, 1999. — 352 с.
101. Мандебура Т. Исторична свідомість // Исторична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб. / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. — К. : Вища школа, 2002. — С. 172—172.
102. Марцелев С. В. Свод памятников истории и культуры Белоруссии. Брестская область / Станислав Викторович Марцелев. — Минск : БелСЭ, 1990. — 540 с.
103. Митер Г. Основные идеи кальвинизма / Георг Митер. — СПб. : Христианский мост, 1995. — 237 с.
104. Палієнко М. Г. “Киевская старина” у громадському та науковому житті України (кін. XIX—поч. XX ст.) / Марина Геннадіївна Палієнко. — К. : Темпора, 2005. — 384 с.

105. Пещак М. М., Правила видання пам'яток української мови XVI—XVIII ст. / М. М. Пещак, В. М. Русанівський. — К. : Наукова думка, 1961. — 84 с.
106. Подокшин С. А. Франциск Скорина / Семен Александрович Подокшин. — М.: Наука, 1981. — 214 с.
107. Подокшин С. А. Франциск Скорина и развитие этической мысли в Белоруссии XVI—XVII вв. / Семен Александрович Подокшин // Белорусский просветитель Франциск Скорина и начало книгопечатания в Белоруссии и Литве. — М. : Наука, 1979. — С. 53—60.
108. Правила лингвистического издания памятников древнерусской письменности / [сост. О. А. Князевская, С. И. Катков]. — М. : Ин-т рус. яз. Акад. наук СССР, 1961. — 64 с.
109. Рогов А. И. Древнерусские переводы “Хроники” Стрыйковского / Александр Ильич Рогов // Археографический ежегодник за 1962 г. — М. : Наука, 1963. — С. 206—214.
110. Розов А. Отношение православных Западной и Южной России к протестантам в XVI веке и первой половине XVII века. Оттиск из Литовских Епархиальных Ведомостей / Алексей Васильевич Розов. — Вильнюс: Епархиальное издательство, 1881. — 96 с.
111. РОЛОВА А. Д. ФЛОРЕНТИЙСКИЕ ХРОНИКИ И ДНЕВНИКИ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ 16 В. КАК ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСТОЧНИКИ / А. Д. РОЛОВА // ПРОБЛЕМЫ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ ЗАПАДНОЕВРОПЕЙСКОГО СРЕДНЕВЕКОВЬЯ. — ЛЕНИНГРАД : НАУКА, 1979. — С. 171—188.
112. РЭСПУБЛІКА БЕЛАРУСЬ. ВОБЛАСЦІ І РАЁНЫ: ЭНЦЫКЛ. ДАВЕД. / [Аўт.-склад. Л. В. КАЛЕНДА]. — МІНСК : БЕЛАРУСКАЯ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЯ, 2004. — 568 с.
113. САС П. М. ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (КІНЕЦЬ XVI — ПЕРША ПОЛОВИНА XVII СТ.) / ПЕТРО МИХАЙЛОВИЧ САС. — К. : ЛИБІДЬ, 1998. — 295 с.
114. СВЯЖЫНСКІ У. М. АСАБЛІВАСЦІ МАРФАЛАГІЧНАЙ СІСТЕМЫ “ДЗЁННІКА” Ф. ЕЎЛАШОЎСКАГА / УЛАДЗІМІР МІТРАФАНАВІЧ СВЯЖЫНСКІ // ВЕСЦІ АКАДЭМІІ НАВУК БЕЛАРУСКАЙ ССР. СЕРЫЯ ГРАМАДСКІХ НАВУК. — МІНСК,

1974. — № 2. — С. 69 —75.

- 115.** СВЯЖЫНСКІ У. М. ГРАФІКА-АРФАГРАФІЧНЫЯ І ФАНЕТЫЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ “ДЗЁННІКА” Ф. ЕЎЛАШОЎСКАГА / УЛАДЗІМІР МІТРАФАНАВІЧ СВЯЖЫНСКІ // ВЕСЦІ АКАДЭМІ НАВУК БЕЛАРУСКАЙ ССР. СЕРЫЯ ГРАМАДСКІХ НАВУК. — МІНСК, 1974. — № 4. — С. 106—112.
- 116.** СВЯЖЫНСКІ У. М. ЕЎЛАШОЎСКІ ФЕДАР МІХАЛАВІЧ / УЛАДЗІМІР МІТРАФАНАВІЧ СВЯЖЫНСКІ // Вялікае княства Літоўскае: Энцыклапедыя: у 2-х т. / [Г. П. Пашкоў (галоўны рэдактар) і ін.]. — Т. 1: А—К. — МІНСК : БЕЛАРУСКАЯ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЯ, 2005. — С. 219—220.
- 117.** СВЯЖЫНСКІ У. М. ЕЎЛАШОЎСКІ ФЕДАР МІХАЛАВІЧ / УЛАДЗІМІР МІТРАФАНАВІЧ СВЯЖЫНСКІ // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі: У 6 т. — Т. 3. — МІНСК: БЕЛАРУСКАЯ ЭНЦЫКЛАПЕДЫЯ, 1996. — С. 357.
- 118.** СВЯЖЫНСКІ У. М. ЗНАХОДКІ РУКАПІСАЎ І ВЫДАННІ СЯРЭДНЯВЕЧНЫХ МЕМУАРАЎ ПРА БЕЛАРУСЬ / УЛАДЗІМІР МІТРАФАНАВІЧ СВЯЖЫНСКІ // ПАМЯЦЬ СТАГОДДЗЯЎ НА КАРЦЕ АЙЧЫНЫ. ЗБОРНІК НАУКОВЫХ ПРАЦ У ГОНАР 70-ГОДДЗЯ МІХАЛА ФЁДАРАВІЧА СПРЫДОНАВА. — МІНСК : БЕЛНДІДАС, 2007. — С. 312—340.
- 119.** СВЯЖЫНСКІ У. М. ПОЛЬСКА-БЕЛАРУСКАЯ ФАНЕТЫЧНАЯ ІНТЭРФЭРЭНЦЫЯ У “ДЗЁННІКУ” Ф. ЕЎЛАШОЎСКАГА / УЛАДЗІМІР МІТРАФАНАВІЧ СВЯЖЫНСКІ // ВЕСЦІ АКАДЭМІ НАВУК БЕЛАРУСКАЙ ССР. СЕРЫЯ ГРАМАДСКІХ НАВУК. — МІНСК, 1975. — № 4. — С. 131—137.
- 120.** СВЯЖЫНСКІ У. М. УСПАМІНЫ ЕЎЛАШОЎСКАГА ПА-ЛІТОЎСКУ / У. М. СВЯЖЫНСКІ, М. Ф. СПРЫДОНАВ // БЕЛАРУСКІ ГІСТАРЫЧНЫ АГЛЯД. — Т. 5. — Сш. 1 (8). — МІНСК, 1998. — [ЭЛЕКТРОННІЙ РЕСУРС]. — РЕЖИМ ДОСТУПУ ДО ПУБЛІКАЦІЇ: [HTTP://WWW.LINGVO.MINSK.BY/~VNA/05-01/13.HTM](http://www.lingvo.minsk.by/~vna/05-01/13.htm).
- 121.** Син України: Володимир Боніфатійович Антонович: у 3-х т. / [упор. В. А. Короткий, В. І. Ульяновський]. — Т. 1. — К. : Заповіт, 1997. — 448 с.
- 122.** СКРЫННИКОВ Р. Г. ВЕЛИКИЙ ГОСУДАРЬ ИОАНН ВАСИЛИЕВИЧ ГРОЗНЫЙ: в 2 т. / РУСЛАН ГРИГОРЬЕВИЧ СКРЫННИКОВ. — Т. 1. — СМОЛЕНСК : РУСИЧ, 1996. —

448 с.

- 123.** СЛІЖ Н. І. ГЕНДЭРНА-РОЛЕВЫЯ ФУНКЦЫІ ШЛЯШЦІЧА ў сям’і і ГРАМАДСТВЕ ВЯЛКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА / Н. І. СЛІЖ // СОЦІУМ. АЛЬМАНАХ СОЦІАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ. — Вип. 5. — К., 2005. — С. 165—184.
- 124.** СТАРЧЕНКО Н. П. ПРАВОВА СИТУАЦІЯ НА ВОЛИНІ У XVI СТ. / СТАРЧЕНКО НАТАЛІЯ ПЕТРІВНА // КИЇВСЬКА СТАРОВИНА. — К., 1999. — № 5. — С. 26—31.
- 125.** СТАРЧЕНКО Н. П. ПУБЛІЧНІСТЬ ЯК ДОМІНАНТА КУЛЬТУРНОЇ ТРАДИЦІЇ (ВОЛИНЬ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVI СТОЛІТТЯ) / СТАРЧЕНКО НАТАЛІЯ ПЕТРІВНА // MEDIAEVALIA UCRAINICA: МЕНТАЛЬНІСТЬ ТА ІСТОРІЯ ІДЕЙ. — К., 1998. — Т. V. — С. 68—81.
- 126.** СТАРЧЕНКО Н. ШЛЮБНА СТРАТЕГІЯ ВДІВ І КІЛЬКА ПРОБЛЕМ НАВКОЛО НЕЇ (ШЛЯХЕТСЬКА ВОЛИНЬ XVI СТ.) / СТАРЧЕНКО НАТАЛІЯ ПЕТРІВНА // КИЇВСЬКА СТАРОВИНА. — К., 2000. — № 6. — С. 58—74; К., 2001. — № 1. — С. 42—62; К., 2001. — № 4. — С. 20—29.
- 127.** ТАЗБИР Я. ОБЩЕСТВЕННЫЕ И ТЕРРИТОРИАЛЬНЫЕ СФЕРЫ РАСПРОСТРАНЕНИЯ ПОЛЬСКОЙ РЕФОРМАЦИИ / ЯН ТАЗБИР // КУЛЬТУРНЫЕ СВЯЗИ НАРОДОВ ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЫ В 16 В. ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ ПОЛЬШИ, УКРАИНЫ, БЕЛОРУССИИ, И ЛИТВЫ В ЭПОХУ ВОЗРОЖДЕНИЯ: [СБ. СТ.] / [ПОД РЕД. Б. А. РЫБАКОВА]. — М. : НАУКА, 1976. — С. 114—131.
- 128.** ТАРТАКОВСКИЙ А. Г. РУССКАЯ МЕМУАРИСТИКА XVIII — ПЕР. ПОЛ. XIX ВВ. / [ТАРТАКОВСКИЙ АНДРЕЙ ГРИГОРЬЕВИЧ]. — М. : НАУКА, 1991. — 320 с.
- 129.** ТЕРНЕР Р. КОНТЕНТ-АНАЛИЗ БИОГРАФИЙ / РАЛЬФ ГЕРБЕРТ ТЕРНЕР // СРАВНИТЕЛЬНАЯ СОЦИОЛОГИЯ. ИЗБРАННЫЕ ПЕРЕВОДЫ / [РЕД. И. Б. ОРЛОВА; ПЕР. С АНГЛ. Т. И. ШУМИЛИНОЙ]. — М. : АКАДЕМІА, 1995. — С. 173—189.
- 130.** ТЕСЛЕНКО І. БОРОТЬБА ЗА ОСТРИГ: КНЯЗЬ ОСТРОЗЬКИЙ ПРОТИ ОСТРОЗЬКОГО СТАРОСТИ / ІГОР ТЕСЛЕНКО // СОЦІУМ. АЛЬМАНАХ СОЦІАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ. — К., 2003. — Вип. 3. — С. 99—120.
- 131.** ТЕСЛЕНКО І. РОДИННИЙ КЛАН ЄРЛИЧІВ / ІГОР ТЕСЛЕНКО // СОЦІУМ. АЛЬМАНАХ СОЦІАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ. — К., 2004. — Вип. 4. — С. 135—188.

132. ТИХОМИРОВ М. Н. РУССКОЕ ЛЕТОПИСАНИЕ / МИХАИЛ НИКОЛАЕВИЧ ТИХОМИРОВ. — М. : НАУКА, 1979. — 384 с.
133. УЛАЩИК Н. Н. ОЧЕРКИ ПО АРХЕОГРАФИИ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЮ ИСТОРИИ БЕЛОРУССИИ ФЕОДАЛЬНОГО ПЕРИОДА / НИКОЛАЙ НИКОЛАЕВИЧ УЛАЩИК. — М. : НАУКА, 1973. — 303 с.
134. УЛЬЯНОВСЬКИЙ В. І. ВОЛОДИМИР АНТОНОВИЧ: ОБРАЗ НА ТЛІ ЕПОХИ / В. І. УЛЬЯНОВСЬКИЙ, В. А. КОРОТКИЙ ВІКТОР АНДРІЙОВИЧ]. — К. : ТОВ “МІЖНАРОДНА ФІНАНСОВА АГЕНЦІЯ”, 1997. — 218 с.
135. УЛЬЯНОВСЬКИЙ В. І. ІСТОРІЯ ЦЕРКВИ ТА РЕЛІГІЙНОЇ ДУМКИ В УКРАЇНІ: у 3. кн.: НАВЧ. ПОСІБНИК ДЛЯ СТУД. ВИЩИХ НАВЧ. ЗАКЛАДІВ / ВАСИЛЬ ІРИНАРХОВИЧ УЛЬЯНОВСЬКИЙ. — Кн. 2: СЕРЕДИНА XV - КІНЕЦЬ XVI СТОЛІТТЯ. — К. : ЛИБІДЬ, 1994. — 254 с.
136. ХАРЛАМПОВИЧ К. В. ЗАПАДНОРУССКИЕ ПРАВОСЛАВНЫЕ ШКОЛЫ XVI И НАЧАЛА XVII ВЕКА, ОТНОШЕНИЕ ИХ К ИНОСЛАВНЫМ, РЕЛИГИОЗНОЕ ОБУЧЕНИЕ В НИХ И ЗАСЛУГИ ИХ В ДЕЛЕ ЗАЩИТЫ ПРАВОСЛАВНОЙ ВЕРЫ И ЦЕРКВИ / КОНСТАНТИН ВАСИЛЬЕВИЧ ХАРЛАМПОВИЧ. — КАЗАНЬ : ТИПОГРАФИЯ ИМПЕРАТОРСКОГО УНИВЕРСИТЕТА, 1898. — XIII, 524 с.
137. ЦІТОЎ А. К. СФРАГІСТЫКА І ГЕРАЛЬДЫКА БЕЛАРУСІ (ІЛЮСТРАВАНЫ КУРС ЛЕКЦЫЙ) / АНАТОЛЬ КІРЫЛАВІЧ ЦІТОЎ. — МІНСК : РІВШ БДУ, 1999. — 175 с.
138. ЧЕРНЫШОВ Ю. Г. СОЦИАЛЬНО-УТОПИЧЕСКИЕ ИДЕИ И МИФ О “ЗОЛОТОМ ВЕКЕ” В ДРЕВНЕМ РИМЕ: В 2 ч. / ЮРИЙ ГЕОРГИЕВИЧ ЧЕРНЫШОВ. — Ч. 1: ДО УСТАНОВЛЕНИЯ ПРИНЦИПАТА. — НОВОСИБИРСК : ИЗД-ВО НОВОСИБ. УН-ТА, 1994. — 176 с.
139. ЧЕСНОКОВА В. Ф. ОБ ОДНОМ ПОДХОДЕ К ИЗВЛЕЧЕНИЮ ИЗ ТЕКСТОВ ФРАГМЕНТОВ СИСТЕМЫ ЦЕННОСТЕЙ АВТОРА / ВАЛЕНТИНА ФЕДОРОВНА ЧЕСНОКОВА // МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ КОНТЕНТ-АНАЛИЗА (ТЕЗИСЫ И ДОКЛАДЫ РАБОЧЕГО СОВЕЩАНИЯ СОЦИОЛОГОВ). — М.-Л., 1973. — Вып. 2. — С. 98—103.
140. ЭКО У. ОТСУТСТВУЮЩАЯ СТРУКТУРА. ВВЕДЕНИЕ В СЕМИОЛОГИЮ / УМБЕРТО ЭКО / [ПЕР. С ИТАЛ. А.Г. ПОГОНЯЙЛО И В.Г. РЕЗНИК]. — М. : ТОО

ТК “ПЕТРОПОЛИС”, 1998. — 432 с.

- 141.** ЯКОБСОН Р. О. ЛИНГВИСТИКА И ПОЭТИКА / РОМАН ОСИПОВИЧ ЯКОБСОН // СТРУКТУРАЛИЗМ: “ЗА” И “ПРОТИВ” / [РЕД. Е. Я. БАСИН, М. Я. ПОЛЯКОВ]. — М. : ПРОГРЕСС, 1975. — С. 193—230.
- 142.** ЯКОВЕНКО Н. М. ПРО ДВА МЕНТАЛЬНІ СТЕРЕОТИПИ УКРАЇНСЬКОЇ ШЛЯХТИ: “ЧОЛОВІК ДОБРИЙ” І “ЧОЛОВІК ЗЛИЙ” / НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА ЯКОВЕНКО // ЯКОВЕНКО Н. М. ПАРАЛЕЛЬНИЙ СВІТ. ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ УЯВЛЕНЬ ТА ІДЕЙ В УКРАЇНІ XVI—XVII СТ. — К. : КРИТИКА, 2002. — С. 106—147.
- 143.** ЯКОВЕНКО Н. М. РЕЛІГІЙНІ КОНВЕРСІЇ: СПРОБА ПОГЛЯДУ ЗСЕРЕДИНИ / НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА ЯКОВЕНКО // ЯКОВЕНКО Н. М. ПАРАЛЕЛЬНИЙ СВІТ. ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ УЯВЛЕНЬ ТА ІДЕЙ В УКРАЇНІ XVI—XVII СТ. — К. : КРИТИКА, 2002. — С. 13—79.
- 144.** ЯКОВЕНКО Н. М. СКІЛЬКИ ОБЛИЧ У ВІЙНИ: ХМЕЛЬНИЧЧИНА ОЧИМА СУЧАСНИКІВ / НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА ЯКОВЕНКО // ЯКОВЕНКО Н. М. ПАРАЛЕЛЬНИЙ СВІТ. ДОСЛІДЖЕННЯ З ІСТОРІЇ УЯВЛЕНЬ ТА ІДЕЙ В УКРАЇНІ XVI—XVII СТ. — К. : КРИТИКА, 2002. — С. 189—228.
- 145.** ЯКОВЕНКО Н. М. У ПОШУКАХ ВИТОКІВ: ПРОБЛЕМИ БІЛОРУСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО З ПЕРСПЕКТИВИ 1991—1992 РР. / НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА ЯКОВЕНКО // ІСТОРІЯ, ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО (СТАТТІ, РОЗВІДКИ, ЗАМІТКИ, ЕССЕ). — К. : ІНТЕЛ, 1996. — С. 112—137.
- 146.** ЯКОВЕНКО Н. М. УКРАЇНСЬКА ШЛЯХТА З КІНЦЯ XVI ДО СЕРЕДИНИ XVII СТ. (ВОЛИНЬ І ЦЕНТРАЛЬНА УКРАЇНА) / НАТАЛІЯ МИКОЛАЇВНА ЯКОВЕНКО. — К. : НАУКОВА ДУМКА, 1993. — 345 с.
- 147.** ЯНУШКЕВІЧ А. М. ВЯЛКАЕ КНЯСТВА ЛІТОЎСКАЕ І ІНФЛЯНЦКАЯ ВАЙНА 1558—1570 ГГ. / АНДРЭЙ МІКАЛАЕВІЧ ЯНУШКЕВІЧ. — МІНСК : МЕДИСОНТ, 2007. — 356 с.
- 148.** ANTONIEWICZ W. CIEMNIEWSKI EUGENI / WACŁAW ANTONIEWICZ // POLSKI SŁOWNIK BIOGRAFICZNY. — T. IV/1: CHWALCZEWSKI JERZY — DĄBROWSKI IGNACY. — WROCŁAW—WARSZAWA—KRAKÓW : ZAKŁAD NARODOWY IM.

OSSOLIŃSKICH — WYDAWNICTWO, 1937 — S. 49.

- 149.** BARYCZ H. SZLAKAMI DZIEJOPISARSTWA STAROPOLSKIEGO: STUDIA NAD HISTORIAGRAFIĄ W. XVI—XVIII / HENRYK BARYCZ. — WROCŁAW : PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE, 1981 — 305 s.
- 150.** BONIECKI A. HERBARZ POLSKI: W 16 T. / BONIECKI ADAM. — T. IX: JELOWSCY—KĘSTOWICZOWIE. — WARSZAWA : TOW. S. ORGELBRANDA SYNÓW, 1906. — 530 s.
- 151.** BONIECKI A. POCZET RODOW W WIELKIEM KSIESTWIE LITEWSKIEM W XV I XVI WIEKU / ADAM BONIECKI. — WARSZAWA : DRUKARNIA J. BERGERA, 1887. — 425 s.
- 152.** CHYNCZEWSKA-HENNEL T. ŚWIADOMOŚĆ NARODOWA SZLACHTY UKRAINSKIEJ I KOZACZYŃNY OD SCHYŁKU W. XVI DO POŁOWY XVII W. / TERESA CHYNCZEWSKA-HENNEL. — WARSZAWA : PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE, 1985. — 190 s.
- 153.** HERNAS C. BAROK. — WARSZAWA : PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE, 1973. — 571 s.
- 154.** JEDYNAK S. STAROPOLSKIE WZORY OSOBOWE (TRZY NURTY W ETYCE POLSKIEJ PÓŹNEGO ODRODZENIA) / STANISŁAW JEDYNAK // STUDIA FILOZOFICZNE. — WARSZAWA, 1973. — № 5 (90). — S. 173—195.
- 155.** JEWŁASZEWSKI T. // POLSKI SŁOWNIK BIOGRAFICZNY. — T. XL/1: UZUPEŁNIENIA I SPROSTOWANIA DO TOMÓW I—XL / [PRZYW. RED. J. TAZBIR]. — WARSZAWA—KRAKÓW : FNP, 2002. — S. 29.
- 156.** KEMPA T. KONSTANTY WASYL OSTROGSKI (OK. 1524/1525—1608) WOJEWODA KIJOWSKI I MARSZAŁEK ZIEMI WOŁYŃSKIEJ / TOMASZ KEMPA. — TORUŃ : UNIWERSYTET MIKOŁAJA KOPERNIKA, 1997. — 288 s.
- 157.** KRZYŻANOWSKI J. HISTORIA LITERATURY POLSKIEJ. OD ŚREDNIOWIECZA DO XIX W. / JULIAN KRZYŻANOWSKI. — WARSZAWA : PAŃSTWOWY INSTYTUT WYDAWNICZY 1953. — 611 s.
- 158.** LASOCKI Z. JEWŁASZEWSKI TEODOR (FEDOR) / ZYGMUNT LASOCKI // POLSKI SŁOWNIK BIOGRAFICZNY. — T. XI/2: JELOWICKI ALEKSANDER — JUNDZIŁ

STANISŁAW BONIFACY / [PRZYW. RED. E. ROSTOWSKI]. — WROCLAW—WARSZAWA—KRAKÓW : PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE, 1965 — S. 197.

- 159.** LECHNIAK E. LITEWSKI PAŻ NA DWORZE GONZAGÓW W MANTUI. Z NIEZNANYCH ARCHIWALIÓW POLSKO-WŁOSKICH / EWA LECHNIAK // LITUANO-SLAVICA POSNANIENSIA. STUDIA HISTORICA. — POZNAŃ, 1994. — T. VI. — S. 109—120.
- 160.** LEPALCZYK I. LUBOMIRSKI JAN TADEUSZ / I. LEPALCZYK // SŁOWNIK PRACOWNIKÓW KSIĄŻKI POLSKIEJ. — WARSZAWA-ŁÓDŹ : PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE, 1972. — S. 527—528.
- 161.** NIESIECKI K. KORONA POLSKA / NIESIECKI KASPER. — LWOW : DRUKARNIA KOLEGIUMU LWOWSKIEGO, 1783. — 759 s.
- 162.** PATRY-TAMUSHANSKI R. J. GERMAN LEXICAL BORROWINGS IN CHRONICLE OF BARKUŁABAVA AND IN THE MEMOIRS OF THEODORE JEŹŁĄSZEŹSKI / R. J. PATRY-TAMUSHANSKI // THE JOURNAL OF BYELORUSSIAN STUDIES. — LONDON, 1980. — V. IV. — № 3—4. — YEARS XV—XVI. — P. 112—128.
- 163.** PIEKOSIŃSKI F. HERALDYKA POLSKA WIEKÓW ŚREDNICH / FRANCISZEK KSAWERY PIEKOSIŃSKI. — KRAKÓW : POLSKA AKADEMIA UMIEJĘTNOŚCI, 1899. — 486 s.
- 164.** Piotrowski W. Strzelecki Antoni / Wojciech Piotrowski // Polski Słownik Biograficzny. — T. XLIV/4: Strytyński Jan — Strzelecki Ryszard / [przew. red. J. Tazbir]. — Warszawa—Kraków : FNP, 2007. — S. 608—609.
- 165.** Koniewska I. Makowiecki Hieronim / Irena Koniewska // Polski Słownik Biograficzny. — T. XIX/2: Majdrowicze Eugeniusz — Malicki Bartołomey. — Kraków : Drukarnia uniw. Jagiellońskiego, 1974. — S. 223—224.
- 166.** KRZYŻANOWSKI J. HISTORIA LITERATURY POLSKIEJ. OD ŚREDNIOWIECZA DO XIX W. / JULIAN KRZYŻANOWSKI. — WARSZAWA : PAŃSTWOWY INSTYTUT WYDAWNICZY 1953. — 480 s.
- 167.** RUDNICKA J. BIBLIOTEKA WILIANÓWSKA. DWIEŚCIE LAT JEJ DZIEJÓW (1741-1932) / JADWIGA RUDNICKA. — WARSZAWA : PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE, 1966. — 216, XXIX s.
- 168.** SAJKOWSKI A. NAD STAROPOLSKIMI PAMIĘTNIKAMI / ALOIZIJ SAJKOWSKI. —

POZNAŃ: DRUKARNIA UNIWERSYTETU IM. ADAMA MICKIEWICZA, 1964. — 147 s.

- 169.** SCALES L. POWER AND THE NATION IN EUROPEAN HISTORY / L. SCALES, O. ZIMMER. — CAMBRIDGE : CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS, 2005. — 296 p.
- 170.** SEMKOWICZ W. BIEŁOWSKI AUGUST / WAŁAW SEMKOWICZ // POLSKI SŁOWNIK BIOGRAFICZNY. — T. II/1: BEYZYM — BROWNSFORD.. WARSZAWA—KRAKÓW : ZAKŁAD NARODOWY IM. OSSOLIŃSKICH — WYDAWNICTWO, 1936 — S. 58—59.
- 171.** SEMKOWICZ W. PRZEWODNIK PO ZBIORZE RĘKOPISÓW WILIANOWSKICH / WAŁAW SEMKOWICZ. — WARSZAWA : PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE, 1961. — VIII, 321 s.
- 172.** SHERECH Y. PROBLEMS IN THE FORMATION OF BELORUSSIAN / YURIY SHERECH (SHEVELOV) // SUPPLEMENT TO WORD, JOURNAL OF THE LINGUISTIC CIRCLE OF NEW YORK. — NEW YORK, 1953. — VOL. 9. — 109 p.
- 173.** SIEKIERSKI M. PAMIĘTNIKARZ FEDOR JEWAŁASZEWSKI (1540 — PO 1614) W ŚWIETLE NOWYCH ŹRÓDEŁ / MACIEJ SIEKIERSKI // STUDIA ŹRÓDŁOZNAWCZE. — WARSZAWA—POZNAŃ, 1979. — T. XXIV. — S. 177—180.
- 174.** SIEKIERSKI M. THEODORE JEULASHEUSKI AND HIS MEMOIRS / MACIEJ SIEKIERSKI // THE JOURNAL OF BYELORUSSIAN STUDIES. — LONDON, 1980. — VOL. IV. — N. 1. — P. 180—183.
- 175.** SIENKIEWICZ W. O PODSĘDKU NOWOGRÓDSKIM TEODORZE JEWAŁASZEWSKIM RAZ JESZCZE / WAŁAW SIENKIEWICZ // STUDIA ŹRÓDŁOZNAWCZE. — WARSZAWA—POZNAŃ, 1983. — T. XXVIII. — S. 207—210.
- 176.** SŁOWNIK ŁACIŃSKO-POLSKI DLA PRAWNIKÓW I HISTORYKÓW / [RED. J SONDEL] . — KRAKÓW : UNIVERSITAS, 1997. — 1005 s.
- 177.** SOKOŁOWSKI W. STUDIA I PEREGRINACIA JANUSZA I KRZYSZTOFA RADZIWIŁŁOW W LATACH 1595—1603 (MODEL EDUKACJI SYNA MAGNACKIEGO NA PRZEŁOMIE XVI I XVII W.) / WOJCIECH SOKOŁOWSKI // ROZPRAWY Z DZIEJOW OSWIATY. — WRSZAWA, 1993. — T. XXXV/92. — S. 3—35.
- 178.** SVIAŽINSKIS U. FEODORO JEVLAŠOVSKIO “ATSIMINIMAI” LIETUVIŲ KALBA / U. SVIAŽINSKIS, M. SPRIDONAVAS // MŪSŲ PRAETIS. — VILNIUS, 2001. — № 7. — N. 143—155.

- 179.** SZCZUSKI L. JAN LICINIUS NAMYSŁOWSKI. STUDIUM Z DZIEJÓW ANTYTRYNITARYZMU LITEWSKIEGO NO PRZEŁOMIE XVI I XVII WIEKU / LECH SZCZUSKI // STUDIA NAD ARIANIZMEM / [RED. L. CHMAJ]. — WARSZAWA : PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO NAUKOWE, 1959. — S. 131—167.
- 180.** TAZBIR J. TEODOR (FEDOR) JEWŁASZEWSKI I EGO PAMIĘTNIK / JAN TAZBIR // AERE PERENNIUS: KSIĘGA JUBILEUSZOWA KU CZCI G. LABUDY. — POZNAŃ : DRUKARNIA UNIWERSYTETU IM. ADAMA MICKIEWICZA, 2002 — S. 83—100.
- 181.** TRAWICKA Z. MEMORIAŁ PIOTRA KOCHLEWSKIEGO / ZOFIA TRAWICKA // ODRODZENIE I REFORMACJA W POLSCE. — WROCŁAW—KRAKÓW, 1975. — T. XX. — S. 185—199.
- 182.** URBAN W. KRONICZKA RODZINY TASZYCKICH Z KOŃCA XVI WIEKU / [URBAN WACŁAW] / WACŁAW URBAN // ODRODZENIE I REFORMACJA W POLSCE. — WROCŁAW—KRAKÓW, 1968. — T. XII. — S. 205—213.
- 183.** VILIMAS D. MYKOLAS LIUTUVIS IR TEODORAS JEVLAŠEVKIS: DU POŽIŪRAI Į 1564—1566 METŲ LIETUVOS DIDŽIOSIOI KUNIGAIKŠTYSTĖS TEISMŲ REFORMĄ / DARIUS VILIMAS // LIETUVOS VALSTYBĖ XII—XVII A. / [RED. Z. KIAUPE]. — VILNIUS : LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, 1997. — N. 159—172.
- 184.** ZACHARA M. INSTRUKCJA KRZYSZTOFA II RADZIWIŁŁA DLA SYNA JANUSZA / M. ZACHARA, T. MAJEWSKA-LANCHOLC // ODRODZENIE I REFORMACJA W POLSCE. — WROCŁAW—KRAKÓW, 1971. — T. XVI. — S. 171—184.
- 185.** ZAWADZKI J. OKUNIEWIE HERBU WŁASNEGO. Z DZIEJÓW AWANSU SPOŁECZNEGO NA LITWIE WCZESNONOWOŻYTNEJ / JAN ZAWADZKI // MISCELLANEA HISTORICO-ARCHIVISTICA. — WARSZAWA, 2000. — T. XI. — S. 169—193.